No. १२०४

Title भवानन्दी टीकायां उपाधिवाद रहस्यं

Author भवानन्दः

Extent ५८ Age ×

Subject न्यायशास्त्रं

भवानन्दीटीकायां उपाधिवादरहस्यम्

१५०४

अपसर कुरुराजसूतमन्वाह कं तदुवदन्यं पालिपूज्ञीय त्रदासीं ह तासीत् । इह हि शरदा ला कापान पूर्वे सगर्व प्रतिज्ञ पतिर्गिरोष्ठैः स्वामि वधूतवेः लिः

व्याप्तिग्रहं प्रतिबन्नोपाधिकत्वज्ञानस्याहेतुत्वादुपाधिचिंतायाः प्रकृतानु[illegible]पागिता मूले पोद्घातस्य विचारासिद्धत्वात्तदुपेक्षाहप्रसंगादिति त्यादि २

(प्रकारान्तरम् २)

मूले व्यभिचारज्ञाने सति तदुपाधिज्ञानादिति योजनायां कल्पनागौरवाल्लन व्याप्तिनिश्चय इत्यस्याः संगतत्वात् उपोद्घातस्यासंभवे
वाहप्रसंगादिति स्फुट तस्यानुपेक्षणीयत्वं प्रसंगः। ततः पूर्वग्रंथेयनक्रमेणस्फुटत्वं तत्सदर्शनापउपाधिज्ञानादि मूलं व्याप्तियहोपा
येसाधकविदुपाधिसंदेहादित्यत्र व्याप्तिनिश्चयाभावप्रयोजकीभूत व्यभिचारशंकाकारणत्वाज्ञानविषयत्वेनउपाधेः स्मारितत्वादिति
भावः इत्यंव मूलेन व्याप्तिनिश्चय इत्यनंतरं उक्ततदिति शेषः। साध्यत्वसाधनत्वेज्ञाप्यत्वे ज्ञापकत्वरूपेऽभिमानस्य [illegible]
विशेषणत्वे यत्र न रहेऽभिमानस्तत्राव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकादीनां प्रवेशावश्यकत्वे वैयर्थ्ये स्पतआह योयदिति पद वच्छिन्न व्या
पकत्वे सति यदवच्छिन्न व्यापक इत्यर्थः तेन गुणकर्मान्यत्वे सति सत्तावान् जातेः द्रव्यादेः संयोगी गुणकर्मान्यत्वे सति सत्यादिव्या
पकत्वे सति यदवच्छिन्न व्यापक इत्यर्थः तेन गुणकर्मान्यत्वे सति सत्तावान् जातेः प्रकारेण एकसंबंधेन स्पर्शे इति न द्रव्यत्वत्वेन समवायसंबंधेन वह्निधू
द्रो न द्रव्यत्वे [illegible] व्याप्यतिव्याप्तौ एकरूपेणेति एकप्रकारेण एकसंबंधेन स्पर्शे इति न द्रव्यत्वत्वेन समवायसंबंधेन वह्निधू
मं वा प्रति व्यापकस्य द्रव्यत्वस्य च्छित्वादिना संयोगादिसंबंधेन वा समवेवह्निं वा प्रति व्यापकत्वेपि वह्निमानित्यत्र धूमवान्वह्नेरि
त्यत्र च द्रव्यत्वादौ नातिव्याप्तिः। तद्वन्निष्ठात्यंताभावाप्रतियोगित्वरूपव्यापकत्वप्रवेशे व्याप्तेरप्रवेशोऽन्योन्याश्रयस्यात् सिद्ध
राह साध्यनिष्ठव्याप्तीति धूमवान्वह्नेरित्यत्र आर्द्रेंधनरूपउपाधेः साध्यव्यापकत्वं साध्यनिष्ठव्याप्तिनिरूपकत्वं धूमनिष्ठआर्द्र

त्वं २

पानीप ५ ति ६ क ३ अव्याप्यत्वसंबंधावच्छिन्नाभाव

धूमव्याप्तिग्रहे च आर्द्रेन्धनव्यापकतत्सामग्रीरूपउपाध्यभावज्ञानं कारणं आर्द्रेन्धननिष्ठतत्सामग्रीव्याप्तिग्रहे च द्रव्यत्वादि
रूपोपाध्यभावज्ञानं कारणमिति क्रमेणानवस्थापाद एवं संभवात् अन्योन्याश्रय एव न संभवतीत्यतस्तदुपपादयति साध्येति साउपा
धिनिरूपिता साध्यनिष्ठा व्याप्तिः यावदुपाधिव्यापकव्यापकत्वरूपा नौपाधिकत्वेति यावत् व्यभिचारिव्यभिचारिसाध्यसामा
नाधिकरण्यरूपाधिकत्वज्ञानहेतुत्वे व्याप्तेरप्रवेशेनान्योन्याश्रयासंभवादिति अत एव ज्ञानोदे वेति एवकारेणाउक्तरूपसाध्यव्या
पकत्वाघटितानौपाधिकत्वांतरज्ञानव्यवच्छेदः। धूमनिष्ठार्द्रेन्धनव्याप्तिग्रहे यावदार्द्रेन्धनव्यापकव्यापककोधूम इति ज्ञानं कारणं
कार्यं आर्द्रेन्धनव्यापकं च आर्द्रेन्धनमपीति तत्रापि धूमनिष्ठव्याप्तेः तत्त्रिरूपकत्वज्ञानमपेक्षितं तथा च आर्द्रेन्धने धूमनिष्ठव्याप्तिनि
रूपकत्वग्रहे सति धूमनिष्ठतद्व्याप्तिग्रहः धूमनिष्ठतद्व्याप्तिग्रहे च सति विशेषणज्ञानात्तद्व्याप्तिनिरूपकत्वमार्द्रेन्धने ग्राह्यमित्य
न्योन्याश्रयः। धूमनिष्ठव्याप्तेस्तन्निरूपकत्वस्य च ग्राह्यस्य भेदान्नात्माश्रयः अत एव यावदुपाधिव्यापकव्यापकत्वमुपलक्ष्य
क २ तद्व्यापकत्वमित्युक्तमतान्तरमाह व्यापकत्वमित्यादिना अविशेषितव्यापकत्वकथनेन यत्र व्यापकत्वं निविष्टं तत्र तन्निष्ठव्या
प्तिनिरूपकत्वमेवेत्यनवस्थाऽन्यथा उपाधिव्यापक इत्यत्र तन्निष्ठाभावाप्रतियोगित्वरूपतद्व्यापकत्वस्य प्रवेशेनावस्थापा

संता २

स्याद्येऽव्यभिचारीति संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽस्त्यर्थः उपाधि... संयोगाभावधु ...

त३

असंभवात् । स्वमते तु उपाधिनिष्ठसाध्यव्यापकत्वमात्रं साध्यनिष्ठव्याप्तिनिरूपकत्वरूपं उपाधिव्यापकेत्यादौ अन्यादृशाव्याप
कत्वस्य प्रवेशेऽपि अन्योन्याश्रयापरिहारात् अतएव तु उपाधेः साध्यव्यापकत्वमिति विशेषितमेव स्वयमुक्तं न त्वाविष्टेति अनौपाधिकत्व
शरीरनिविष्टउपाधिप्रविष्टेत्यर्थः संप्रदायस्तु अपदार्थव्याख्यैकास्वरसः ननु तदधिकरणानधिकरणत्वउपाधिताघटकसंबंधे
२ न तदधिकरणवृत्तित्वं अन्यथा संबंधभेदमादाय व्याप्तेः तथा च द्रव्यं सत्त्वादित्यादौ सत्त्वाधिकरणगुणनिष्ठद्रव्यत्वाघ[illegible]नौ वौधि
करणावृत्तित्वस्य संयोगेन सत्त्वात् साध्यव्यापकत्वसमर्थनेऽपि जातिमान्मेयत्वादित्यादौ सत्त्वादेः समवायेनोपाधित्वं न स्यात् मेय
२ त्वाधिकरणसामान्यादिनिष्ठसत्ताभावाधिकरणसामान्यादौ समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धत्वात् तदधिकरणवृत्तित्वस्य सत्तापाम
संभवात् । एवं द्रव्यं सत्त्वादित्यादौ विशिष्टसत्त्वस्योपाधित्वं न स्याद्विशिष्टस्यानतिरिक्तेन गुणघवृत्तित्वस्य तत्रासत्त्वादत आह
तदधिकरणेति विरोध्यत्वं केनचात् तदधिकरणत्वविरोधित्वं लक्षं तच्च प्रतियोगित्वविशेषणमिति दर्शयति प्रतियोगित्वमिति त पा०२
दधिकरणे ज्ञायमानमधिकरणत्वं तदधिकरणाधिकरणत्वं सप्तम्यार्थे [illegible]र्थकत्वं ज्ञानविषयत्वलाभात् विरोधित्वंच ग्रहप्र २
तिबंधकग्रहविषयत्वं यादृशप्रतियोगित्वज्ञाने यदधिकरणे प्रतियोग्यधिकरणत्वग्रहप्रतिबंधकस्तादृशप्रतियोगित्वमिति प

करणाधि३ [illegible]यत्वा २ ने२ यत३

५३।

लितार्थः कीदृशं तदित्याह प्रतियोगीति प्रतियोगिपदस्यैव प्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितार्थकत्वे तद्वन्निष्ठाभावेत्यत्राभावे
त्यस्य वैयर्थ्यमत आह प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेनेति न च कालः परिमाणवान्मेयत्वादित्यादौ कालिकसंबंधेनोपाधेरप्रसिद्ध्याव्याप्तिः
तेन संबंधेन काले प्रतियोगिव्यधिकरणस्याभावस्याप्रसिद्धेरिति वाच्यं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन निरुक्तप्रतियोग्यनधि
करणसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां यद्धर्मावच्छिन्नत्वं यत्संबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेन संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नस्यैव साध्यव्या
पकत्वादिति भावः स्वयं वक्ष्यमाणस्य स श्यामो मित्रातनयत्वादित्यत्र साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकस्य शाकपाकजत्वस्य सा
धनस्यापि पक्षधर्मत्वात् पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वस्य संभवा[illegible]द्वायुः प्रत्यक्षः प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वादित्यादौ बहि
र्द्रव्यत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकस्य उद्भूतरूपस्य प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वरूपसाधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वसंभवाच्च सोपाधिकत्वम
अ ३ तम्माहानयोरितिग्र[illegible] इतियत्र पक्षो हेतुमतिवस्तां व्यामित्यादिग्रंथे इत्यर्थः। पक्षादितर इति पंचमीतत्पुरुषे सर्वनामकार्ये पक्षे
तरस्मिन्निवृत्तिः स्यादतो बहुव्रीहिमाह पक्षेतर इति पक्षेतरस्य प्रमेयतादेः पक्षेपि सत्वात् साधनव्यापकत्वमत आह भावप्रधाने
ति। न च भावप्रधाननिर्देशे सर्वनामकार्याभावे बहु[illegible] श्रयपाम संज्ञातेसर्वनामत्वात्किमूलकलक्षणयार्थोतरोपस्थापने

न१

पिसर्वं नाम कार्यस्यापि संभवात बहुव्रीहौ तथात्वेपि निषेध्यानुगामस्त्वबलादेवं सर्वं नामकार्याभावादिति पक्षेतरपदस्यपक्षावृत्ति
धर्मावच्छिन्नत्वे अर्थे पर्वतेतरान्यत्वादित्यत्र पर्वतावृत्तिधर्मान्यत्वादित्यर्थे संगतिः तत्र धर्मिलक्षकत्वे प्रथमत एव धर्मितुल्यकत्वं स्यादि
३ त्यस्वरसः केचिदित्यनेन सूचितः। भावप्रधानं विनैकोपपत्तिमाहतादात्म्येनेति बहुव्रीह्यावश्यक इति भावः अत एव दोतोत्म्येन व्यापक
त्वस्यतात्पर्यविषयत्वादेव पर्वतेतरस्यतादात्म्येनसाध्यव्यापकत्वे तादात्म्यावच्छिन्न पर्वतेतराभावः पर्वतेतरात्मकस्वरूपो व्यापका
3 भावतया व्यर्थभावसाधने हेतुरुपपद्यत इति भावः। इतरथाऽभावप्रधाननिर्देशेन प्रकृतग्रंथस्य पर्वतेतरत्वाद्युपाधिपरत्वेऽव्या
पकवदिति पर्वतेतरत्वरूपव्यापकवतोऽन्योन्याभावः पर्वतेतरान्यत्वरूपस्तस्याप्रसिद्ध्यापत्तेः। गमकत्वं व्याप्याभावसाध्येकत्वं संगमनी
यः पर्वतेतरान्यत्वादित्यनुपपन्नेपि घटपीति व्यर्थविशेषणत्वं हितद्विशेषणावच्छेदेनान्वयव्याप्तिधीविरोधितया अनुमानदो
षः। अत्र तु व्यतिरेकव्याप्तिरेव गमकतोपयिकीति व्यर्थविशेषणत्वमकिंचित्करं इति भावः। तथा च पर्वतेतरव्यतिरेकस्य वह्नि
भावव्याप्यत्वे पर्वतांशस्य वैयर्थ्ये तथापि अनुमानदूषकव्यर्थविशेषणत्वस्याभावेपि वाच्यमेवेति यद्व्यतिरेकत्वं साध्याभावव्या ३
प्यतानवच्छेदकविशेषणाघटितं तत्त्वे सति साध्यव्यापकत्वादिशालित्वं विवक्षितं, प्रयोरिति व्याप्यवृत्तिव्यतिरेकित्वं व्याप्यको

रावन्वये व्याप्तौ साध्यसाधनयोर्विशेषणं न तु व्यापककोटौ व्यतिरेकव्याप्ताविति दर्शयितुं व्यापकव्यतिरेकव्याप्तिमेव प्रथम
मुपन्यस्य व्याप्तिर्दर्शिता अन्यथा व्याप्यवृत्तिव्यतिरेकितार्थयोरन्वये व्याप्तिस्तयोरन्वयव्यतिरेकव्याप्तिरित्युक्तौ तद्भेदेन पूर्वोप
स्थितपरामर्शे व्याप्यवृत्तिव्यतिरेकित्वं व्यापककोटा वपि लब्धं स्यादिति हेतुतावच्छेदकरूपेण हेतुतावच्छेदकसंबंधेन च व्याप्यवृत्तिव्यतिरे
कप्रतियोगित्वे सति यः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकं धर्मावच्छिन्ननिरूपितव्याप्यत्ववान्सतत्संबंधा
वच्छिन्नतद्धर्मावच्छिन्नतत्प्रतियोगिताकाभाववत्त्वावच्छिन्नव्याप्यतानिरूपितव्यापकतावच्छेदकतद्रूपावच्छिन्नतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगि
ताकाभाववत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगीति व्याप्यार्थः संयोगी प्रमेयं वा द्रव्यत्वादित्यादौ व्यभिचारवारणाय साध्यादिर्शि व्याप्यवृत्तिव्यतिरेक
प्रतियोगित्वमुक्तं संयोगस्यापि समवेतसामान्याभावरूपव्याप्यवृत्तिव्यतिरेकप्रतियोगित्वात्सा साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वं
तादृशप्रतियोगितायां विशेषणं द्रव्यं संयोगादित्यादौ व्यभिचारवारणाय साध्यतावच्छेदकेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्यन्ता
नुधावनं प्रमेयत्वादेरपि कालिकसंबंधावच्छिन्नव्याप्यवृत्त्यभावप्रतियोगित्वात्तत्र हेतुदर्शि सत्यन्तं संयोगाभावस्य केवलान्वयित
या तन्निरूपितव्याप्यतायां द्रव्यत्वाभावत्वस्य द्रव्यत्वविशिष्टतावेयर्थ्ये नानवच्छेदकत्वात् संयोगस्यापि समवेतत्वेन रूपेण

व्याप्यवृत्तिव्यतिरेकप्रतियोगित्वात् व्यधिकरणसंबंधेन संयोगाभावस्यापि व्याप्यवृत्तित्वाद्भूतपेवदोष इत्यतो हेतुतावच्छेदकस-
पेण हेतुतावच्छेदकसंबंधेनेति वं पर्वतेतरत्वाभावस्य तद्व्यक्तित्वादिना वह्न्यभावव्याप्यत्वे व्यर्थविशेषणत्वाभावादुष्टत्वसिद्धार्थं
४ व्यापककोटौ तद्रूपावच्छिन्नाभाव[illegible]त्वावच्छिन्नव्याप्यत्वस्य संबंधभेदस्य तु भावेनं अन्यथा प्रमेयत्वादीनामपि कालिकसंबंधाव-
च्छिन्नाभावस्य संयोगादिनामपि स्वसमानाधिकरणद्रव्यत्वादिरूपपरंपरासंबंधादिनाऽभावस्य व्याप्यत्वव्यापकत्वयोः संभवा-
५ त्व्याप्यवृत्तिव्यतिरेकित्वसाध्यसाधनयोर्वैयर्थ्यमेव स्यात्। न च व्याप्यवृत्तित्वं व्यतिरेकित्वं च विशकलितं विशेषणमस्तु व्याप्यवृ- मेव ५
त्तिर्व्यतिरेकस्तत्प्रतियोगित्वमित्यनुसरणे किमर्थमिवाच्यं। आकाशाभाववान् द्रव्यत्वादित्यादौ व्यभिचारात्। आकाशाभाव-
स्य प्रामाण्ये आकाशरूपव्यतिरेकप्रतियोगित्वाद् व्याप्यवृत्तित्वे सति वृत्तिमद्व्यतिरेकप्रतियोगित्वस्य निवेशने च प्रयासगौरवात्।
अत एव व्याप्यवृत्तिव्यतिरेकप्रतियोगित्वं साध्यविशेषणमस्तु हेतौ व्याप्यवृत्तित्वमात्रं निवेश्यतां तावतैव द्रव्यं संयोगादित्यादौ व्यभि-
चारवारणसंभवादिति दूषणं प्रत्युक्तं यथासंनिवेशने वैयर्थ्याभावात् आकाशाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधेनाकाशादित्यादौ व्य- ४
भिचारवारणाय हेतौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन व्यतिरेकप्रतियोगित्वविशेषणं बोध्यं केचित्तु स्वसमानाधिकरणतादृशाच

र्यन्तराघटितस्वल्पघुरूपसमनियतगुरोरपि व्याप्यतावच्छेदकत्वमिति मते द्रव्यं कंबुग्रीवादिमत्त्वादित्यादौ कंबुग्रीवादिमत्तावच्छेदेन द्रव्य
त्वव्याप्तिसत्त्वेपि कंबुग्रीवादिमत्तावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्ध्या व्यतिरेकव्याप्तेरसंभवात् व्यभिचार इत्यतो व्याप्यवृत्तित्वस्य स्थाने व्याप्य
हेतोर्विशेषणत्वेपि हेतुतावच्छेदकरूपेण व्यतिरेकप्रतियोगित्वं विशेषणतामात्रंयकमित्याहुः वस्तुतस्तु व्याप्यवृत्ति[illegible] व्यति
रेकिणो हेतुसाध्ययोरिति यथासंख्यमन्वयः तथा च व्याप्यवृत्तित्वं हेतो व्यतिरेकित्वं साध्यविशेषणं अन्वयव्याप्तिस्थप्रतियोगिवै
यधिकरण्याघटितत्वेनोपादेया। इत्थं च संयोगी द्रव्यत्वादित्यादौ द्रव्यत्वे प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितसंयोगाव्याप्यभावसत्ता
देव न व्यभिचारः व्यतिरेकित्वं च वृत्तिमद्व्यतिरेकप्रतियोगित्वं तेन आकाशाभावसाध्यकेन व्यभिचारः [illegible] अत्र बोध्यं पर्वतेतर त्वं ५
त्वेन वह्नित्वावच्छिन्नव्याप्यतानिरूपितव्यापकताश्रयत्वं वह्न्यभावत्वावच्छिन्ननिरूपितव्याप्यतावच्छेदकीभूताभावत्वावच्छिन्नप्र
तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाभावात् तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वं वह्निसामग्रीत्वादिकमेव प्रसिद्धं यदि च पर्वतेतरत्वेपि त[illegible]द्व्यक्तित्वरूपमेवा त्व २
वच्छेदकमादाय हेतुसिद्धिराशंक्यते तदा पर्वतेतरत्वत्वेन तादृशव्यापकतावच्छेदकं वह्न्यभावत्वावच्छिन्ननिरूपितव्याप्यतावच्छेद[illegible]क
स्यावच्छिन्नाभावत्वकत्वाभावादिति प्रयोगः। तादृशं च वह्निसामग्रीत्वादिकमेव प्रसिद्धमिति। इदं च चिंत्यं पर्वतभेदत्वादिना उपाधि

तस्यैवं वारणोपि तद्व्याप्तित्वेन तत्वं दुर्वारमिति दिक्। अहेतुकत्वेति इदं शरीरस्य हेतुकं अहेतुकत्वादित्यत्र व्यतिरेके शरीरविशेषणवैय
र्थ्येऽपि न व्याप्यभावेऽन्वयव्याप्तिसत्त्वादित्यर्थः। धूमाभाववदन्यत्वस्याभावादित्यादौ धूमाभावाभाववत्त्वादिना व्याप्तिविरहेऽपि न क्ष
५ तिः तत्र धूमव्यापकवह्न्यभाववदिनैव धूमाभावानुमानसंभवे धूमाभाववत्त्वावच्छिन्नवह्न्यभाव [illegible] निरूपव्याप्तेरनभ्युपगमे
ऽप्यापत्तिसंभवादिति तत्त्रोक्तदोषाहृतं। ननु व्यतिरेकपदेन सप्तमपदार्थरूपा[illegible]ऽवाभावाश्चः न चैवं प्रकृतासंगतिः पर्वतेतरत्वाद्यभावस्या
5 पि पर्वतत्वरूपत्वादिति वाच्यं। पर्वतान्निष्ठभेदप्रतियोगिता[illegible]भावस्य पर्वतत्वसमनियतस्यापि प्राचां मते प्रतियोगिभेदेन भिन्नस्य
सप्तमपदार्थरूपत्वादत आह एवमपीति स्वविशेषणघटितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणवृत्ति स्वविशिष्टतद्विशेष्यतावच्छे
व १ दकावच्छिन्नाभावकपद्विशेषणं तदवच्छिन्नतद्विशेष्याभावत्वभिन्नत्वे न साध्यतावच्छेदकं विशेषणीयं अन्वयव्याप्त्यभ्युपगमो वा अ न ४
स्वरसइत्याहुः एवमपि तत्र व्याप्तिस्वीकारेऽपि केवलान्वयिनीति व्याप्यवत्त्वव्यतिरेकित्वविशेषणेनैव तत्रोक्तव्याप्तेस्त्वयाप्यनभ्युपगमा ५
त तथा च पक्षेतरसामान्ये दृष्टान्ते व्याप्तिरनेन प्रकारेणाकारयितुमशक्येति भावः। तद्रहिते साध्यरहितपक्षे उपाधिरेवेति। यत्र साधना
व्यापकत्वसंभवस्तत्रोपाधिरेवेत्यर्थः स तत्रापि पक्षोऽन्नायकत्वाभिप्रायेणेदं न त्वकृतत्वेत्यादिना तत्रोपाधित्वज्ञानं स्यादित्युक्तं।

न लक्षणदूषणं अलक्ष्ये लक्षणागमनस्यैवातिव्याप्तिपदार्थत्वात् अत आशयं पूरयति यद्विषयतयेति ना न्यत् इतर भेद

अनुपयुक्त व्याप्ति २ प्र १ तथा २ प्र १ त्वे २

पतापीप्रतिबिता:

तत्र भेदानुमापकं अनुमाने दूषणप्रसंगे तस्यानुपयोगित्वात् तत्प्रतिबंधकज्ञानविषयतावच्छेदकं हेतुत्वं रूपं साध्यव्याप
सति २ कत्वे साधनाव्यापकत्वं अनुमितिमात्रेति तथा चोक्तं रूपं न प्रतिबंधकतावच्छेदकं इत्यभ्युपगंतव्यं तदुपाधेः स्वरूपमिति भावः मूलेऽनुपाधिते
उपाधित्वघटकसाध्यव्यापकत्वानिश्चये उपाधिमात्रे उपाधित्वनिश्चयः पक्षवृत्तित्वेन निश्चितस्यैव उपाधित्वनिश्चयसंभवात् उपा
धिमात्रमिति न संगच्छते तत्राह सत्प्रतिपक्षेति पक्षवृत्तित्वेन निश्चये तस्य दंभो व पक्षेऽनिश्चयेन सत्प्रतिपक्षत्वाभावादिति भावः
इतरथा व्यभिचारोन्नायकतया दूषकत्व मते उक्तं विशेषदर्शिनां साध्याव्यापकत्वानिश्चयः पक्षावृत्तेरित्यस्य वा पक्षावृत्तित्वेन
निश्चितस्येत्यर्थः विपक्षव्यावर्त्तकधर्मवत्त्वस्योपक्षायां बीजमाह विपक्षेति इदंत्वविशिष्टपर्वतेतरत्वादित्यत्रेऽपि विपक्षव्या
त्वं ४ वर्त्तकं यत्किंचिद्विपक्षवृत्तितावच्छेदकं पर्वतविशेष्यतावच्छेदकं स्वविशिष्टतदवच्छिन्नाभाववत्तद्विपक्षकत्वं तथा आर्द्रेन्धना
दिताईद्धनत्वादितद्धूमसाध्यकविपक्षायोगोलकवृत्तितावच्छेदकं यदिंधनत्वं तद्वाष्पिं स्वविशिष्टाभाववद्योगोलकात्मक
तद्विपक्षकं भवतीति तादृशविपक्षाव्यावर्त्तकान्यत्वे पर्वतान्यत्वेऽपि पर्वतोदिरिति इदंत्वसत्त्वादित्यादौ गुणाद्युपाधौ गुणत्वमप्येवं विप
क्षाव्यावर्त्तकं तद्विशेष्यतावच्छेदकाभावेन निरुक्तव्यावर्त्तकत्वायोगात् अतो विपक्षाव्यावर्त्तकविशेषणावच्छिन्नेत्यस्य विशेषण

२

पदं पत्किंचित्तच्छर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणत्वं च तदर्थः। तेन गुणत्वादिनिरासः। वस्तुतस्तु यत्किंचिद्विपक्षभेदव्याप्यतावच्छेदकको-

घप्रविष्टत्वं विपक्षाव्यावर्त्तकत्वम्। आर्द्रेन्धनादौ सर्वमेव विशेषणं तदयोगोलकभेदव्याप्यतावच्छेदके पर्वतेतरत्वादौ पर्वतादिविशेषणं

६ तु न किंचिद्विपक्षभेदव्याप्यतावच्छेदकमिति। अत एव उपस्थितघटकसंबंधे न विपक्षव्यावृत्तिलस्याविरहात् द्रव्ये सत्त्वादित्यादौ

६ संयोगादिसंबंधेनोपाधौ अव्याप्तिरित्यादि दूषणमनवकाशं विशेषणानवच्छिन्नेति साध्यव्यापकत्वसाधनाव्यापकत्वयोरन्यत-

रमात्रान्वयि। न चैवं पर्वतेतरत्वादावपि वह्निविशिष्टत्वेन साध्यव्यापकत्वस्य महानसविशिष्टत्वेन साधनाव्यापकत्वस्य विपक्षाव्या- त्वेऽप

वर्त्तकविशेषणानवच्छिन्नस्य सत्त्वात्तत्रातिव्याप्तिरिति वाच्यम्। एकरूपावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वादिविवक्षणेनैव तन्निरासा- वि६

तस्य ४ दिति तद्विवक्षितं विशेषणोपादानं तु विवक्षितमित्याशंक्य तत्त्वाभिप्रायवानाह इत्यन्वयः। ननु तथापीत्यादिना पक्षेतरेऽव्याप्तेरभि-

धानं न घटते स्वयमेव तत्रातिव्याप्तेरुद्भावनेन तस्याल्लक्ष्यत्वस्वीकारात् अत आशयं पूरयति पक्षेतरत्वस्येति वस्तुतो वस्तुतस्त्या-

दूषकताप्रयोजकरूपवत्त्वेन ज्ञायमानस्यैव उपाधेः सत्प्रतिपक्षवत् दूषकता स्यादोषत्वाभ्युपगमे न यदा तत्रैव साध्यव्यापकता ६

दिज्ञानं तदा स उपाधिरित्यभिप्रायेण मूले च सर्वत्र साध्यव्यापकत्वादिपरं तत्तज्ज्ञानपरं तस्य पक्षेतरत्वस्य वारणाय वेत्यत्रापि

पु~

तस्येत्यत्र वपः तथापीत्यादिना सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वमुपोपक्रमा तत्र साधनाव्यापकत्वस्यानुपयोगात् तत्साधारण्यायतावन्मात्रस्ये
तिप पदं व्याचष्टे साध्यव्यतिरेकोन्नयनक्षमेति तथा च मूले मात्रपदेन विपक्षाव्यावर्त्तकविशेषणानवच्छिन्नत्वस्य व्युदासः। साध्य
व्यापकत्वमात्रं न दूषकं पक्षे साध्यव्यापकाभावस्य साधने वा साध्यव्यापकव्यभिचारस्य सत्प्रतिपक्षस्य व्यभिचारस्य वा उन्ना
यकत्वादत आह दोषेति दोषस्य सत्प्रतिपक्षस्य व्यभिचारस्य वा उन्नयनोपयोगित्वात् उन्नयनोपयुक्तत्वादित्यर्थः। पक्षेतरत्वस्य
न जातित्वं दूषणासमर्थोत्तरस्यैव जातित्वादत आह तदुत्तरस्येति एवं चोपाधेर्दूषकत्वं व्यभिचारानुमानद्वारा। अनुमानमात्रस्या
कुदेश व्यभिचारानुमानस्याप्युच्छेदात् पक्षेतरो नरस्य दूषणासमर्थत्वे ज्ञात्युत्तरत्वमिति। तद्वारताय विपक्षाव्यावर्त्तके
त्यादिविशेषणं नानुमितमिति अत एव तिस्रलार्थः मूले दूषणासमर्थत्वेनेति अनुमानप्रवृत्तिरेस्त तद्धानद्वारायामेवे
ति नानुमानमात्रोच्छेद इत्याशयः। पूर्वपक्षिणा उपाधित्वस्यैवाभ्युपगमात् उपाधित्वाभावेपीति तदुक्तिर्न युक्तेत्यत आ
ह उपाधित्वानंगीकारेपीति तथा चेति शेषः। न सदुपाधिरितीति तथा च तद्वारकं विशेषणं नापुष्टमिति भावः। व्यभिचा
रोन्नायकत्वाभावमुपजीव्य यथाहि इत्यादिना व्याप्यभावो न्नायकत्वाभावे हेतुत्वसनमसंगतमतो न्यूनताभंगायप

असाधारणत्वात् व्यतिरेकेऽसाधारणत्वात् वैयर्थ्यमिति उपाध्युद्भावनवैयर्थ्यमिति यद्वा व्यतिरेकइत्यनंतरं बाधस्यानिश्चयपरिअसाधारण्याद्
दित्यनंतरं चनिश्चयेत्यादिपूरणस्य न फलाभावान्नाप्यनुकूलोपि इत्यत्रापि हेतुं पूरयति बाधस्यानिश्चयेत्यादिना

धममेवपूरयति व्यभिचारादीति। आदिना व्याप्यत्वाभावपरिग्रहः उभयस्योपक्रमे व्यभिचारो न्नायकत्वाभावे हेत्वप्रदर्शनात् न्यूनत्वमतो
हेतुं पूरयति। अव्याप्यत्वशंकितिवाच्चिति साध्यं पूरयति अव्याप्यत्वशंकितादीति न नु प्रतिपक्षवदनुकूलपदेन सत्प्रतिपक्षे सत्प्रतिपक्षोद्भा
१ वनं युक्तमेवेत्यत आह व्याप्तीति प्रतिपक्षस्यानुकूलस्ये। बहुतरस्ये। न सत्प्रतिपक्षतायामिति सप्तम्यर्थश्चोपयोगित्वं तथा च अनुमिति
कतो४ प्रतिबंधोपयुक्तं न बहुलंबलमित्यर्थः। अंगभंगेति व्याप्तिपक्षधर्मभंगे इत्यर्थः तर्कस्थापकतया बहुत्वं बलमित्यर्थः तथा च यत्रेत्ता
दृशतर्कस्थापकत्वं न वृत्तं तत्र सत्प्रतिपक्षे सत्प्रतिपक्षवदुपाध्युद्भावनं व्यर्थमेवस्यादिति मूलार्थः किंचैवमित्यस्य एवमिति व्याचष्टे
एवमिति व्यतिरेकेसाधारणत्वादित्यत्रापि हेतुं प्रदर्श्य क्षेत्रनान्वित्यादेस्तात्पर्यार्थे हेतुं पूरयति बाधस्यानिश्चयेत्यादिना नन्वेवं
च व्यर्थेपि व्याप्तिबलादेव तत्रोपाधिर्भविष्यतीत्यतस्तादृशी व्याप्तिरपि नास्तीत्याह। मूले बाधेनोपाधिनियम इति। हेतुमतीति हे
तुमतिपक्षे बाधे उपाधिनियम इत्येव व्याप्तिरुपाधेश्चान्यस्यसत्वात् परिशेषात्पक्षेतरएवउपाधिर्भविष्यतीत्याशयः। अतेज
स्त्वादेरुपाधित्वसंभवादितितथा च न परिशेषावकाशइति भावः। तेजोमात्रेति अत्रैव परिशेषादुक्तनियमबलेन पक्षेतरेउपा १
धित्वसंभव इति भावः। दीधितौ न चासंकीर्णेति व्यभिचारासंकीर्णेत्यर्थः। गंधप्रागभावावच्छिन्नो घटो गंधवान् पृथिवीत्वादि

घ१

त्यादौ प्रसिद्धस्य महानसीयवह्नेर्महानसीयत्वेन लाघवं इति लाघवसहकारेण महानसीयवह्न्यादेर्बाधादसाधके वह्निमान्धू
मादित्यादौ च हेतुमति पक्षे बाधसत्वेप्युपाधेरभावाद्व्यभिचारादित्यर्थः साध्याभावस्यैवेति साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाभावस्यैवेत्यर्थः प्रकृ
ते प्रकृतनियमे अभिप्रायसंकोचभयकदाहतदनभ्युपगमाद्वेति असंकोचेवाचानभ्युपगमात् पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यस्य मा० २
वानुमितिविषयत्वेन पक्षतावच्छेदकस्यावच्छेदकतयानुमित्यविषयत्वात् समानप्रकारकविरोधिनिश्चयस्यैव विरोधितया महान
सीयवह्नित्वेनाभावनिश्चयस्य वह्नित्वेन तदनुमितौ विरोधात् सल्लिंगपरामर्शस्य गुणतया बाधितार्थलाघवप्रतिसंधानवशा
दपि तत्तत्पक्षानुमित्यसंभवादिति भावः। तत्सामर्थ्यमिति असाधारणव्यतिरेकप्रतियोगित्वेन तुल्यमित्यर्थः। शुद्धव्यापकस्ये साध्य ५
ति इत्यं वोपाधिनियम इति मूलस्य शुद्धसाध्यव्यापकोपाधिनियम इत्यर्थः तद्व्यतिरेकः अतेजस्त्वादिव्यतिरेकः पक्षे तेजोमात्रे। २ ४
अ २० साध्यस्यानुष्णत्वव्यतिरेकस्योष्णस्य सिद्धो अनिश्चये सपक्षे। निश्चितसाध्यवति। जलादाविति साध्यनिश्चयविषयत्वं सपक्ष
त्वं न तु निश्चितसाध्यवत्वं तस्यातो नाप्रसिद्धिरिति भावः ग्रीष्मोष्मणीति उद्भूतरूपवत्तेजसि तु उष्णत्वनिश्चये तेजस्त्वनिश्चयस्या
पि संभवात् प्रतीत साध्यतदभावसहचारत्वमित्यत्र साध्यानिश्चयस्यापि टकत्वान्तरनुसरणं किमर्थमिति वा स्वयं निश्चितसाध्य
साध्यसहचारत्वासंभवात् अनुद्भूतरूपानुधावनं। सपक्षासिद्धिमनुक्त्वा ग्रीष्मोष्मणि उष्णत्वनिश्चयानुसरणं। न वा प्रतीत

तदभावववत्त्वात्तैलमसाधारण्यमित्यस्य निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तित्वाद्यनिश्चितत्वमित्यर्थकरणाभिप्रायेणेतथानुसरणा
८ दितिप्रदानलान्दावुष्णत्वभ्रमः ग्रीष्मोष्मणीत्येतत्सत्त्वाग्रहस्य नास्तितद्रातत्रोत्पन्नेतरव्यतिरेकेस्यो रूपासाधारण्याभावा
दुपाधित्वमसतमिति किंवैवमित्यादिमूलस्यासंगतिरित्यस्वरसः अन्यपरे इत्यनेनस्तूचितः व्यतिरेकिणास्सत्प्रतिपक्षत्वसं
भवाच्चेति मूलमेवधारयितुमाह असाधारणेहीत्यादिनानुव्याप्तिग्रहप्रतिबंधोदूषकताबीजमित्ययतनेनसंबंधः अन
नुअन्वयव्याप्तिग्रहप्रतिबंधेपिव्यतिरेकसहचारबलात् व्यतिरेकव्याप्तिग्रहादेवानुमितिःस्यादतआह व्यतिरेकेतितदवि
रोपात् असाधारणाहेतुव्यतिरेकव्याप्तिग्रहाविशेषान्नेवेहेति इहपक्षेतरस्यव्यतिरेके अन्वयव्याप्तिग्रहप्रतिबंधोनदूषक
ताबीजमित्यर्थः व्यतिरेकित्वादिति व्यतिरेकव्याप्तिग्रहाधीनसत्प्रतिपक्षतायां अन्वयव्याप्तिग्रहस्याकिंचित्करत्वादित्यर्थः
अतएवमूलेव्यतिरेकिणाइत्युक्तं नवासाधारण्यं तस्यापि सत्प्रतिपक्षोत्थापकतयादोषत्वादिति मूलार्थं दर्शयितुमाहनहीति ८
यदीति इहसत्प्रतिपक्षोदूषकताबीजमितिनेत्यर्थः तदनवकाशात् सत्प्रतिपक्षस्यानवकाशात् प्रागुक्तरीत्येति यथासाध्यव्या
पकव्यभिचारित्वेनसाध्यव्यभिचारित्वमुन्नेयं तथासाध्यव्याप्यव्यापकत्वेनसाध्यव्यापकत्वमप्युपाधेःस्यादितिरीत्यर्थः।

दर्शि र त्व

व्यभिचाराद्युन्नायकस्येति दूषकतायामबीजत्वमित्यर्थ इमे गाम्भीर्यः उपाधेरन्यतोपि ज्ञापकोदयात् अन्ययोगव्यवच्छेदासंभवात्प्र
कृतानुपयोगाच्च । एवकारस्याभिप्रेतार्थं दूषयितुं तथैवमूलमनुवदति उपाधेरित्यादि । सर्वत्रैवेत्यादिकं मूलं कतिपयपदानि पूरयित्वा
व्याचिख्यासुर्मूलमनुवदति । सर्वत्रैवेत्यादि पक्षेतरेति व्याप्तिवारणाय विपक्षाव्यावर्त्तकेत्यादिविशेषणमनौ हेतु तद्विशेषाति व्याप्ति
ति ४ परत्वं मूलस्य दर्शयितुं पूरयति उपाधिपृतामिति थापीति मूलमनूद्य अतिव्याप्तिस्थलं दर्शयति अणाव इति । विपक्षाव्यावर्त्तकेत्यत्र य
दि विपक्षत्वं साध्याभाववत्वं तदाणुत्वादेर्नापि पक्षतायां परमाणोर्विपक्षत्वमक्षतमित्याशयेनाणाव इति । यदि निश्चितसाध्या
भाववत्वं तदाह जन्यत्वमेव इति । न चाणु मिन्नत्वे द्व्यणुकस्यापि अणुत्वेन विशेषणत्वात्तस्य न विपक्षाव्यावर्त्तकत्वमस्त्येवेति वा
हि ४ च्यं नं द्व्यणुकस्य तत्वे नोपाधेरप्रवेशः किंत्वणुत्वेन तेन रूपेण परमाणुरूपविपक्षस्य व्यावर्त्तकत्वमस्त्येवेति भावः प्रकृ
तलक्षणाप्रविष्टसाध्यव्याप्यत्वस्य दूषकतायामनुपपत्तिर्गमकत्वेपि पक्षेतरेति व्याप्तिवारकतयैव सार्थकत्वात् तत्पक्षे स्यादित्यमूलं
मनुपपन्नमतस्तद्वतारयति काम्येत्याहेनन्वित्यादिना व्यभिचारादीति आदिना सत्प्रतिपक्षपरिग्रहः उन्नायकत्वं व्याप्यतया
व्याप्यीभूतव्यभिचारादिप्रतिपादितया वा मात्रेणेति मात्रपदेन साध्यव्याप्यत्वादिघटितलक्षणस्य व्यवच्छेदः उपाधित्वे उपा

दाव ३ अ्यापकत्वंव्याप्यत्वं ६ वारणा ४ नक ५ दा २

धिपदकान्यत्वे व्यापकव्यभिचारादाविति आदिना सत्प्रतिपक्षो ज्ञापकव्यापकव्यतिरेकपरिग्रहः तथेत्यस्य दूषकतासमुच्चायकत्वेनकार
वैयर्थ्यात्तदर्थमाह तेन रूपेणेति दूषकतापर्याप्तिरित्यस्य व्याख्याव्यभिचारस्येत्यादि अतिप्रसंजनेति व्यापकव्यभिचारित्वादावतिप्रसंजने
त्यर्थः। तथा च व्यापकव्यभिचारित्वादौ अतिप्रसंगभंजकस्य स्वरूपता नियामकस्य स्वव्यभिचारेणेत्यादि दूषकताबीजस्यापि विषमव्याप
८ [redacted] साधारण्ये पर्यवसानात् साध्यव्याप्यत्वे विशेषिते न वह्निमत्तेत्यस्य वैयर्थ्यादिति
९ मूलार्थः। मूलोक्तसाध्यप्रयोजकत्वस्य सद्धेतावपि सत्त्वेनातिव्याप्तेः पूरयति साधनाव्यापकधर्मेति जन्यजनकतादिरूपं प्रयोजकत्वं
न विवक्षितमित्याह साध्यान्वयेत्यादि साध्यान्वयो ज्ञापकान्वयप्रतियोगित्वेन साध्यव्याप्यत्वं साध्यव्यतिरेको ज्ञापकव्यतिरेक
प्रतियोगित्वेन साध्यव्यापकत्वं लभ्यते आद्यदलेन पक्षेतरवारणमिति भावः। अन्यथा उक्तरूपप्रयोजकत्वस्यानियामकत्वेति अ ४
प्रसंगात्। विषमव्यापकेपक्षेतरादौ विषमव्याप्ततदिंधनादावतिप्रसंगात्। अथातो रूपत्वार्थकत्वे नित्यसाध्यके विषमव्यापका
दावतिप्रसंगादित्यतो व्याचष्टे अभवत असत इति मूले विवक्षितं विवक्षितमर्हं प्रयोजकं उपाधिपदवाच्यत्वं दीधितौ नवैवमि ६
ति। एवं दूषकतापर्यायकस्य साध्यव्याप्यत्वस्य उपेक्षणात् वापि साध्यव्याप्यत्वस्य निवेशानुपि साध्यवत्त्वादावित्यादिना केवल

नौ १ पि १ र १

न्वयिसाध्यकपक्षेतरादिसंग्रहः अनुपाधित्वोउपाधिपदार्थप्रतिपाद्यत्वे। ननु स्वनिष्ठधर्मान्तरसंक्रामकतयाप्रियोगोपपत्तौ स्वनि
ष्ठव्याप्तिसंक्रामकत्वस्या[illegible]लाभात् कथं तद्बलात् साध्यव्याप्यत्वस्य लाभ इत्यत आह यद्धर्मेति। यद्धर्मविषयकबोधजनकस्तत्सं
तपदसमभिव्याहारेणेत्यर्थः यद्धर्मस्य विषयत्वं [illegible] विशेष्यतया विशेषणतया वा। तदुपाधिपदं यथा स्फटिके लौहित्येति अत्र स्फटिक
विशेष्यकप्रतीतिप्रकारकत्वरूपषष्ठ्यर्थविशिष्टे स्फटिकपदस्य लक्षणा। सप्तम्याश्चोपाधिपदार्थतावच्छेदकीभूतस्ववृत्तिधर्मा
न्वयभेदः। उपाधिपदस्य स्ववृत्तिधर्मप्रकारकज्ञानजनकं[illegible] भेदश्चार्थः। भेदे च प्रतियोगितया जवाकुसुमादेरनुयोगितया च स्फटि
कादेरन्वयः। इत्थं च स्वभिन्नस्फटिकविशेष्यकप्रतीतिप्रकारीभूतलौहित्याभिन्नस्ववृत्तिधर्मप्रकारकज्ञानजनकं जपाकुसुममित्य
न्वयबोधः। वस्तुतस्तु लोहितस्फटिके जपाकुसुममुपाधिरित्यादौ उपाधिपदस्य धर्मप्रकारकप्रतीतिजनक एवार्थः जवाकुसुमो
दिपदेतरस्य सुपो वृत्तित्वे भेदे च लक्षणा वृत्तित्वस्योपाधिपदार्थैकदेशो धर्मे भेदस्य च स्फटिकादावन्वयोऽत्युत्पत्तिवैचित्र्यात् अतो न स्व पु २
न२ त्वाननुगमादनन्तशक्तिकल्पनं स्फटिकपदोत्तरसप्तम्या विशेष्यकत्वं उपाधिपदार्थैकदेशप्रतीतावन्वितमर्थः। धर्मश्चात्र तात्पर्यमर्यादा
या लौहित्यमेव धर्मत्वेन भासते तथा च स्वभिन्नस्फटिकविशेष्यकस्ववृत्तिधर्मप्रकारकप्रतीतिजनकं जवाकुसुममित्यन्वयबोधः

जवाकुसुमस्फटिकयोर्विप्रकृष्टत्वे तादृशप्रतीतिजनकत्वासंभवात् अर्थत एव समीपवर्तित्वस्य लाभः। अस्तु वा तत्रापि सं-
योगलक्षणायां यदि वस्तुविभक्तौ लक्षणायां व्युत्पत्तिविरोधः तदा स्फटिकपदस्यैव जवाकुसुमादिभिन्नतत्तत्समीपवर्ति[illegible]
१० स्फटिके लक्षणा। धर्मत्वेनैव सत्त्ववृत्तिलौहित्यादेर्नामार्थयोर्भेदान्वयबोधस्य विभक्त्यर्थोपस्थितिं विना प्रकृते स्वीकारे
२४ भेदः सामीप्यं उपाधिपदस्यैवार्थः तत्र च जवाकुसुमादेर्नामार्थस्य विशेषणतया स्फटिकादेर्विशेष्यतया अन्वय एवमुपाधि
10 पदार्थैकदेशे धर्मेपि जवाकुसुमादेरधिकरणत्वेनान्वयः स्फटिके लौहित्यं जपाकुसुममुपाधिरित्यत्र उपाधिपदस्य भेदः
सामीप्यं वृत्तित्वं प्रतीतिजनकं [illegible]वार्थस्तत्र भेदे [illegible]न्वयः पूर्ववद्वृत्तित्वे जवाकुसुमस्य निरूपकतया लौहित्यस्य चाधिक-
रणतयान्वयः स्फटिकपदस्य स्फटिकविशेष्यकत्वं सप्तम्या स्वप्रकारकत्वमर्थः इत्थं च [illegible] स्वभिन्नसमीपवर्तिस्फ- २४
टिकविशेष्यकस्ववृत्तिलौहित्यप्रकारकप्रतीतिजनकं जपाकुसुममित्यन्वयबोधः। अयमत्र साधने उपाधिरित्यत्र प्रथम-
सप्तम्या विशेष्यत्वं द्वितीयसप्तम्यास्तादात्म्येन प्रकारत्वं साधनपदस्य वा धर्मपरतया व्याप्यत्वमात्रपरत्वं उपाधिपदस्य च १०
सामानाधिकरण्यरूपं सामीप्यं तादात्म्यं वृत्तित्वे वा प्रतीतिजनकत्वार्थः पदार्थो नामान्वयः प्राग्वत्। एवं च स्वसमानाधिकरणे

तद्विशेष्यकत्वतादात्म्यवद्व्याप्यत्वप्रकारकप्रतीतिजनकोयमित्याकारः स्वसमानाधिकरणौ तद्विशेष्यकत्वतद्व्याप्यत्वप्रकारक
प्रतीतिजनकोयमित्याकारकोन्वयबोध इति। सोपाधिनियतस्य उपाधेरभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतस्य प्रसिद्धिसंबंधस्याभावात्सं
योगादिना संबंधेनोपाध्यभावस्य व्यभिचारविरोधित्वाभावादिहोपाधिरिति व्यवहारविषयस्यापि भावः प्रकृतेयदभावशब्दार्थो वा
च्यः तत्रान्वयव्यतिरेकाभ्यां तद्विषयं दर्शयितुमाह अस्तितावदित्यादिना इह उपाधिरित्यत्र उपाधेः समानाधिकरण्यादेर्विषयत्वं
निराकर्तुं व्यतिरेकमाह नेहोपाधिरिति तथा सति संदेहतावच्छिन्नेहोपाधिसामानाधिकरण्यसत्वान्नेहोपाधिरिति प्रतीतिर्न स्यादिति
भावः प्रतीतिविषयतामात्रेणेन शब्दार्थता शब्दस्य व्युत्पत्तिवशादेव बोधकत्वादतो व्युत्पत्तिं दर्शयितुं व्यवहारमप्याह व्यवहारश्चेति
तौ प्रतीतिव्यवहारौ लंबोध्योपाधिव्यभिचाराभावादेर्यद भावशब्दार्थतायां कल्पकस्य व्युत्पत्तिवत्तस्य व्यवहाराधीनत्वात् व्य
वहारेव व्यवहर्तृव्युत्पत्तिज्ञानवि[illegible]पाव्य[illegible]चारादेः संबंधल्लकन्यकतया च प्रतीतेरप्युपपन्नत्वादिति भावः उक्तप्रतीतेर्यथाकामं
विषयमाह यदीति प्रमेयत्वव्यभिचाराप्रसिद्धेरस्तीत्याद्युभयेपासंगतेरित्यतआह तद्व्याप्यत्वेति उभयत्र उपाधिपदस्योपा
धेर्व्यभिचारे अव्याप्यत्वे वा लाक्षणिकत्वात्संभवतो व्यवहारोपपादनं नघटते अतो लक्षणां विनाप्रकारांतरमाह यद्वेति

ख४

११ तेन व्यभिचारेणाव्याप्यवृत्तित्वेन वा तद्व्यवृत्ती साधनवत्वृत्ती। सपक्ष्यपक्षस्याभावान्वयमभिप्रेत्याव्यवृत्तित्वमुक्तं। इतरथा कृतेन संबं
धेन उपाध्यभावः साधननिष्ठो निहोपाधिरित्यस्यार्थो बोध्यः। कैवल्यो त्वादिति नेहोपाधिरित्यस्योपाधिव्यभिचाराभावो घटकत्व
यत्वेदयव्यभिचारोदोललक्षणा तेन संबंधेनोपाध्यभावार्थकत्वेनात्रापि तेन संबंधेन यदभाव परत्वमिति भावः। यथाश्रुतव्यभिचा
रविरोधित्वेसाध्यव्यापकस्यैव सेल्लाभात साध्यसमव्याप्यत्वमुपाधेर्नसंभ्यतइति तल्लाभाय व्यभिचारविरोधित्वे निवेशितं तदभा
वस्येत्यादिना। तदभावस्य घव्यभिचाराद्यभावस्य तत्परत्वमित्यादौ तत्पदं ताद्रूप्यदभावपरं विषमव्यापकाभावस्य साध्यादौ
व्यभिचारविरहेण सामानाधिकरण्यसत्वादवश्यमिति। तद्विरहिणी तदभावविरहिणी। विषमव्याप्याभावविरहिणी। प्रमेय
त्वादौ व्यभिचारसत्वादवश्यमिति। अव्याप्यत्वस्यघटकत्वे साध्यसमव्याप्यव्याप्यत्वात्मकयदभावविरोधिहि गगनादौ व्यभि
चारासत्वादसंभव इत्यतो धर्म इति तद्विरहस्य व्यभिचारव्याप्यत्वात्तत्र व्यभिचारविरोधित्वं स्वरूपतो न घटते इत्यतस्तदभावनि ११
ष्ठमेवदलांतरं निवेश्य पूर्वदलमनुवदति तत्सत्व इत्यादि यद्वा व्यभिचारान्वयव्यतिरेकानुविधायान्वयव्यतिरेकशालित्वमपि व्य
भिचारविरोधित्वमुक्त्वा व्यभिचाराभावसमनियतत्वरूपं तदाह तत्सत्व इत्यादिना। अत्रापि अव्याप्यत्वस्यघटकत्वे व्या

नी२ भावा२ घ२

भिचारविरहितिगगनादेरुपाधिव्याप्यत्वरूपतदभावाभावादसंभवइत्यतो धर्मेति। ईदृशाव्यभिचारविरोधित्वेऽप्याद्यदलाद्वि
षमव्यापकस्य द्वितीयदलात्तु विषमव्याप्यत्वस्य वारणीयत्वं दर्शयति ईदृशस्येत्यादिना व्यापकएवेति धूमस्य विषमव्याप्तस्याईंध कर
नेतत्रस्य व्यभिचाराद्यभावसत्वेपि धूमव्यभिचारसत्वादित्यर्थः। विषमव्याप्यं धूमस्यतन्महानसत्वं साध्ये धूमादौ तद्विरहेतन्महानस पि२
त्वव्यभिचाराद्यभावरूपयदभावविरहेपि धूमव्यभिचारित्वाभासादिति भावः। एतावता समव्याप्तेलब्धे न तु साधनाव्यापकत्व
ताद्दशा धूमे तिप मतस्तल्लाभाय उक्तसंबंधेनेति उक्तसंबंधेन स्वव्यभिचारित्वे स्वाव्याप्यत्वेन वा संबंधेन उक्तस्य संबंधस्य वृत्तिनियाम
कालेमानाभावादाह उक्तसंबंधस्यैवेति उक्तस्योपाधित्वेपि पारिभाषिकानौपाधिकत्वे प्रतियोगितापातत्वेन लाभात् तत्र
समव्याप्तोपाधेरसंभवस्तत्रानौपाधिकत्वस्याप्रसक्तेः व्यभिचारेणानन्तद्व्याप्तिग्राहस्यान्तु तथा नाप्रहसए वेति तथा च एवका
रेणालब्धस्य एतद्भिन्नस्य निरुपाधित्वेताद्दशाव्यभिचारिणोपि निरुपाधित्वप्रसक्तौ तद्व[illegible]थावतारइतिभावः। अतएवेति यतएवोक्त
रीत्याउपाधिर्निरुक्तो अतएवेत्यर्थः। साध्यव्यापकत्वाघटितप्रकारान्तरेणा तस्य निरुक्तौ तु अनौपाधिकत्वपारिभाषिकं स्यादिति भावः
यत्साध्य[illegible]व्यभिचारः प्रसिद्धस्तत्साध्यव्यापकएव सद्भूतावनौपाधिकत्वं केवलान्वयिके सोध्ये व्यभिचाराप्रसिद्धात द्धूरिति वि

व्याप्यताज्ञापकदलमात्रस्य व्यभिचारघटकतानस्यात् व्याप्यतानस्यात् ३
वा २

रुक्तोपाधेरप्रसिद्ध्या न तत्रानौपाधिकत्वमिति हृदयं केवलान्वय्यनुमित्यनभ्युपगन्तॄणां मीमांसकानां मताभिप्रायेणेदं चेति। ननु विष
मव्यापकस्यापि दूषकताबीजसत्त्वात्तद्वारकविशेषणावश्यकत्वे करणमनुचितं इत्याक्षेपे नागरूके विनाप्रयोजनमुक्तिर्वैयर्थ्यमात्र
१२ णासमव्याप्तत्वघटितलक्षणाकरणमनुचितमतः प्रयोजनमाह विरोधेति। एवं च तस्य व्यापकताज्ञापकदलमात्रस्य दूषकता। दोषान्तर
नोपयोगिता। नस्यादित्युभयस्य व्याप्यत्वव्यापकत्वज्ञापकदलद्वयस्योपादानं लक्षणप्रवेशः समव्याप्ताकाङ्क्षेति अत्राकाङ्क्ष
परमुपाधितावच्छेदकसंबन्धेनावृत्ति परं अतिरिक्तवृत्तित्वे निरुक्तलक्षणासंभवात् मावेति धूमवान् वह्नेरित्यादौ आर्द्रेन्धनजन्य
वह्न्याकाङ्क्षान्यतरत्वादित्यर्थः। ते न रूपेणाकाङ्क्षादेरुपाधित्वे क्षतिविरहः आकाङ्क्षात्वादिना तु लक्षणागमनमसंभावि
तमित्यरुचेराह यद्वेति। अनित्यत्वविषमव्यापकस्य प्रमेयत्वस्य व्यभिचाराप्रसिद्ध्या तदभावाप्रसिद्धेरुक्तग्रंथासंगति
माशंक्याह अत्रैवेति व्यतिरेकीति गुणत्वादिरेव तादृशो धर्म इति व्याप्तिलक्षणात्व इति केवलान्वयिनि संदेहाभावादनुमा १२
नाभावेऽपि न व्याप्तेरभाव इति भावः। यत्रेति अयमेतावन्मात्रवृत्तित्वात् धूमवान् प्रमेयत्वादित्यादौ साध्यातिरिक्तस्योपाधे
रभावादित्यर्थः। अतिव्याप्तिरिति। स्वव्यभिचारविरोधिसाधनाव्यापकव्यभिचारित्वाभाववकंपघटितत्वाभाववत्त्व

व्यभिचारविरोधिसाधनाव्यापक १

नान्य २

सत ३

हृतसाध्यकत्वं अनौपाधिकत्वमित्यभिप्रायेण। यद्विवनिरुक्तोपाध्यभावएवानौपाधिकत्वं तदातिव्याप्तेरभावाद व्याप्तिमाह
तस्येत्यादिना तस्यनिरुक्तसाध्यव्यभिचारविरोध्यभावप्रतियोगिनः अभावानिरूपणं इति सद्धासमभावोनिरूप्यत इतिन्या
यादितिभावः। तत्रत्व हेतौ अयमेतद्वृत्तियावद्धर्मेवान्वए तह्यादित्यादौ मतांतरमाह यस्येत्यादिना। यस्येत्यस्यावित्पन्नयस्यव्य
भिचारेत्यादिअग्रिमग्रंथानुरोध्यादाह। यद्व्याप्यत्वस्यवेति। साध्यव्यापकत्वलाभायपूरयति साध्यव्यापक इतिय व्यभि
चारित्वाभावस्यसाध्यव्यापकनिष्ठत्वयावस्तदर्थस्यसाध्यव्यापकत्वं लब्धं साध्यव्यापकव्यापकस्यसुतरां व्यापकत्वादितिभा
वः। साध्यव्यापकेसाध्यव्यभिचारविरोधित्वंच यत्रयत्रसाध्यव्यापकयव्यभिचाराभावस्तत्राव श्यंसाध्यव्यभिचाराभावइ
ति। एवं रूपंविषयः व्यापकाभावस्यनैतादृशविरोधित्वमितिमूलएवसुव्यक्तं नतुसाध्यव्यापकवृत्तियदभावः साध्यव्यभि
रवि ३ चारोधी इत्यर्थेआद्यः तथासतिसाध्यवृत्तिर्यदभावइत्यादेरेवसम्यक्त्वे व्यापकपदवैयर्थ्यात्। एवमपिसाधनाव्यापक
ला २ त्वाभावात तदर्थपूरयति साधनाव्यापक इति विरोधस्वरूपनिर्वचनेनइहोपाधिदितिप्रतीतिनियामकसंबंधेनमूलेनैव
समव्याप्यत्वस्यसाधनाव्यापकत्वस्यचलाभेपरांतरपूरणगौरवमित्यजास्वरसः केचिदित्यनेनसूचितः। व्यभिचारवि

वदंती १

पप५ पि० वे२

धीत्यस्य व्यभिचाराभावापादक इत्यर्थानुसारेणाभिमतान्तरमाह यदीत्यादिना साधने प्रकृतसाधने। व्यभिचाराभावापादकत्वं
ते२ च तयोरुपपत्ता। साध्याभावापादकस्य पक्षे असिद्धस्याहार्यज्ञानरूपपक्षधर्मत्वं आपाद्यापादकयोर्व्याप्तिराप्याद्यव्यतिरेकस्य पक्षप्रमिति
१३ त्वमिष्टापत्तिशंकावारकं [illegible]मित्येव रूपा। तेन यथाक्रमं साधनाव्यापकत्वस्य साध्यव्याप्य[illegible]त्वस्य साधने साध्यव्यभिचारि
त्वस्य लाभः। साध्यव्यापक[illegible]त्वस्योल्लाभोयपूरयति। साध्यव्यापक इति। अत्रापि साध्यव्यापकपदपूरणे न गौरवं साधनस्य साध्यव्य
13 भिचारित्वे लब्धे साध्यविषमव्या[illegible]स्थापितत्रे किंचिद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकरीत्या व्यभिचारित्रीयकत्वेन दूषकत्वसंभवात् संग्रा
ह्यत्वेन तत्पदपूरणे प्रयोजनाभावश्चेत्यस्वरसः कोचिदित्यनेन सूचितः। यस्मिन्सति साक्षात्परंपरया वा अनुमितिप्रतिबंधो वैभेती
त्यर्थकतया अत्रानुमितिपदस्य यथाश्रुतार्थपरित्यागे क्षतिविरहः। यदभावे व्यभिचारविरोधित्वोक्ता व्यभिचाराभावरूपव्याप्तिस
क४ त्वावश्यकत्वलाभेपि अनुमितिभवनाद्यपत्वस्यालाभात्तन्मूले दूषणमित्याशयानमनुक्तोपालम्भरूपमतस्तत्प्रतीका[illegible]एवानु १३
मितिपदमनुमितिप्रयोजकतया व्याचष्टे नवेत्यादिना। प्रयोजकं [illegible]च जनकीभूतज्ञानविषयतावच्छेदकं। तच्च व्याप्यत्वप
पर३ क्षधर्मत्वं अबाधितत्वादि लक्षणया अनुमितिपदार्थः उक्तिसंभ[illegible]वार्थ [illegible] दृष्टान्तमाह यथेति। असिद्धिव्यतिरेक इति।
व्याप्यभावरूपाया व्याप्यत्वासिद्धेः पक्षधर्मत्वरूपायाः स्वरूपासिद्धेर्वा व्यतिरेके अनुमितिप्रयोजकस्य व्याप्यत्वस्य पक्षध

ने२ नु१

मितस्य वायथ्यासिद्धिरित्यर्थः। विरुद्धत्वादेरिति सकलं आदिपदोपग्रहीत[illegible]व्यभिचारमंतर्भाव्य व्याचष्टे विपक्षमात्रगामित्वेत्या-
दिना साध्यसमानाधिकरणत्वरूपविरोधस्य व्यतिरेके साध्यसामानाधिकरण्यस्यैवानुमितिप्रयोजकस्य सत्वनियमात्तद
पेक्ष्याऽन्यं विरोधमपदार्थमाह विपक्षमात्रगामित्वरूपेति तथा च त[illegible]दभावस्य गगनादेर्व्यभिचारित्वाच्च सत्वात्तत्वेऽनुमिति
प्रयोजक[illegible]स्य साध्यसामानाधिकरण्यस्याव्यभिचारस्य वा न सत्वनियम इति भावः। विपक्षवृत्तित्वरूपव्यभिचाराभावसत्वे
अनुमितिप्रयोजकस्याव्यभिचारस्य सत्वनियमात्तत्र प्रकृतनियमव्यभिचारेण घटतद्भूतःसपक्षवृत्तित्वपर्यंतं व्यभिचा
रे निवेशितं तथा चोक्तरूपस्य व्यभिचाराभावस्य विपक्षमात्रगामिनि विरुद्धेपि सत्वात्तत्त्वे व्यभिचारस्य न सत्वनियम इति ॥
व्याप्यत्वादेरिव पक्षसाध्यादिभेदेनेगपाधेरपि भिन्नत्वात्तत्पक्षकतत्साध्यकतत्साधनकस्याव[illegible]पाधिसाधारणस्य दु४
कस्य लक्षणास्यतत्पक्षको[illegible]पाधेर्ह्रूपस्यासंकीर्णएवाव्याप्तिर्घटितत्वस्य भिप्रेत्य एकपक्षसाध्यसाधनकेषु वासंकी
र्णमुदाहरणद्वयं प्रदर्शयितुमाह पचेत्यादिना। पक्षेसाध्यासत्वे साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकस्यापि पक्षसाध्यवदन्यत साधनत्र
रत्वरूपपक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वेन संकर एव स्यात्। हेतुमति साध्यासत्वे साधनावच्छिन्नसाध्याप्रसिद्ध्याव्यापक

तु ६

त्वासंभवः हेतोः पक्षवृत्तित्वे तदवच्छिन्नसाध्यव्यापकस्य पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकतापि स्यादतस्त्रितयमुक्तं। एकः साधनाव
वच्छिन्नसाध्यव्यापकः। उपाधेः पक्षवृत्तित्वे पक्षसाधनयोरन्यतरत्वरूपपक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकतापि स्यादतः पक्षावृत्ति
१४ रिति साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकोपपादनायाह। हेत्विति। इदं च पक्षावृत्तेर्हेतुसमानाधिकरणोपाधेः पक्षनिष्ठाभावत्वसमानाधि
करणाच्च उपाधेरभेदः स्फुट एव परं हेत इत्यसांकर्यस्फुटतरत्वार्थमुक्तं न तु नियमपरत्वेन। तेन विभुत्वसमानाधिकरणस्य तद
१५ ग ५ न्नास्य गौणत्वादेः साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वाभावेऽपि न क्षतिः। पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकमाह। पा... इति। पक्षावृत्तेः पक्ष
तया ५ निष्ठाभेदं दर्शयित्वा हेतुसमानाधिकरणाभेदं दर्शयितुमाह साध्यवतीति। ... हेतुसमानाधिकरणस्योपाधित्वेन साध्यव
ति हेतुसमानाधिकरणत्वमर्थतो लब्धमतस्तस्मादिदं भेदकमित्याशयः। अत एव प्रत्यक्षं नित्यद्रव्यत्वादित्यत्र पक्षावृत्तेर्हेतुस
मानाधिकरणस्य पृथिवीत्वस्य गगनपृथिव्यन्यतरत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकस्योपाधित्वेऽपि साध्यवति हेतुसमानाधिकर
णत्वाल्लाभः। एतस्य न भेदकत्वं अतः स्फुटं भेदकमाह हेत्वसमानाधिकरण एवेति। साधनपक्षधर्मयोर्द्वन्द्वे साधनपदस्यैव १४
लघ्वक्षरत्वेन पूर्वनिपातसंभवात् मूलोक्तक्रममनुपेक्ष्य स्वोक्तक्रमेणोदाहरणं दर्शयितुं साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकं प्राक्

ग्रन्थाग्रेन २

तया ३

प्रदर्शितं। द्व्यणुकादेरनभ्युपगमे नित्यद्रव्यत्वावच्छिन्नप्रत्यक्षत्वस्य त्रसरेणावपि सत्वान्नात्मत्वं तद्व्यापकं स्यात्। अतो विभु
त्वादिति। पक्षधर्मेति बहिरिन्द्रियत्वादिरेव पक्षधर्मः आद्यहेतौ साध्यवति हेतुसमानाधिकरणं द्वितीयहेतौ च हेतुसमानाधि
करणमेव उद्भूतरूपवत्वं प्रभायाः अप्रत्यक्षत्वे वायोः स्पार्शनत्वेन च बहिरिन्द्रियत्वावच्छिन्नप्रत्यक्षत्वव्यापकं नोद्भूतरूपमित्य
त आह प्रत्यक्षस्पर्शेति। इदं च हेतुद्वयस्यैकासमानाधिकरणं समवाये नोपाधित्वमभिप्रेत्य उभयत्र संबंधाभिलापः। दृष्टा
धिक्षेपे तथा सति तस्य दोषतया दृष्टत्वेन स्यान्नातिव्याप्तेरदोषत्वात् सत्वतिव्याप्तिमाह घट इत्यादि। तद्धर्मावच्छिन्न
साधनाव्यापकत्वोक्तौ तु पक्षधर्मपदवैयर्थ्यं सिद्धान्तलक्षणतुल्यमेवेति भावः। ननु साध्यव्यापकस्यान्यतरत्वरू
पपक्षधर्मावच्छिन्नसाधनाव्यापकत्वस्य प्रसुतत्वं संभवाद् आर्द्रेन्धनेत्यादिमूलमसंगतमत आह नवेति। इत्थं च पक्ष
नियतत्वस्य पक्षधर्मत्वेन नियमतो ज्ञानविशेषणीत्यर्थः। न्यूनतां परिहरति। विधुरेति। अत्र साधनावच्छिन्नसाध्यस्याप्रसि
द्धेरि ... तिभावः। मित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वव्यापकं शाकपाकजत्वं व्यभिचारित्वेऽपि काकत्वादेर्न श्यामत्वसाधकत्वमत आ
ह। स्वावच्छिन्नेति। काकत्वं ननु श्यामत्वव्यापकं व्यभिचारि शाकपाकजत्वस्य तदवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वाभावात् काकत्वप्रकारक

स्वावच्छिन्न गो

मित्रातनयत्वपक्षकानुमानेस्वमानुपपत्तं दृष्टांतः।१।। (मित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वव्यापकशाकपाकजत्वाभाव
सं २

१५ प्रमाविषयत्वादेः काकत्वे व्यभिचाराभावादित्यर्थः दृष्टांतपक्षसाधारणस्य स्वत्वस्य एकस्याभावाद्ग्रह साध्यनवतीति काकत्वा
देर्मित्रातनयत्ववति मित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वव्यापकशाकपाकजत्वाभाववदवृत्तित्वाभावादित्यर्थः। असिद्धेति। असि
द्धिरपक्षधर्मत्वं व्यभिचारिणि वस्त्वगत्यादुष्टसाध्यव्यापकव्यभिचारस्यापि सत्वाद्सिद्धिर्न भवतीत्यतः शंकेति। प्रव
15 च्छेदकांशरूपे साधनपक्षधर्मरूपे असिद्धिरंशकादिवारकस्य विशेषणस्य व्याप्तिग्रहे नोपाधिकतया व्यर्थत्वमत आह अ
स्वंडेति। श्यामत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावाद्ग्रह शाकपाकजत्वत्वाद्यवच्छेदस्तद्वृत्ति मित्रातनय
त्वाद्यवच्छिन्नश्यामत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वा[illegible]भावस्य भिन्नत्वादिति भावः। शुद्धसाध्य
व्यापकाभावस्यापि मित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभावतया तादृशाभावस्याखंड
त्वासंभवादिति व्यापकव्यभिचारादित्वं व्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभाववदवृत्तित्वं तथाच शाकपाकजत्वत्वाव १५
च्छिन्नाभाववदवृत्तित्वज्ञानं विना मित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभाववदवृत्ति
त्वाग्रहः तत्र ज्ञाने [illegible] तद्रूपेणैव हेतुत्वसंभवे तादृशव्यापकतावच्छेदकपदोपादाने प्रयोजनगौरवमित्याशयेनाह

येन रूपेणेति। काकत्वादौ व्यभिचारवारणाय विशेषणावतीति। इत्थं च मित्रातनयत्ववति शाकपाकजत्वे व्यभिचारित्वादित्या
दिरिव हेतुकमेव्यदृत्यर्थः। प्रागुक्तैव कम्बुग्रीवत्वादेः स्फुटीकर्तुं शुद्धसाध्यव्यापकस्थले प्रकारद्वयेन हेतुमाह शुद्धेत्यादिना
तत्रासिद्धिरोकाया अभावेऽनतद्धारेण वक्रयोजनस्याववच्छेदकांशस्यानिवेशादिति भावः कतिपयस्थले पक्षरूपेणैव साधा
कतानुमानमाह प्रापरा इति तद्धूमवतिमित्रातनयत्ववतिमित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभा
ववद्वृत्तित्वस्य हेतुत्वेता दृशव्यापकतावच्छेदकत्वस्य शाकपाकजत्वे सत्यपि सामग्रीत्वे पिसत्त्वेन तेन रूपेणात दवच्छिन्ना
भाववद्वृत्तित्वस्याप्यहेतुत्वानपायात्। धूमवान्वह्नेरित्यादौ पर्वतायोगोलकान्यतरत्ववति तदवच्छिन्नधूमव्यापकव्यभि
चारित्वस्य हेतुत्वेऽप्यतद्वच्छिन्नधूमव्यापकत्वस्य पर्वतत्वोदाविवार्द्रेन्धनादावपि सत्त्वेन तेन रूपेणार्द्रेन्धनादिव्यभिचारस्या
पि हेतुत्वलाभादित्यर्थः। एतद्धूमवान्वह्नेरित्यादौ अवच्छिन्नसाध्यव्यापकताघटकस्याभावस्याखण्डत्वासम्भवात् अवच्छे
दकांशस्य वैयर्थ्यमेवेत्यत आह आपरा इति ननु यत्रावच्छेदकांशस्य वैयर्थ्यं तत्र निरुक्तोपाधिनानासाधकत्वसाध
नमित्यत आह वस्तुतस्त्विति तदसाधकत्वे तर्हि परहेतोरसाधकत्वं च किं विनिदूषणाद्धारासाधनीयमिति नियमस्य कुत्र

उद्भावनेसिद्धिर्नास्य वज्रातत्वादेत्तु हेतुपस्य

वादिनाअसाधकतोपन्यासानंतरं

साधनोपन्यासानंतरं वादिनः रघु ५

रक्षेत्यत आह तदुन्नीतेति उपाध्युन्नीतेत्यर्थः तत्साधनं साधकता साधनं। ननु व्यभिचारसंदेहस्थले व्यभिचारस्य संदि
१६ ग्धत्वात्तत्र हेतुत्वसंभव इत्यत आह संदिग्धेति सप्तमीत्येति। यदि तत्संदिग्धोपाधिकत्वमेव हेतुस्तदा तन्मते संदिग्धव्यभिचार
कत्वमेव तथा असाधकतानुमानमपि तुल्यमित्यर्थः। मूलेपसद्वयेपीति। व्यभिचारो न्यायनये पक्षे स्यादिति पक्षो न्यायनये पक्षे
16 त्यर्थः। पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वगर्भेलक्षणपक्षे साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वगर्भेलक्षणपक्षेपीति वार्थः। विशि
ष्टसाध्यव्यभिचारस्यानाकांक्षितत्वमभिधाय तु केवलसाध्यव्यभिचारादेः अदृष्टोन्नेसंगमयति। न चावित्यादिना। अविरोधि
प्रतिवादिनः त्वादिति। साध्यविरहज्ञानेतरं तत्साध [illegible] कांकां ज्ञायाद्द्वैस साध्यानुमितिविरोधिदोषाकांक्षाया इव संभ
वादितिभावः। [illegible] साध्यव्यभिचारस्य प्रकृते साध्यतावच्छेदकभावः पक्षेबाध एव नासिद्धिर्नवाउपन्यासेन बाधनिरासः
स्यतो व्याचष्टे उद्भाव्य इत्यादिनां विशेषणाव्यभिचारित्वे सतीति विशेषणावतीत्यस्योपलक्षकं तत्रेत्यस्य वा विशिष्टेत्यादि। माथुर ४
पूरयति उद्भावितायामिति प्रकृतेति प्रकृतानुमानविरोधीमथुरसाध्यव्यभिचा तत्साधकोयो विशिष्टसाध्यव्यभि १६
चारः तस्यैवउपाधिना साधनादित्यर्थः। वक्ष्यमाणेति। मित्रातनयत्वं श्यामत्वव्यभिचारि मित्रातनयत्वाव्यभिचारित्वे सतित्य

रघु ३

कपाकजत्वव्यभिचारित्वादिति क्रमेणोत्यर्थः। आहत्येवेति। न तु विशिष्टसाध्यव्यभिचारसाधनद्वारेणैवेत्येवकारार्थः। उपाधि
मात्र एव एतद्दूषणासंभवे पक्षधर्म इत्यादि विशेषणमनुचितमत आह पक्षधर्म इत्यादि। उपाधेर्व्यभिचारस्य उपन्यासेवि
शेषपातेनैव उपाधेरुपन्यासान्नोपाधिरिति मूलमसंगतमतो नेत्यनंतरं पूरयति प्राधान्येनेति तथा चायमत्रोपाधिरित्यु
पन्यासो नोचित इति भावः। हेतुं पूरयति व्याप्त्यग्रहीति आदिना पक्षधर्मत्वपरिग्रहः व्यभिचारित्वादेः संबंधत्वेपि तेन संबंधेन
व्याप्यतायाः सांप्रदायिकैरनभ्युपगमात् इतरथानुद्दिष्टोपाधिः तस्य इहोपाधिव्यभिचार इत्येकार्थो वाच्यः। तथा च स्वाय
दे.५ त्तेत्यादिप्रयोगः किमित्यवाचके प्रयोक्तव्यमिति न्यायात् इहोपाधिव्यभिचार इत्येव वक्तुमुचितमिति भावः। सप्तम्या व्यभिचा
रप्रतियोगित्वार्थकत्वे इहोपाधिरित्यस्यैव तन्निष्ठव्यभिचारप्रतियोगी उपाधिरित्यर्थः। तथा च उपाधिविशेष्यकव्यभिचारवि
शेषणकमुद्भावनं नोचितं किंतु उपाधिविशेषणकव्यभिचारविशेष्यकमुद्भावनं पुनः मित्यभिप्रायः। दूषकताबीजनिरूप
विना लक्ष्यालक्ष्यविभागानुपपत्तेस्तदादौ विचारयति अत्रेत्यादिना। अत एवाह लक्षणानियामकमिति। तल्लक्षणानियाम
कत्वे। साध्यवदिति। तस्य पक्षधर्मतावच्छेदकत्वे पक्षीयसाध्यव्यापकता स्यादिति भावः। नन्विदमपि दूषणमेतल्लक्षणे भविष्यति

स्यतत्राह व[stain]मस्तोति। का चानवतारेतिपक्षातिरिक्तेसर्वत्रैवसाध्यसत्वात्व्यभिचारप्रसिद्धिः बाधावतारे तत्तदनुमितिप्रतिबं
१७ चेउपाधिवैयर्थ्यादितिभावः। पर्यवसितस्य व्यभिचारो ज्ञापकत्वेनैव दूषकता अतस्तत्राह नचपर्यवसितेति तथासतिपर्वतोव
ह्निमान् धूमादित्यादौ धूमस्य पर्वतीयवह्निव्यभिचारोपि विरोधी स्यादिति भावः। एवमपि सत्प्रतिपक्षोत्थापकत्वस्य लक्षणत्वानिय
17 मकत्वेपि सद्धेतावितिनैयायिकनये शब्दस्यानित्यत्वेनवास्तवसत्प्रतिपक्षताभावादिति भावः। मीमांसकमते नेति तन्मते शब्दस्य
नित्यत्वे न[stain]साध्याभावसत्वेतदुज्ञापकत्वसंभवादिति भावः। मतद्वयसाधारण्यार्थमाह शब्दा वयोरिति पक्षसाध्ययोरु
पद ५ भयोरित्यर्थः। तथा च शब्दत्वं अनित्यत्वातिरिक्तशब्दत्वधर्मातिरिक्तधर्मवदित्यादावितिभावः। इदमुपलक्षणं तायदित्वेसाध्ये
ऽपिशब्दपदं शब्दत्वपरं। पक्षतावच्छेदकादिति पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ पर्वतीयवह्निव्यापकस्य धूमाव्यापकस्य १७
रमु ३ पर्वतत्वादेः। सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वे नालक्ष्यत्वादिति भावः। पक्षावृत्तित्वसतीति। इत्थं साधनव्यापकेदूषकता वीजसत्वेपिकथ
कानामनुपाधिव्यवहारविरहादेव केवलं साधनाव्यापकत्वविशेषणमिति भावः। स्वतंत्रेति। अनित्यत्वसाधनानुपयोगीत्यर्थः।
उपयोगितयेति। कृतकत्वस्यापि शब्दे साधनेतद्व्यतिरेकस्य संदिग्धतया सत्प्रतिपक्षासत्वेऽनित्यत्वसाधनस्यनिष्प्रत्यूह

त्साधने २ त्वं ३ अनित्यद्रव्यसमवेतत्वं ६

पं० १ . ना० १

कयोरनित्यत्वकृतकत्वयोः साध्यकत्वादिति पक्षस्य सम्भूतो चोसंदेहादिति भावः। अत्र पंचम्यर्थो वो इत्यनेनेति र इत्यं यपक्षे
यदा कृतकत्वाभावो निश्चितः अनित्यत्वसंदिग्धतदा नैककृतकत्वमुपाधिः यदि चानित्यत्वाभावो निश्चितः [illegible] कृतकत्वस
हिंसत्वहतन्साधने नित्यत्वमुपाधिरित्यर्थः। सावयवत्वं द्रव्यसमवेतद्रव्यत्वे तत्रादिशेष्ये द्रव्यांशस्य प्रयोजनाभावाद्द्रव्यस
मवेतत्वमात्रं विवक्षितं तत्र विशेष्यस्यासमवेतत्वस्य विशेषणस्य च द्रव्यांशस्य प्रयोजनमाह समवेतत्वेने त्यादिना ननु अनि
त्यासमवेतत्वमित्येव साध्यं ज्ञेयतां पक्षविशेषणता साहित्याल्लनित्यद्रव्यसमवेतत्वेपर्यवसानं भविष्यतीत्यत आह सा ध्यद्र
व्यपदमिति। स्फुटतरत्वं विवृणोति। द्रव्यसमवेत इत्यादिना। द्रव्यसमवेतत्वाद्विविधं नित्यद्रव्यसमवेतत्वं तत्र द्रव्यसमवेत
त्वविशिष्टे नित्यद्रव्यसमवेतत्वाभावप्रकारिकानुमितिर्जायमाना सा व्यस्यद्रव्ये नित्यत्वविशेषणाव्यावृत्तिपर्यालोचनेनोप
स्थितनित्यद्रव्यसमवेतत्वमाहार्येव विश्राम्यति अप्रामाण्याभावानुमितौ प्रामाण्यवदन्यथा प्रतीतेरपर्यवसानात्। द्रव्यस
मवेते नित्यासमवेतत्वानुमितौ तु द्रव्यसमवेतनित्य समवेतत्व [illegible] भासते नित्यद्रव्ययोरत्वरूपान्यायेनाभेदद्र
व्य इति भावः। विशिष्टाभावस्यानतिरिक्ततया दंडिमतिरक्तदंडीनास्तीतिप्रतीतेर्दंडिरक्तत्वाभावविषयकत्ववत् द्रव्यसमवेतत्ववति

संपादक ४ व प्र ३ तु उ ६ भे

अनित्यद्रव्यासमवेतप्रतीतेरपि द्रव्येऽनित्यत्वाभावपर्यवसानेनानित्यत्वाभाव[illegible]द्रव्यसमवेतत्वएव[illegible]वि[illegible]मात्। समवसाध्ये
द्रव्यविशेषणोसत्येवस्यादित्यभिप्रायः सावयवत्वसिद्ध्यैव परमाण्वोः सिद्धेरुक्ते। नित्यत्वेति तन्नित्यत्वसिद्धोपस एव सहचारग्र
१८ हः संभवतीतिभावः। व्यभिचारवारकतया असिद्धिवारकतया वा व्याप्तिग्रहोपयिकविशेषणस्यैव सार्थकतानत्वन्वयसहचा
18 रग्रहस्यापि व्यतिरेकसहचारेणापि व्याप्तिग्रहसंभवादत आह विशिष्टेति जातिविशेष[illegible]ति। तथाच जन्यत्वस्याप्येवैयात्र
वैयर्थ्यमितिभावः। तत्र तु न्यपरंमाणाभावादिति। न्यावयववत्त्वं जन्यतावच्छेदकतया तादृशजातिसिद्धिः सावयवद्रव्यत्वस्या
३५ वात्। अवयवावयवस्य गदनवयवत्वात् हस्तत्वादौ तरजातिविशेषावच्छिन्नप्रति अवयव[illegible]त्वविशेषणाणो हेतुत्वेस्यावश्यक
कत्वेतादृशाकार्यकारणभावेमानाभावादिति। नन्वणुपरिमाणत्वावच्छिन्नं विभुपरिमाणापेक्षिकाप्रकर्षव्यवहारं निपामकतया
त्र ३ तादृशजातिः स्यादत आह वैभवेति अननुगतेति। हस्वत्वादितासित्यादिभिरि[illegible] स्यर्थः। तथाचैकप्रकारकरूपेणानुगतव्यव १८ त्र ३
हारोऽसिद्ध एवा[illegible]दपपणास्तु नार्थस्य समाधकः वैभवनिष्ठोत्कर्षावधितावच्छेदकजातित्वेन तादृशजातीनामनुगम इतिभा
वः। ननु तथाप्यवैभवे जाति[illegible]रस्तारत्वाभ्यवहारविषयतावच्छेदिका कल्प्यतेऽत्यत आह तुल्यन्यायेति। तथापि त्रसरेणुमहत्त्वा

कारस ३ वे २ ता २

पसको ल्लस्य व्यवहारे न्माघवादेकस्याएव जातेर्नियामकत्वे गगनजसरेणुमहत्वयोः परस्परात्माव समानाधिकर
णयोर्जात्योर्घटत्वादिमहत्वे संकरः स्यादित्यर्थः। एवं च तत्रापि त्रसरेणुमहत्वनिष्ठापकर्षावच्छिन्नावच्छेदकतया तादृशजा
तीनामनुगमात् अनुगतव्यवहार इति तात्पर्यमिति। परमाणुनिष्ठत्वासिद्धिदशायां नित्यद्रव्यानिष्ठस्पर्शद्रव्ययोस्तादात्म्य ग्रह
तद्वृत्तित्वयोरपि तादात्म्यग्रहेणाव्याप्तिग्रहसंभवात्। अतएव तादात्म्यतत्तुल्यनिष्ठव्याप्तिग्रह इति केचित्कः। गगनकताउ
पाधेः पर्यवसितसाध्याभावो न्नयनोप पिकरूपवत्ता पर्यवसितेत्यादि अन्यथा नित्यस्पर्शसमवेतत्वस्य गुणत्वादेः सत्वा
त्तत्र नित्यद्रव्यसमवेतत्वाभावेन साध्यव्याप्यत्वाभावात् तदृद्रव्यपर्यवसितसाध्यव्यापकोपेक्षादिनेयोक्तं सत्वप्राति सं ५
पक्षोत्रापकत्वं च दूषकताबीजं तदभिमतं तदनुयोगितया पर्यवसितसाध्यव्याप्यत्वं निष्प्रयोजकं न वान्यस्य कस्यचि
त्तादृशलक्षणमस्तीत्यस्वरसः कश्चिदित्यनेन सूचितः। भवतां चेत् हेतुसाध्यव्यापकोपाधित्वमंगीकुर्वतां अनवस्थेति। स्यो ३
द्व्यणुकावयवस्यापि अवयववत्त्वद्व्यणुवादिकल्पने अनवस्था स्यादित्यवश्यं क्वचिन्निरवयवस्पर्शवति विश्रान्तिरिति
तत्समवेते नित्यद्रव्यासमवेतत्वमस्ति न तु स्पर्शवद्द्रव्यसमवेतत्वमिति हेतुसाध्यव्यापकत्ववत् नित्यद्रव्यसमवेतत्व

द्रव्ये १ वयवा२ स्पर्शवत्त्वमेवैतत्

द्वि ६ इत्य १ ना ३

रूपपर्यवसितसाध्यस्यापि तत्र सत्त्वात् निरुक्तसमवेतत्वस्य चासत्त्वात्। पर्यवसितसाध्यव्यापकत्वमपि तत्रैवेत्यर्थः। सोपा
१८ धावनुपाधेरज्ञानदशायां साध्यं सिध्यतीत्यत आह सोपाधितया निश्चित इति। उपाधिसंदेहाधीनव्यभिचारसंदेहकाले त्वनु
कूलतर्कसत्त्वे व्याप्तिनिश्चयसंभवात् निश्चयपर्यन्तानुधावनं। मतं परिष्करोति। नन्वित्यादिना भयोग्यताननुकूलोपधा
ने येन सोपाधित्वादित्यादिना दोषः स्यादिति भावः। यादृशेयद्रूपावच्छिन्नेत्यर्थ इतीति। यथा पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ पर्व
तीयवह्नित्वावच्छिन्नमेव पर्यवसितं साध्यं। पर्वतावृत्तिवह्नेः पर्वते बाधितत्वेन सिद्ध्यनर्हत्वादिति भावः। ननु बाधानवतार
दशायां महानसीयवह्न्यादेरपि सिद्धियोग्यता। तथा च तद्व्यापकतया महानसत्वं पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ उपाधिः स्या
दतः पक्षे साध्यसिद्धीति। विरोधित्वं विरोधिप्रमाविषयत्वं प्रमा च सर्वा ज्ञेया व्याप्यैतेन पक्षवृत्तिधर्मस्य पक्षेऽभावभ्रमद
शायां पर्वतीयवह्निव्यापकताशालित्वेऽपि नास्ति व्याप्तिः। इत्यं च पक्षवृत्त्यत्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकरूपेण पक्षे साध्य १८
सिद्धिविरोधिज्ञानविषयव्यापकताशालित्वं पर्यवसितं व्याप्यविशेषानुपादाने व्यापकत्वं दुर्वचमत आह स्वव्यतिरेके
तीति। एवं च पक्षे विरोध्यकसाध्यसिद्धिविरोध्यनुमितिजनकज्ञानविषयकेतावच्छेदकरूपवद्व्यतिरेकप्रतियोगित्वं

पर्यवसितं। तादृशज्ञानविषयत्वावच्छेदकं चैतन्नकतायां प्रकारतासंबंधेनावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वं व्याप्य
विशेष्यकपरामर्शे चेत्यादिपक्षधर्मतयोस्तत्वमविकलं। ननु अनित्यत्वातिरिक्तेकावच्छेद्यमतिरिक्तधर्मेवत्वसिद्धे
अनित्यत्वाभावसिद्धेः समानप्रकारिकायाः कथं विरोधित्वं एवं सत्यामो मित्रातनयत्वादित्यादौ शाकपाकजत्वाभाव
धीनायामित्रातनयत्वावच्छिन्नश्यामत्वाभावसिद्धेः कथं शुद्धश्यामत्वसिद्धिं प्रति विरोधित्वमत आह भवतीति। रत्नित
त्वेन निश्चिते यथोक्तसाध्यावितितथा च समानविषयत्वेनैव विरोधित्वमितिभावः साधनादिमत्वेन निश्चिते सिद्धिरप्युपयो
क्तसाध्यासिद्धिविरोधिनीत्यन्वयः। ननु समानप्रकारकज्ञानस्यैव विरोधितया नोक्तरूपेण साध्याभावसिद्धेर्यथो
क्तसाध्यसिद्धिविरोधित्वं एवमन्तीयपर्यवसितत्याद्यपेक्षणात् दुष्करत्वं साधन[illegible]कत्वमूलकं निरर्थकं अतो नि च ४
रूप्याह वस्तुतस्त्विति ननु व्यापकव्यतिरेकात्पक्षधर्मावच्छिन्नस्यैव साध्याभावसिद्धेः साधनाविरोधिनी। भिन्नप्र स्या ३
कारत्वात् अत आह सिद्ध्यतीत्येति। विशेषणतावतीति समुच्चायकारलिखनं ते न विशिष्टाभावस्यातिरिक्तत्वे सामान्यतो
दृष्टस्येव विशेषबाधे विशेषांतरप्रकारकम[illegible]कानुमितिजनकत्वे विशेषणतावत्वेन निश्चिते विशिष्टसाध्याभावसिद्धेरवच्छु

गं ४ पक्षवृत्तेरसंग्रहो दोषापत्तिः स्यादत आह अपरेषामिति। अपरेषां व्यभिचारो न्यायकत्ववादिनां। तथा च यथा सत्प्रतिपक्षो न्यायकस्य ६

द्धसाध्याभावसिद्धिः। इतरथा तु विशेषणवत्त्वे सति विशिष्टसाध्य[illegible]व्यापकाभावेन हेतुना शुद्धसाध्याभावस्यानुमितिरिति।
ननु व्यभिचारो न्यायकत्ववादिभिरसंगृहीतस्तथा ले साध्यव्यापकेऽहेतौ वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्निसामग्र्यादौ निरुक्त
२० लक्षणस्यातिव्याप्तिरत आह तादृशस्येति तादृशः निरुक्तलक्षणाक्रांतः संग्राह्य इति लक्ष्यतानियामकदूषकताबीजस्
त्वं लक्ष्यतायां तत्र न तु लक्ष्येतरकोटिसंगृहीतत्वं तथा सत्प्रतिपक्षो न्यायकतावादिभिरसंगृहीतेपक्षवृत्तौ पर्वतो धूम
वान्वह्नेरित्यादाविन्धनादौ साध्यव्यापकत्वघटितलक्षणस्यातिव्याप्तिः स्यादिति भावः इतरेषां व्यभिचारो न्यायक
त्ववादिनां ननु भवतु साध्यव्यापक[illegible]स्य संग्रहः तथापि व्यभिचारो न्यायकस्य साध्यव्यापकस्य व्यभिचारो न्यायकत्व क ५
रूपलक्षणतानियामकदूषकताबीजाभावादलक्ष्यत्वं तथा अस्माकमपि व्यभिचारो न्यायकस्य पक्षवृत्तेर्लक्ष्यतानियाम
कसत्प्रतिपक्षो न्यायकत्वाभावादलक्ष्यत्वमिति भावः। ननु भवतां वह्नौ साध्ये एकत्वे धूमत्वावच्छिन्नपर्वतादिपक्षतायां नि २० स्ये ३ स्य ३
रुपाधित्वं हृदादिपक्षतायां च सोपाधित्वं स्यादित्यस्यापि साधनभेदेन साम्यं दृश्यते परेषामिति परेषां व्यभिचारो न्यायक
त्ववादिनां पर्वतो वह्निमानित्यत्र धूमे साधने निरुपाधित्वं न यथा दूषणावहं अस्माकमपि पक्षभेदात् तथात्वं न दोषावहमिति भावः।
इत्यत्वादिसाधने सोपाधित्वं

यः

वक्ष्यत इति हे। सिद्धांतग्रंथे। केचित्तु साधना व्यापको पाधिरित्यादिनाग्रंथस्तु नैव वक्तव्यं अतो नात्र दूषणमस्तीति भावः। यद्य
भिचारित्वेन त्वादेर्लक्षणास्य स्मात्वे लक्षणं तल्लित्यादिकं वक्ष्यमाणं पुनरुक्तं स्यादत आह लक्षणेति तृतीयार्थः करणत्वं निरू
पकतया तदन्वयश्च न साध्यव्यभिचारित्वे यद्व्यभिचारित्वस्य साध्यव्यभिचारित्वकरणत्वे बाधादतः पूरयति उन्नीयत इति
तथा च उन्नयने तस्य करणत्वे न बाधितमिति भावः। उन्नायकत्वस्य फलोपधानरूपत्वे व्याप्यतिव्याप्तिः स्यादतो मत आह उन्नाय
कत्वमिति व्याप्त्यादि भ्रमेणोन्नायकस्यानुपाधेरपि व्याप्त्यादिमत्त्वेन ज्ञापकमानरूपयोग्यतासत्त्वात् तथैवातिव्याप्ति रतो यो
ग्यताविशेषं दर्शयति सा चेति ननु यद्धर्मिव्यभिचारित्वे नेत्यत्र उपाधितावच्छेदकमिश्रितोपाधेः स्वरूपमात्रस्य यत्तच्छब्दार्थत्वे द्रव्य
जातेरित्यादौ गुणान्यत्वविशिष्टसत्ताया गुणान्यत्वविशिष्टत्वादिनोपाधिता न स्यात् सत्ताव्यभिचारित्वस्य जातावु
भावात् आह यद्धर्मादौ व्यतिप्रसक्तो न द्रव्यत्वादिनोपाधितापत्तिश्च लक्षणेन रूपविशेषस्य नियमालाभात्। एवमवृत्ति
त्वसाध्यव्यापकशाकपाकजत्वादावव्याप्तिः साध्यव्यभिचारस्य दु श्यामत्वव्यभिचाराव्याप्यत्वादतो व्याचष्टे तथा चेति। यद्धर्मेड
पाधितावच्छेदकत्वेनाभिमतं आह इयं च न त्वेशाकपाकजत्वसंग्रहाय यत्किंचिदिति वृत्तित्वे हेतुतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तित्व सामान्यं।

दि। सत्ता

दि १ (गा ७)

तेन कालिकासंबन्धावच्छिन्नायोगोन्ते केवलवृत्तित्वस्य धूमव्याप्येपि सत्वात्तस्य धूमव्यभिचारव्याप्यत्वेपि न क्षतिः सामान्यपदो
२१ पादानाद्रूपवान् द्रव्यत्वादित्यादावसंग्राह्यस्य पृथिवीत्वाभाववदवृत्तिभावाधिकरणीभूतपृथिवीवृत्तित्वविशेषस्य
सत्ताद्रव्यत्वादिनिष्ठस्य रूपव्यभिचारव्याप्यत्वेपि नातिव्याप्तिः पृथिवीत्वादिनिष्ठस्य पृथिवीवृत्तित्वस्य लक्ष्यव्याप्य
त्वादिति। व्याप्यादिपदसमभिव्याहारेणावच्छेदकावच्छेदेनान्वयो व्युत्पत्तिबलात्तथाच यत्किंचिदधिकरणवृत्तित्वाव
च्छेदेन व्याप्यत्वं व्युत्पत्तिबलाल्लभ्यते अन्यथा वह्निर्धूमव्याप्य इत्यत्र बाधितं स्यात् वह्नित्वसामानाधिकरण्येन तत्त्व
त्वात्। वृत्तित्वादिपदसमभिव्याहारे तु आधेयतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनैतेन वृत्तित्वसामान्ये साधनवृत्ति
त्वोक्तावपि न दोषः प्रयत्नलिङ्गविशिष्टतो तत्सत्वेनैव हेतुतार्थः तद्वृत्तित्वसामान्यस्य साधनावृत्तित्वात्साधनवृत्तित्वेत्यनेनान्य
न्यायापातात् प्रकृते तन्नोपात्तं। यत्किंचित्पदस्य प्रयोजनमाह तेनेति। तत्र वह्नौ। तद्रूपेति द्रव्यत्वादिरित्यर्थः। तदभाववद्वृत्तित्व २१
स्य वन्यवृत्तित्वादितिपाठः। अन्यथा वह्निसमवायेन वह्नेर्हेतुत्वाभिप्राये नैसंयोगेन हेतुतायां सतद्रूपावच्छिन्नाभाववति
संयोगेन वृत्तित्वस्याप्रसिद्धतया व्याप्यभावादिति बोध्यं। यत्किंचित्पदस्य प्रयोजनं दर्शयन्नेव उभयत्र लक्षणं संगमयति।

वृ\ पाध्य१

शुद्धसाध्येति। तदभाववन्मात्रेति। मात्रपदं सामान्यार्थकं अवच्छेदकेति। अवच्छेदकाधिकरणीभूतं यद्धूमाद्यधिकरणीभू
तं तद्वृत्तित्वमित्यर्थः। उभयत्र शुद्धसाध्यव्यापकेऽवच्छिन्नसाध्यव्यापके च। ननु विशेषवितमाविशेषितं वायद्व्यभिचारित्वं
साध्यव्यभिचारित्वव्याप्यं साधनवृत्तित्वेत्युपेक्ष्य पार्थिवत्वादिकरणवृत्तित्वसामान्यगर्भतया गौरवं कुसाहस्तुतया बी
जमादर्शयति द्रव्यत्वेनेत्यादिना। तत्र पृथिवीत्वाभाववन्स्य व्यभिचारेऽज्ञायकत्वं यथाश्रुतलक्षणार्थं दर्शयितुमाह स
त्त्वेति। द्रव्यत्वं रूपव्यभिचारि सत्त्वेत्यादिविशेषणे सति पृथिवीत्ववद्वृत्तित्वाल्लक्षणावादिति क्रमेणेत्यर्थः। तत्र सत्त्वेति दृष्टान्तार्थं।
द्रव्यत्वेति स्वरूपासिद्धिवारणार्थं। जलत्वेति विशेषणं लक्षणसाध्येकाधिकरण्यं तथा मन्ना द्रव्यत्वाभयमात्र विशेष्यकधीवि
त्वे४ शेष्यत्वादित्यस्य तद्विशेष्यसतिवृत्तित्वादित्यस्य वा सामर्थ्यं पृथिवीत्ववद्वृत्तित्वस्य वैयर्थ्यात् मात्रपदं च घटत्वा
दिकमादायत्र विशेषत्वं विशेष्यत्वसति पृथिवीवृत्तित्वस्य घटत्वादावेव व्यभिचार इति तन्निरासायोपात्तं। तन्मात्रविष
यकबुद्धिरप्रसिद्धा तद्विशेष्यकबुद्धिविषयत्वं च द्रव्यत्वतरावृत्तित्वघटितद्रव्यत्वं च घटादौ जन्यपृथिवीस्वरूपद्रव्येपि
गतमतो विशेष्यद्वयं। लघुप्रकारान्तरमाह जलसमवेतेति पृथिवीत्वादेर्वारणाय सत्यन्तं तस्यापि संबन्धान्तरेणाज्ञ

केर२

भवानंदीउ.

उपाधिवादे

लवृत्तित्वात्समवेतेति। जलपृथिवीसंयोगादिवारणाय नित्येति जलत्वादेर्व्यभिचारवारणाय विशेष्यमिति। नोपाधिः नोपा
धिलक्षणेन संग्राह्यः। संग्रहाभावं दर्शयति। न हीत्यादिना। तादृशं साध्यव्यभिचारनिरूपकं। पृथ्वीत्वसामान्यमिति। सत्ता
२२ द्रव्यत्वादिनिष्ठस्य पृथिवीवृत्तित्वस्य व्याप्यत्वेपि तत्सामान्यस्याव्याप्यत्वादिति भावः। दूषकताबीजसत्वे तद्वारणमेव तव कुत
व४ इत्यत आह। नव्यभिचारेतिमात्रपदेन तथाविधव्यवहारविषयत्वस्य व्यवच्छेदः। प्रकृतोपाधित्वस्य। प्रकृतोपाधिलक्षणस्य वि
षयो हि नियम्यत्वं। तथा च व्यभिचारोन्नायकत्वं यत्र तत्राव्यवच्छेद्यमुपाधिलक्षणमिति नियमो नेत्यर्थः। कथकानां वादजल्प
वितण्डासु कथासु निपुणानां तथाविधव्यवहारं तथा सति विषयत्वमेव प्रकृतोपाधित्वस्य नियामकं तदभावात् पृथिवीत्वा
भावादेर्नोपाधित्वमिति। तद्वारणमुपाधिलक्षणमुचितमिति भावः। ननु पृथिवीत्वाभावादिव्यावृत्तस्य व्यवहारविषय
तावच्छेदकस्याभावे तद्वारणं ... न व्यवहारविषयत्वमपि दुर्निरूप्यमत आह। तदवच्छेदकं चेति तथाविधव्यवहार राम
विषयतावच्छेदकं च। ननु द्रव्यधर्मावच्छिन्नाभावाधिकरणीभूतयत्किंचिदधिकरणवृत्तित्वसामान्यं साध्यव्यापकत्वव्याप्यं
साधनव्यापकतद्धर्मावच्छिन्नं तत्रोपाधिरित्येवंरूपव्याप्यत्वासिद्ध्युन्नायकत्वमेव लक्षणं पृथिवीत्वाभावादिव्यावृत्तं कथं नता २२

य२

भवानैतिर

तं २ तं ३ स्तो ५ न

२२२ दृशाविषये व्यवहारे तावच्छेदकमत आह व्याप्यत्वासिद्धीति संभवदपि पृथिवीत्वाभावादिव्यापकत्वं संभवदपि न तथा व्यवहारवि
षयतावच्छेदकं। गौरवादिति। अव्यभिचरितत्वविशिष्टसामानाधिकरण्यरूपव्याप्यत्वाभावापेक्षया व्यभिचारस्य लघुत्वादिति भावः। भाव इत्यनेनतां
अत एव निरुक्तव्याप्य व्याप्यत्वासिद्धिज्ञापकत्वस्य आकाशहेतुके द्रव्यत्वाद्युपसंग्राहकस्य व्याप्यत्वासिद्धिज्ञापकव्याप्यत्वासिद्धिप्र केचित्विसार व्य
तियोगित्वस्य गौरवेण विशेषितो व्यवहारे न वच्छेदकत्वादेवेत्यवे किंतु व्याप्यत्वासिद्धिज्ञापकत्वं [redacted] व्याचक्षुरित्यंत
कत्वस्य व्याप्यत्वे [redacted] न विशेषितावच्छेपि तसाध्याने व्याप्यत्वाभावो ज्ञापक वाच्यं
द ६ त्वं संभवतीति पृथिवीत्वाभावादिसाधारणसंभवदपीत्यर्थः। गौरवादिति। स्वमते पृथिवीत्वाभावादावतिप्रसंगस्य दोषत्वसं
भवेपि पूर्वपक्षिणां पृथिवीत्वाभावादेरप्युपाधिव्यवहारस्येष्टत्वादतिप्रसंगो नोपदर्शित इति व्याख्यातुः। स्वव्याप्यत्वेनेति।
आकाशजलत्वायाप्यं द्रव्यत्वाव्याप्यत्वादिति क्रमेणेति भावः। एवं लाघवस्यादरणीयत्वे स्वव्यभिचारेण विशेषिताविशेषित
न । तथा। व्यवहारविषयतावच्छेदकं। लाघवादिति। यत्किंचिदधिकरणत्वसामान्यस्याप्रवेशात् लाघवं। उपाधौ पृथिवी
त्वाभावरूपउपाधौ। वहीति परित्यलाघवपुरस्काराद्व्यवहारानादरेण उक्तरूपे विषयतावच्छेदकत्वस्वीकारस्यादर्थः। साध्याभावेति।

स्य २ कौ २ स्१

(तद्रूपज्ञानकाले साधनेसाध्यव्यभिचारस्य ज्ञानादुपाधौ धर्मिः फलस्यादतो न तद्रूपज्ञानं उपाधिव्यवहारजनकमिति भावः।) ४

रूपाभावद्रव्यत्वोभयाधिकरणं यद्धायादि तन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वाभावात् पृथिवीत्वाभावादेस्तादृशत्वापि वारणमेवेति भावः
अतिलाघवादिति उन्नायकत्वेव्याप्यत्वादेः प्रवेशात् तदपेक्षया लाघवमिति भावः। ननु यद्व्यभिचारित्वेनेति मूले उन्नायकत्वस्यै
२३ वव्यवहारविषयतावच्छेदकत्वकथनात् तद्धिरोध इत्यत आह। अन्यत्रैवेति सहार्येति। यद्व्यभिचारित्वेन सहस्रा धनस्य साध्य
व्यभिचारित्वमिति मूलार्थः। तद्रूपेति। तद्रूपस्य विरुद्धसाधारणलग्नसाध्यसामानाधिकरण्यविज्ञेषणेपि तद्रूपे व्यभिचारस्या
23 तिस्फुटतया तद्ज्ञानस्योपाधिव्यवहारजनकत्वादिति यदितदा पृथिवीत्वाभावसंग्राहकत्वदुक्तापि रूपे तुल्यमित्यर्थः। ननु
पृथिवीत्वाभावादौ तेषां नोपाधिव्यवहार इत्येव कुतो निर्णीतमित्यत आह। तत्रैवेति यत एव व्यभिचारानुमापकत्वमात्रे
ण नोपाधिव्यवहारः किंतु पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यादिरूपेणैव अत एवेत्यर्थः। साध्यव्यापकतावच्छेदकं साध्यनिष्ठउपाधिनिरू
पितव्याप्यतावच्छेदकं नियमत इति कदाचिदनुसरणीयथा कथंचिद्व्यभिचारोन्नायकतामात्रेणापि उपाधिव्यवहारः प्रस
मि २ ज्येतेति भावः। यद्धतेति पुंरूपाधिव्यवहारे सत्यवश्यं साध्यव्यभिचार इत्येवरूपनियम इत्यर्थः। यथा स्वरूपामोगमिज्ञातन २३
यत्वादित्यत्र शाकपाकजत्वोपाधौ मित्रातनयत्वं तादृशो धर्मस्तद्धतिशाकपाकजत्वव्यभिचारस्यत्वयामत्वव्यभिचारनैयत्या

हृति २ (तद्रूपलघुरूपज्ञानेपिव्यवहाराभावान्न तद्व्यवहारविषयतावच्छेदकमिति ध्येयम्)

तव्यभिचारित्वादित्या २

चेत् २ सति २ तौ

दायुः प्रत्यक्षः प्रमेयत्वादित्यत्रोद्भूतरूपोपाधौ बहिर्द्रव्यत्वे तादृशो धर्मिस्त्वहृति [illegible] त्रप [illegible] व्यभिचारस्य प्रत्यक्षत्व
व्यभिचारनैयत्यात् अन्यथा सत्तामिश्रातेनयत्वमात्रविषयकधीविशेष्यत्वे शाकपाकज [illegible] दिकमेणातत्र व्यभिचारानु
मानसंभवे नियमतस्तादृशधर्मानुसरणं तेषां निष्फलं स्यात् तथा च तेषां तादृशधर्मानुसरणादेवं ज्ञानीमो यदेकाधिक
रणं तदभावे न यद्व्यभिचारः साध्यव्यभिचारानियतः स एव उपाधिस्तेषा [illegible] मभिमतो नान्यः अतः पृथिवीत्वाभावादौ त
[illegible] द्वारणमुचितमेवेति भावः नुनु महाकालान्यो घटादित्यत्र दैशिकविशेषणतया साध्यतायां कालिकेन हेतुतायां खंड
कालभेदे पृथिवीत्वाभावतुल्यतया नुपाधावति व्याप्तिः खंडकालभेदाभाववति खंडकाले कालिकतया वृत्तित्वस्य महाका
लभेदाभाववत [illegible] हाकालवृत्तित्वरूपसाध्यव्यभिचारव्याप्यत्वात् न च तद्धर्मावच्छिन्नाभावाधिकरणीभूततया किंचिदधिक-
रणावृत्तित्वस्य साध्यव्यभिचारव्याप्यतायां अधिकरणस्यापि व्याप्यतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वविवक्षणादत्र नातिव्या
उ२ प्तिः अत्र कालिकसंबंधेन वृत्तित्वमात्रस्यैव महाकालवृत्तित्वव्याप्यतया वैयर्थ्येनाधिकरणस्याप्रवेशादिति वाच्यं त
थासति तत्र स्त्रदुपाधेर्महाकालान्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वादेव व्याप्तिस्तद्व्यभिचारस्यापि व्याप्यतायां वैयर्थ्येनाधि

त्य १

२४ करास्याप्रवेशादैर्वि [redacted] ोभिदमेतद्रूपाभिन्नं गुणत्वादित्यत्राप्येतद्रूपभिन्नेदं नुपाधावतिव्याप्तिः। एतद्रूपभेदाभाववदेतद्रूपसमवेतत्वस्ये
तद्रूपभिन्नसमवेतत्वव्याप्यत्वात्। एतेन तादृशाधात्किंचिदेवावकरण वृत्तित्वस्यतादात्म्येनसाध्यव्यभिचारव्याप्यत्वं विवक्षितंम
हाकालखंडकालवृत्तितयोः स्वरूपसंबंधात्मकत्वेन महाकालखंडकालस्वरूपपर्यवसानात् नतादात्म्येन व्याप्तिरिति
भिन्न ५ पूरास्तं। एतद्रूपसमवेतत्वस्ये तद्रूपसमवेतत्वस्यैक्येन तथाप्यवारणात् हेतुनिष्ठस्वरूपसंबंधेन साध्यव्यभिचारो न्नय
वा. ५ नेतुक्ते व्याप्ते योग्यताभावाच्चेत्यस्वरसादाह। वस्तुतस्त्विति। यरूपवत्वेनेति। खंडकालभेदाभावस्य महाकालभेदाभावसा
ध्यकत्वान्नोक्तस्थलेतिव्याप्तिरिति। ननुद्रव्यंसत्वादित्यत्रसंयोगादेरुपाधित्वं नस्यात् साध्यवतिगुणादौसंयोगाभावे नद्
यत्वाभावानुमानासंभवात् तस्यकेवलान्वयितयागुणवृत्तित्वादिविशिष्टस्य तस्यहेतुतायां विशेष्यवैयर्थ्यात् नचगुण
दिवृत्तित्वविशिष्टत्वादिनासंयोगाभावस्यहेतुत्वमक्षतमेवेतिवाच्यं॥ तथासतिगंधवद्द्रव्यत्वादित्यत्रसाध्यनव्यापकतयानु २४
पाधेःसंयोगादावतिव्याप्तेः भवतिहि जलंगंधाभाववज्जलवृत्तित्वविशिष्टादित्यनुमितौ तादृशाविशिष्टत्वेनसंयोगा
त२

भावस्यापि हेतुत्वमतो यद्भाववमात्रवृत्तिधर्मेणोत्रापकता वाच्या तथा चाव्याप्तिस्तदवस्थैवेत्यत आह यद्धदन्यत्वेनवेति कश्चिदादि
ति। पूर्वत्रयवद्व्यभिचारसाध्यव्यभिचारयोर्वृत्तित्वद्वयप्रवेशाद्गौरवमिति भावः। अत एवेति। जलत्वे तेजस्त्वोभयवतो प्रसिद्ध्या तदन्यत्व
स्याप्रसिद्धत्वादिति भावः। पूर्वविवरणायां तु इदं तत्रैव हेतुद्रव्यत्वादित्यत्र जलत्वतेजस्त्वयोरुभयत्वेनोपाधित्वं स्यात् यद्धर्मावच्छिन्नाभा
वाधिकरणीभूतयत्किंचिदधिकरणात्मकपक्षीयाऽऽदिवृत्तित्वस्य स्नेहव्यभिचारव्याप्यस्य द्रव्यत्वे सत्त्वात्तत्रातिव्याप्तिः स्यादिति
भावः। अत्र यत्साध्यसमानाधिकरणत्वेनावच्छिन्नस्य धर्मितो त्र कल्पेपि विशेषणीयत्वात्तेनैवास्यापि वारणात् अत एव
त्यादिपाठः अप्रामाणिक इति केचित्। वस्तुतस्तु उपाधितावच्छेदकेप यीप्यवच्छिन्नस्य साध्यसमानाधिकरणत्वं उपाधिता
वच्छेदकस्य वा साध्याधिकरणावृत्तित्वावच्छेदकत्वं पूर्वकल्पे वक्तव्यं। अत्र कल्पे उपाधितावच्छेदकाश्रयस्य साध्यसमाना
धिकरणत्वं अवच्छेदकस्य वा साध्यसमानाधिकरणेमात्रवृत्तित्वं वक्तव्यं। न तु पर्याप्तेरपि प्रवेश इति लाघवं। स च धूमवा
न् वह्नेरित्यत्र ह्रदवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वादिना अत्र कल्पे उपाधितापत्तिस्तु ह्रदवृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य तदवच्छिन्नत्ववह्न्यादेरस्य वा वे
पर्थ्येन धूमाभावो वा पुनः व्यापकताभावादिति। प्रकृतलक्षणवाक्यमपि व्याचष्टे तेत्यत्र तयोर्यच्छन्नि यगरित्वेन त्यादि हेतुमद नार
त्वेनेति। साधनवान् साध्याभाववान् उपाध्यभावादित्यनुमानेन साधनवति उपाध्यभावरूपहेतुमत्त्वमाने साध्याभाव

मि २ स ६ त्र ४

रूपसाध्यव्यापकत्वाभावेन तद्व्यावृत्तित्वमपि पक्षतावच्छेदके साधने भासत इति उपाधिव्यभिचारित्वस्य अनुमितिजनकज्ञानविषयत्व
रूपमुन्नायकत्वं साध्यव्यभिचारस्यानुमितिविषयत्वं वा संभवतीति भावः। अत्रेति अनयोः कल्पयोरित्यर्थः। अवच्छिन्न इति उपाधि
तावच्छेदकावच्छिन्न इत्यर्थः। उपाधित्वेपुनरिति। व्यभिचारानुमानस्यादूषकत्वेनोपाधिव्यवहारस्य च समानाधिकरण
२५ व्यक्तौ नोपपत्तेस्तस्योपाधित्वाभावेपि न क्षतिरिति भावः। अत्र च यद्धर्मावच्छिन्नपक्षाधिकरणता साध्याधिकरणे तद्धर्मा
वच्छिन्नतद्व्यक्तिरूपाधिरिति पूर्वस्य यद्धर्मावच्छिन्नाधिकरणता साध्याधिकरणे तद्धर्मावच्छिन्नमुपाधिरिति द्वितीयस्यार्थः। तेन
विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वात् धूमध्वान्तेरित्यादौ ह्रदवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वादिनानुपाधित्वमिति भावः। प्रथमविवक्षानुसा
रेणाह तेनेत्यादि। द्वितीयविवक्षायांतु ह्रदत्वाभावेस्य व्यभिचारितया किंचिद्विशेषणदानेन व्यर्थतया साध्याभावसाधकत्वा
त्तदनुसारेणाह नवेति द्रव्यत्वेनोद्भूतत्वादित्यस्पर्शसामान्याभावो जात्यभावस्य विरुद्धः तदभावविशेषोस्य शीतस्पर्शे २५
जलत्वावच्छिन्नस्य साध्याभावो नायकत्वं संभवादत आपितद्विशेषणं। तत्रापि स्पर्शाभावस्य जन्यतेजसि स्वमतोत्पत्तिका-
लावच्छेदेन साध्यसमानाधिकरणत्वात् जात्यभावपर्यंतानुधावनं। शीतस्पर्शेति उष्णतेजस्त्वाभाववत्त्वे शीतस्पर्शवत्वात्

कृ दलाभावस्य वैयर्थ्येन।

जलत्वाद् इत्यनुमानाकारो बोध्यः। पूर्वविरक्षायां यद्यपि व्याप्तिः पूर्वं दत्ता तथापि तन्नै द्‌लाभाववद्योगोलकवृत्तित्वस्य तन्नाय
कतायां अयोगोलेकवृत्तित्वस्यैव सोमेथ्यत्वे [illegible] भावस्यांन्नायकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वविवक्षणेपितद्वार
णासंभवात् तद[illegible]तर्भाव्यापि तत्र व्याप्तिमाह। तद्वृत्तित्वनवेति प्रथमोपन्यस्तस्यापि करमं व्याप्तिदानेत[illegible]नतदभावस्य
परामर्शे शब्दरूपवायएव मुक्तरत्रापि यथायथं बोध्यं। इदं च प्रौढिवादेनोक्तं तथाविवक्षायामहाकालान्यो घटादित्यत्र कालि
कसंबंधेन हेतुतायां सद्रूपाभावव्याप्तिः कालिकसंबंधेन वृत्तित्वमात्रस्यैव साध्यव्यभिचार व्याप्यतया तु याप्यभावस्य वैय
र्थ्येनाप्रवेशादित्युक्तत्वादिति। द्रव्यत्वं तेजस्त्वव्यभिचारि ज्ञातित्वपक्षे वृत्तित्वात् तन्लत्ववद्वृत्तित्वाद् इत्यनुमानशरीरं बोध्यं।
जात्यभावादैनवेति व्याप्तिरित्यनुषंगेनान्वयः। नन्विदं कंबुग्रीवादिमत् द्रव्यत्वादित्यत्र घटत्वव्यभिचारित्वे वक्ष्यमाणलक्ष
णाक्रांते लक्ष्यतावच्छेदकस्याव्याप्तिः। तद्व्यभिचारित्वस्य तदभावस्य वा वैयर्थ्येन साध्यव्यभिचारे साध्याभावे वा साधक
तथाहि २ त्वात्। द्रव्यत्वं कंबुग्रीवादिमत्वव्यभिचारि घटत्वव्यभिचारित्वव्यभिचारित्वात् गगनपरिमाणवदित्यत्र घटत्वादित्यस्यैव
सामर्थ्ये अधिकस्य स्वरूपासिद्धिवारकतया वैयर्थ्यात् तथा द्रव्यं कंबुग्रीवादिमत्वाभाववत् घटत्वव्यभिचारित्वाभाववत्

घटोपरि २ ६२ घटत्वा

गगनवदित्यत्र घटत्वाभाववानित्यस्यैव साध्यकोटेऽधिकस्य वैयर्थ्यादित आह घटत्वादिनेति। घटत्वव्यभिचारित्वं भाववत्तीति संस
योगेन समवायेन वा वृत्तित्वं तत्र विनष्टघटस्यापि घटत्वाभाववत्त्व[illegible]त्वात् न घटावयवे संयोगेन वृत्तित्वात् न साध्यव्या
२५ पकत्वं संयोगेन गगनादेर्वृत्तित्वेन तस्य साधनव्यापकतया घटत्वाभाववत्समवेतत्वमेव उपाधिरिति ध्येयम्। घटत्वादेरिति
व्यभिचारस्य साधनमभिप्रेत्य घटपि घटत्वव्यभिचाराभावाधिकरणीभूतगगनवृत्तित्वादेस्तादृशापेक्षाहेतुतायां घटत्वादेरप्र
वेशात्रैव वैयर्थ्यसंभावना तथापि विशेषाद्विवादे स्वपरभावस्यापि व्याप्यतावच्छेदककोटिप्रवेशमभ्युपेत्य वैयर्थ्यसमाहितमि
ति ध्येयम्। तदभावस्येति। साध्याभावसाधनमभिप्रेत्य समपाभाववदिति न यत यथापि घटत्वव्यभिचारित्वव्यभिचारि
त्व ४ त्वे घटत्वव्यभिचारित्वस्य सत्त्वात् तद्रूपावच्छिन्नस्यैव व्याप्यतायामधिकस्यैव वैयर्थ्यमिति वाच्यं संयोगेन घटत्वव्यभिचारित्वे
स्य उपाधितायां उपाध्याभाववति हेतुतावच्छेदके न समवायेन वृत्तित्वाप्रवेशादेव वैयर्थ्याभावात् समवायेन घटत्वव्यभिचारि
त्वस्योपाधितायां तु घटत्वव्यभिचारित्वस्य घटत्वव्यापकतया तदभाववत्स्पर्शवत्त्वे तद्व्यावृत्ति[illegible] वृत्तित्वे हेतौ घटत्वव्यभिचारित्वा
प्रवेशान्नैव वैयर्थ्यमिति। वस्तुतः पूर्वकल्पे परभावस्य व्याप्यतावच्छेदककोटिप्रवेशाएकत्वविवक्षितः घटत्वव्यभिचारित्वेत २६

नाप्युपाधिव्यभिचारित्वस्य हेतुतायांउपाधित्वानपायादित्येव समाधानं बोध्यं। यद्व्यभिचारित्वे यदभावे साध्यधर्मावच्छिन्नस्य
प्रतियोगितया व्याप्यतावच्छेदककोटिप्रवेशएव तद्धर्मावच्छिन्नस्योपाधित्वमित्याशयं मत्वाशंकते नचेति धूमवान्वह्नेरित्या
दावयोगोलकत्वाभावो नोपाधिः स्यात् तस्योन्नायकतायामप्रवेशादित्यर्थः साध्याभावोन्नायकतायां प्रतियोगिनः व्यभि
चारित्वस्योन्नायकतायां तद्वृत्तित्वस्यैव हेतुत्वादिति। तस्य। यदभावस्य। केवलान्वयित्वात्। व्यभिचारसाधने यदभावत्वप्रवेशो
पि वैयर्थ्याभावं केषांचिन्मते दर्शयति। यदभावाभाववृत्त्यादिना व्यभिचारसाधनेचेति साध्याभावसाधने तु हेतुतावच्छेदककु
योगाद्युपस्थितत्वाद्वैयर्थ्यमेवेति। वदंतीत्यस्वरसः तद्वीजं तु महाकालान्यो घटादित्यत्र व्यभिचारसाधने केवलवृत्तित्वस्यै-
व व्याप्यतयाउपाधेस्तदभावस्य वाधवेद्यमङ्गत्वमेव समाधानं। अभावस्यैव्याप्यतावच्छेदकत्वोक्तिस्त्वेकोठि वादेनेत्यवसारं।
केतु ग्रीवादिमत्वादेर्घटान प्रतियोगितावच्छेदकत्वं तथा व्याप्यतावच्छेदकत्वमपि तत्र समानाधिकरणलघुधर्मप्रवेशेपि
ख२ व्याप्यतावच्छेदकेतस्य वैयर्थ्यमेवेत्यस्वरसमाहुः। यद्धर्मावच्छेदेनेत्यत्र यद्धर्मस्यावच्छेदकत्वमन्यूनवृत्तित्वमनतिरिक्तवृ
त्तित्वं स्वरूपसंबंधविशेषो वा न संभवति स्वरूपसोभिन्नत्वनपत्वादित्याह दोषीभिन्नेति नन्यूनवृत्तित्वेतथात्वासंभवादाह
अयोगोलकेत्व वृत्तित्वस्यानुपस्थितेः अयोगोलकत्वाभाववृत्तित्वस्य व्यभिचारोन्नायकतायां हेतुत्वे नवैयर्थ्यमित्यर्थः।।१६

ग्रामा

दिद्धि
मिश्रमतं निराकर्तुमाह लक्षणमाहेति

त्व ४

पक्षधर्मवतीति। यत्र यद्धूमेतरि साध्यं प्रसिद्धं तदवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वस्य विवक्षितोऽसपक्षैकेति। वह्निमान् धूमादित्यत्र
महानसत्वावच्छिन्नवह्निव्यापकं व्यंजनवत्वादावित्याद्यावित्यर्थः। आपेति अत्रावच्छेदकत्वं व्यापकत्वं महानसत्वं न धू-
२७ मवद्वृत्तित्वविशिष्टवह्निव्यापकं तेन न व्यंजनवत्वादावतिप्रसंग इति भावः। साधनवद्वृत्तित्वविशिष्टसाध्यव्यापकीभू-
तधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वापेक्षया साधनविशिष्टसाध्यव्यापकत्वस्यैव लघुत्वात् तदेवाह साध्यसाधनसंबंधे
२७ मेति। साधनविशिष्टसाध्येत्यर्थः। नन्वेवं विरुद्धस्थलीयोपाधावव्याप्तिस्तत्र साध्यसाधनसंबंधस्याप्रसिद्धेरत आह विरु-
द्धमात्रे चेति। सध्यपदं हेत्वाद्यर्थकं। यथा ऽव्रेतिगगनादौ विरुद्धउपाध्यभावेन प्राप्तिः। तथा विरुद्धान्तरेपीत्यस्यस्तत्रैव नाप्या। न
नैवलक्ष्यतावच्छेदकस्य तत्साधारण्यात् तत्र लक्षणाभावे व्याप्तिरेवेत्यत आह लक्ष्यतावच्छेदकेति। धूमवान् वह्नेरि-
त्यत्र धूमसमानाधिकरणवह्नेर्धूमव्याप्यत्वात् तत्र व्यभिचारोन्नायकत्वमसंभवीत्यत उक्तं हेतुवृत्तित्वेनेति। साध्यसमाना-
धिकरणवृत्तित्वेनेत्यर्थः। ननु साध्यसाधनसंबंधव्यापकत्वमपि यथाश्रुतं न लभ्यत इति साधनवतीति। पदप्र- २७
रणेन तदर्थलाभ इति पक्षधर्मपदस्य साधनव्यापकधर्मपरतया विरुद्धस्थलीयोपाधिसंग्रहः संभवे तदसंग्रहोऽन्याय्य

इत्यत आह। साधनेति सहेतो तु साधनव्यापकीभूता धर्मा वह्नित्वसाध्यव्यापकस्य साधनव्यापकौ नियमात् न सपक्षैकदेश ध १
वृत्तिधर्मेतिप्रसंग इति भावः। अंततः इति तादृशधर्मांतरास्फूर्तौ वापि अन्यतरत्वमादायैव लक्षणगमनमिति भावः। ननु वायुः प्र
त्यक्षः प्रमेयत्वादित्यत्र प्रमेयत्वव्यापकधर्मो वह्नित्वप्रत्यक्षत्वस्य प्रत्यक्षमात्रएव सत्त्वात् तद्व्यापकतया नोद्भवरूपवत्त्वमुपा
धिः स्यादित्यत आह प्रमेयत्वादिनेति आदिपदाद्द्रव्यत्वादिव्यतिरेकि धर्मपरिग्रहः। लक्ष्यतावच्छेदकस्य तदुपाधारएवं
वाच्यता लक्ष्यतावच्छेदकेति प्रयोजकत्वं वा बीजेति। प्रयोजकत्वं चात्र तादृप्यता वाप्यत्वं। तदेव दर्शयति यद्व्यभिचारस्फुलिङ्ग इति
उद्भूतरूपव्यभिचारस्य नैकान्त्यप्रयोजकत्वं आला[redacted]दौ प्रमेयत्वस्य तत्सत्वेपि प्रत्यक्षत्वव्यभिचाराभावादिति। वह्निर्दीहानु
कूलधर्मसमवायी दाहजनकत्वादित्यनुमाने गुरुत्वादेर्दाहानुकूलत्वाभावात्तेजोरूपावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं। अतो नुमाना
कारं दर्शयति जनकत्वेतिति तथा च वह्निः कार्यानुकूलादृष्टातीन्द्रियसमवायी जनकत्वादित्यनुमाने जनकतावच्छिन्नस्य गु
रुत्वात्मकसाध्यस्य घटादौ सत्वात्तद्व्यापकतया नोपाधित्वं स्यादित्यर्थः। वह्निरिन्द्रियाप्रत्यक्षत्वस्याँ गुरुत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापक अ २
स्यास्थितिस्थापकस्यपृथिवीमात्रवृत्तित्वमितिमतेनेदं तेनालोकादौ न साध्याव्यापकतेति [redacted] रूपं यथ स्फुटैवेति अन्येनोद्भवनेयं

तस्मात् २

धवत्तां तन्मतमित्यपि तत्रोत्तरं स्यादिति तन्निराकरणार्थमिदमुक्तं। ग्रंथविरोधस्य लक्षणादिना पक्षेनोपाधिपर
तया पिंडं चैकशक्यत्वाद[illegible]दूषकतानिर्जनकत्वं कार्यानुकूलाद्विष्टातीन्द्रियधर्मे व्यभिचारित्वमुक्तमितिवहिरिन्द्रिया
२८ प्रत्यक्षत्वव्यभिचारित्वादित्यादिरीत्या व्यभिचारोन्नायकत्वमस्त्येवेत्यर्थः॥ पक्षधर्मेतिमहानसत्वावच्छिन्नवह्नि
२४ व्यापकस्य व्यंजनवत्त्वादेर्महानसत्वावच्छिन्नधूमव्यापकत्वान्नोपाधित्वमिति भावः। ननु घटो रूपवान्
पृथिवीत्वादिति सद्धेतौ तत्र द्रुतोत्पत्तिकालावच्छेदेन तद्रूपस्याभावात् पृथिवीत्वस्य सत्वात् तत्र द्रुतो
त्पत्तिकालीनत्वावच्छिन्नरूपव्यापकस्य तद्द्रुतोत्पत्तिस्य तत्र घटोत्पत्तिकालीनत्वावच्छिन्नपृथिवीत्व
वत्ति तद्वृत्तेऽवर्तमानस्य उपाधित्वं स्यादत आह अवच्छेदकत्वं चेति तत्पावपद्धर्मसामानाधिकरण्ये
निविष्टत्वमवच्छेदकत्वं त्वप्रसिद्धं त्वत्स्वरूपसंबन्धरूपं विवक्षितमिति भावः॥ ननु एकस्मिन्नेवोपाधौ
व्याप्यतावच्छेदकधर्मभेदाल्लक्षणभेदः स्यात् तस्मात् [illegible]धर्मानिरूपणाप्रकरणमूलत्साधनाधिका २८

रणत्वनिरूपितत्वेनानुगमय्य साधनाव्यापकत्वविशेषणपरित्यागेन लाघवं वह्न्यादिनिरूपितत्वमात्रस्याधि
करणत्वेन निरुक्तोपाधित्वेनाभिमतं आर्द्रेन्धनादिनिरूपिताधिकरणीभूतं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्तीत्यर्थः॥ सा
तुर तौ स्वानधिकरणीभूतं यत् साधनाधिकरणं तद्वृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यस्यानधिकरणे पि तत्साधनाधि
करणे ध्वंसस्य तत्र तद्व्यापकत्वमपि निर्भावः॥ व्याप्तिनिरूपकत्वं व्यापकत्वमिति निष्प्रमाणं शंकते यद्यपीति॥
धूमस्यार्द्रेन्धनव्याप्यतायामप्यत्वेनैवावच्छेदकत्वात् आर्द्रेन्धनादावव्याप्तिरिति भावः तत्संनिवेशितादृशाभावच्छेदकधर्मे
स्यापि। अत्र च तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदिकापादकयोः तेन एतद्रूपवानुद्वत्वात् इत्यादौ एतद्रूपाधि
करण[illegible]निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यैवावच्छेदकतापर्याप्तत्वं किं च घटमात्रवृत्तिज्ञानविकरणादिघ एतद्रूपाधि
टित्तस्य गौरवात् अवच्छेदकत्वे च निर्व्याप्तिः एतत्संयोगादौ आर्द्रेन्धनादित्वादृशान्योन्याभावप्रतियोगितावा
च्छेदकत्वादार्द्रीतितत्पर्याप्त्यापाधितावच्छेदकतादृशान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतान्नवच्छेदकत्वं चेति

वच्छिन्नमिति भावः ॥ न च पंचस्पर्शः गुणत्वादि सप्तउद्भूतरूपवत्त्वेनोपाधिः स्यात् तस्य उद्भूत साध्याव्याप
कतया न हि द्रव्यत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं पाठ्यत्वाभि... द्रव्यत्वस्य स्थान चिकरणी भूतसाधनाधिक
२८ रणवृत्ति[illegible]भावेन तस्मात् दोषोक्त लक्षणस्य तत्राभावात् अत आह गुणत्वादिं नित्य धाणुकजन्याते ति उद्भूतरूपानधि
२१ करतां [illegible] कुशुण [illegible] इति धाणुक जन्यत्वं तद वच्छिन्न प्रत्यक्षत्वे तस्य रोगात उद्भूतरूप समितिलिष्ट तास
मन्वयः । [illegible] द्रव्य मा दोषे च उद्भूतरूपेण [illegible] मनमिति निग्रहभावादि भावः [illegible] साध्याव्या
पकेसाधनावच्छिन्नं पक्षधर्मावच्छिन्नं वा साध्यं प्रति व्यापकतया उपाधित्वं तथा च घटः प्रत्यक्षो गुणत्वादित्यत्र तथात्वाभावात्र
उद्भूतरूपस्य उपाधित्वं स्यादत आह गुणत्वादिनेति । धाणुकजन्यत्वेति तादृशाया किं चिद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वेनैव नियमो न तु ता
दृशधर्मस्य साधनादिरूपत्वे नापीति भावः । इति यावकुः । उक्तरूपोपाधेर्न व्यभिचारानुमानज्ञानमपि सुकरमित्याह एकंवे १६
ति वायुः प्रत्यक्षः द्रव्यत्वादित्यत्र उद्भूतरूपवत्तिपरमाणौ द्रव्यत्वस्य साध्यव्यभिचारसत्त्वात् परमाणुघटान्यतरास्मिन् द्रव्यत्व १२

त्वे२ द्वि२

स्य उद्भूतरूपव्यभिचाराभावादुपाधिव्यभिचारस्य हेतोः स्वरूपासिद्धिरतः स्वानधिकरणेति उद्भूतरूपानधिकरणे तीन्द्रिययुणादौ सत्तायाः सा
ध्यव्यभिचारसत्वात् गुणघटान्यतरस्मिन् द्रव्ये उद्भूतरूपव्यभिचाराभावात्तथैवासिद्धिरत आह साध्यवत्स्येति स्वानधिकरणीभूतसाधना
धिकरणं गुणघटान्यतरस्मिन् द्रव्यत्वे उद्भूतरूपव्यभिचारस्य प्रत्यक्षत्वव्यभिचाराव्याप्यत्वात्तत्संपत्तये साध्यव्यभिचार इति विशेष्य
णास्य सार्थक्यार्थं यत्रैवेत्यादि तत्रापि स्वानधिकरणसाध्याधिकरणस्य प्रवेशे तन्मात्रवृत्ति धर्मे उपाधिव्यभिचारिणि साध्यव्य
भिचाराभावेन तथैव व्यभिचार इति स्वाधिकरणे इति तदुभयवृत्ति धर्मस्य स्वानधिकरणसाध्याधिकरणवृत्तित्वे तथैव व्यभिचार
इत्यतो मात्रेति तद्व्यभिचारेणाउपाधिव्यभिचारेणायदभावेन साधनवति साध्याभावस्तु नीयते इति केल्यानुसारेणाह साधनवतीति।
मित्रातनयः श्यामत्वाभाववान् मित्रातनयत्वे सति शाकपाकजत्वाभावात्। एवं द्रव्यत्वधानू प्रत्यक्षत्वाभाववान् बहिर्द्रव्यत्वे सति उद्भूत
रूपाभावादित्यादि क्रमेणानुमानं। क्वचिदात्मादौ च व्यभिचारवारणाय सत्यंतमिति एतस्यापि लक्षणस्य स्वलघटितत्वेन
तत्साध्यकतत्साधनकयावदुपाधिसाधारणत्वं न घटते इति लक्षणांतरमाह साध्यासमानाधिकरणस्येति सद्धेतावुपाधिलक्षण
तिप्रसंगवारणाय अधिकरणमित्यंतं साधनवच्छिन्नेषणं। साध्यासमानाधिकरणत्वं च साध्यवद्वृत्तित्वं सद्धेतु[illegible]मतऽ साध्यवद्वृत्ति
मत्वाभावात्तत्राभावात् अतिप्रसंगः। मूलोक्तसाध्यव्यापकत्वापरित्यागेनैव लक्षणांकर्तुं उर्वपि विशेषणमाह साध्यव्यापकाभाव

त्वे३ नो

स्यवेति। साध्याभावस्येति सर्वपेक्षया लघुपिनोक्तं उपाधिशरीर भाने व्यभिचारस्यप्रथमतः स्फूर्त्तौ उपाधिव्यभिचारानुमानस्यसां
प्रदायिकस्यैववैयर्थ्यादिति। पृथिवीत्वं घवतीद्रव्यत्वादित्यत्र साध्यनव्यापकस्यसंयोगस्य वारणाय व्यधिकरणांतं। तत्रैव पृथिवीत्व
३० तित्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वादिनाउपाधेरं लक्षणाय प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नेति उपाधेरुक्तहेत्वभावप्रतियोगित्वात् पृथिवीसंयो त्वे३
गाभयत्वावच्छिन्नाभावस्यतादृशस्यप्रतियोगित्वात् तघेवातिव्याप्तिरिस्थलतः प्रतियोगितावच्छेदकेति लघुसमनियतकंबुग्रीवादिम
त्वादिनालुनोपाधित्वमितिभावः। किंतु वारणायसाध्यसमानाधिकरणेति साध्यासमानाधिकरणोद्देचन व्यक्तिसंयतायाव
च्छेदकेतद्वृत्तित्वंविशेषणं। अत्रव्यापकतावच्छेदकसंबंधेनसाध्यव्यापकाभावः साधनवत्वं हेतुतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिवैय
धिकरण्यं साध्यसामानाधिकरण्यं चउपाधितावच्छेदकसंबंधेन। व्यावर्तिका व्याप्तिलक्षणावत्वबोध्या। अनुमूले केवलक्षणे
साधनपदस्यसामान्यशब्दस्यसाध्यव्यापकाभावादिसमानाधिकरणस्साधनविशेषपरतयातल्लक्षणार्थोवर्णनी
यः। तत्र च साध्यव्यावृत्तिनिवारणमात्रफलकं पर्यवसितसाध्यव्यापकपर्यंतं च घर्षसाध्यसमानाधिकरणत्वेनैव तद्वारणासं ३०
भवादतआह एवं चेति। कचित्पर्यवसितेतीति पाठः पूर्वलक्षणादेतल्लक्षणस्योत्कर्षदर्शयति। तत्साध्यकेति सकलोपा-

दे२ दे२ त्वे२

(अयोगोलकावृत्तित्वं)

त्साध्यव्यापकत्वे साधनाव्यापकत्वोभयवत्त्वात्तेन तिरिक्तवृत्तित्वे ३
त्वे ४ तिव्याप्तिर ५

धीति। एकसंबंधावच्छिन्नसपक्षेपाधीत्यर्थः। तेन संबंधभेदेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यादेरुपाधितावच्छेदकताघटकसंबंधभेदेन
साध्यसमानाधिकरणवृत्तित्वस्य च भिन्नत्वेपि न दोषः। यथाश्रुतमूलमनुसंधायाह साध्यव्यापकत्वेति सद्धेतावतिप्रसंगवारणा
य वृत्त्यंतं। वह्निमान् धूमादित्यादौ द्रव्यत्वादेरपि भिन्नरूपेणोपाधितास्यादतोवच्छेदकेति। तत्र च तदुभयस्यैकावच्छेदकाभावान्नाति
व्याप्तिः धूमवान्वह्नेरित्यादौ अयोगोलकावृत्तित्वमेव तादृशं रूपं तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य हृदत्वेसत्त्वादतः साध्यसमानाधिकरणत्वा
दिसाध्यसमानाधिकरणवृत्तीत्याद्यभिधाने हृदवृत्तित्वविशिष्टत्वस्य द्रव्यत्वादिना उपाधित्वं स्यादतस्तस्यैवायं निष्कर्षः। कृतः।
अवच्छिन्नसाध्यव्यापकोपाधिसाधारणाय साध्यव्यापकतावच्छेदकेति न हतं केवलान्वयितावच्छेदकस्यैव साध्यसमानाधि
करणधर्मसामान्यव्यापकतावच्छेदकत्वादसंभव इत्यतोय किंचिदिति। नन्वयत्किंचित्साध्यवद्वृत्तिवृत्तितावच्छेदकेनैव त्वे
सामंजस्ये गुरुतरारंभो व्यर्थ इति वाच्यं साध्यवद्वृत्तितायाः स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वानभ्युपगमादनतिरिक्तवृत्तित्वा
देयहृदवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वादिसाधारणत्वाल्पद्रूपावच्छिन्नाधिकरणतासाध्याधिकरणे तद्वत्त्वस्यानौपत्त
तत्त्वयोः प्रवेशादननुगमकत्वं च कंबुग्रीवादिमत्त्वादिनोनुपाधित्वे यत्किंचिदभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमपि धर्मविशे

अ २ ६२

त्वेर
स्यतादृशत्वात्तदनतिरिक्तवृत्तित्वे केवलस्यातागमनमिति भावः। गंधवती द्रव्यत्वादित्यत्र पृथिवीवृत्तित्वद्रव्यत्वत्व ३
पृ०१ पार्थि०२

षणादेयं। अवच्छिन्नसाध्यव्यापको धूमलक्षणांसमर्थयति अवच्छिन्नेति। सन्नयामोमि ज्ञातनयत्वादित्यादौ गौरमिज्ञातनयावृत्तित्वमेवतादृशो धर्म-
स्तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य शाकपाकजत्वे सत्वात्रा[illegible]व्याप्तिरिति भावः। शाकपाकजत्वविशिष्टद्रव्यत्वस्यापवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वात्तस्य गौरमित्रा-
३१ तनयावृत्तित्वाभावात्र तस्योपसंग्रह इत्यतोऽत आह इति तत्रापि गौरमित्रातनयभेदविशिष्टद्रव्यत्वत्वस्य साध्यव्यापकत्वात् साधनाव्यापकत्वावच्छेद-
कत्वात्तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य द्रव्यत्वे सत्वादतिप्रसंगः तदवच्छिन्नाभाववदसंबद्ध स्वविशिष्टसामान्यकत्वाद्युक्तौ तु स्वत्वस्य प्रवेशात्तत्तत्सा-
ध्यकतत्साधनकयावदुपाधिसाधारण्यमित्यस्य स्ततोव दंतीत्यनेन न सूचितः। रूपाच्च हीति। कथकव्यवहारमतिक्रम्य व्यभिचारोन्नायकतामा-
-मात्रेणैवोपाधित्वेन संग्राह्यत्वमित्यर्थः पृथिवीत्वाभावात्म[illegible]नाधिकरणीभूतसाधनाधिकरणं यत् पृथिवी तद्वृत्तिधर्मावच्छिन्नसा-
ध्यस्य पृथिव्यां सत्वेन पृथिवीत्वाभावस्य तदव्यापकतया पूर्वो[illegible]क्तलक्षणस्य तत्राभावात्तत्साधारण्यार्थमाह स्वविशिष्टेति स्वमुपाधित्वेना-
भिमतं तद्विशिष्टं यत्साध्यं तदनधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्ति धर्मावच्छिन्नेत्यर्थः रूपवान् द्रव्यत्वादित्यादौ पृथिवीत्वाभावविशिष्ट-
रूपानधिकरणं पयोहोदितद्वृत्ति यद्वायुजलान्यतरत्वं तदवच्छिन्नरूपव्यापकत्वमस्त्येव पृथिवीत्वाभावस्येति नासंग्रहः साध्यानधिक- ३१
रणसाधनाधिकरणवृत्तिधर्मावच्छिन्नव्यायुक्तौ उपाधिशरीरभान एव व्यभिचारभानं स्यादिति तन्निराकरणार्थं स्वविशिष्टेति साध्यवि-

न२

शेषांशविशिष्टाभावसंपादकं। वह्निमान् धूमादित्यत्र महानसत्वादेरपि स्वविशिष्टसाध्यानधिकरणसाधनाधिकरणपर्वतादि
वृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणत्वादतिव्याप्तिरतो व्यापकत्वपर्यंतानुधावनं। द्रव्यं गुरुत्वादित्यत्र पृथिवीत्वाभावादावतिव्याप्ति
वारणायाह। तत्रैवेति पूर्वदलेति। स्वविशिष्टसाध्याधिकरणयत्साधनव्यक्त्यधिकरणवृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं तत्साधनव्य
क्तिव्यापकत्वमित्यर्थः। पृथिवीत्वाभावविशिष्टगुरुत्वानधिकरणं रूपाधिकरणं हि विधं पृथिवी तेजश्च तत्र पृथिवीवृत्तिधर्मावच्छि
न्नगुरुत्वव्यापकत्वं पृथिवीत्वाभावस्य नास्तीति तेजोवृत्तिजलतेजोन्यतरत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वे तेजोवृत्ति[illegible]स्य पूर्वदलवि[illegible]ष्टत्वात् त्र५
तद्व्यापकत्वादेव नातिव्याप्तिरिति भावः। ननु द्रव्यत्वेन रूपे[illegible] साध्ये पृथिवीत्वाभावः संग्राह्यो न तु रूपेण गुरुत्वे साध्ये इत्यत्रैव वा किंबी
जमत आह विवेचयिष्यत इति तत्र द्रव्यत्वस्य हेतोरेकतया प्रागुक्तरीत्या पृथिवीत्वाभावव्यभिचारेण रूपव्यभिचारानुमानसंभवात्
दूषकताबीजं संभवति अत्र तु पृथिवीत्वाभावव्यभिचारित्वपृथिवी रूपं तत्र न गुरुत्वव्यभिचारो गुरुत्वव्यभिचारि तेजो रू-
पं तत्र न पृथिवीत्वाभावव्यभिचार इति दूषकताबीजाभावादेव न लक्ष्यत्वमिति भावः। प्रकृतलक्षणस्य सत्वघटितत्वेन ननु ग
मात्पृथिवीत्वाभावसंग्राह्यतापक्षे पूर्ववत्तत्साध्यकतत्साधनकयावदुपाधिसाधारणलक्षणांतरमाह साध्यासमानाधि

करणस्येति पूर्वलक्षणे तु रूपवान् पृथिवीत्वात् द्रव्यत्वादित्यत्र साध्यासमानाधिकरणस्याधिकरणं यत्साधनाधिकरणं [illegible] वाद्यादितन्नि
ष्ठाभावप्रतियोगित्वादेव भावे पृथिवीत्वाभाववारणं अत्र तु साध्यासमानाधिकरणस्य समानाधिकरणं यत्साधनं द्रव्यत्वं तत्स
३२ मानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वस्य च सत्त्वादेव नाव्याप्तिरिति व्याप्तौ सर्वत्र पदव्यावृत्तिः पूर्ववद्बोध्या स्फुटं व्यक्ते द्रव्यत्वत्वे नोपाधि
तावारणाय साध्यसमानाधिकरणत्वमिति। अस्यापि पूर्ववन्निष्कर्षो बोध्यः पृथिवीत्वाभावस्यासंग्राह्यत्वे संग्राह्यत्वे च निरु
क्तयो[illegible]र्लक्षणयोर्द्वयोर्न व्यभिचारानुमाने सौकर्यं दर्शयति एवं चेति। निरुक्तप्रकारेणैवोपाध्यो ज्ञात इत्यर्थः। साधनवतीति पूर्व
निरु[illegible]अभिप्रायेण साधनेनेति प्रकृताभिप्रायेण साध्यसमानाधिकरणधर्मादिनेत्यादिना साध्यव्यापकाभावपरिग्रहः
तत्सामानाधिकरण्येनेति साध्यासमानाधिकरणधर्मादिसामानाधिकरण्येनेत्यर्थः साधनवान् साध्याभाववान् साध्या
समानाधिकरणधर्मात् साधनं साध्यव्यभिचारि साध्यासमानाधिकरणधर्मसमानाधिकरणत्वादिति क्रमेणोद्बोध्यम्। इदं
तु बोध्यं उपाधिव्यभिचारेण साधनवति व[illegible]दौ साध्यासमानाधिकरणधर्म[illegible]भाने तदुद्भावने नैवाभिमतसिद्धेः त
दुक्तोपाधिलक्षणावच्छिन्नस्योद्भावनं व्यर्थमिति तत्र कथकसंप्रदाय एव द्वारमिति स्वाहितत्तुतायां स्थितिउपाध्युपन्यासा ३२

त्या२

स्य साध्यासमानाधिकरणधर्मसमानाधिकरणत्वस्य वा२

द्वितीयं ५

ने२ पि२

नेतरं व्यभिचारानुमानं तु सिषाधयिषाधीनमेवेति भावः। अव्यभिचरितसामानाधिकरण्यरूपव्याप्यत्वस्याभावभानेव्य
भिचारभ्रमाभावेऽप्यभावात् सिध्यभावाधीनपक्षतयाऽव्यभिचारानुमाने समर्थयितुमाह सा व्याप्यत्वेनैवेति लक्षणादि
त्यादेः पौनरुक्त्यमत आह पर्यवसितेति व्यभिचारो ज्ञापकताप्रयोजक इति इत्थं च लक्षणमित्यस्य व्यभिचारो ज्ञापकतावच्छे-
दकमित्यर्थः त्येति प्रतीकं दत्त्वा [illegible] हेतोरिति प्रदर्शनार्थमित्यग्रेतनेनान्वयः। व्यापकव्यभिचारस्य व्याप्यव्यभिचारव्याप्यत्वादिति
भावः। [redacted] उत्तरं प्रतीकं पक्षधर्म[redacted]तया इति साधनाव्यापकव्यभिचारस्य साधनेऽसत्त्वादिति भावः। ननु एवं महानसत्वावच्छि
न्नवह्निव्यापकव्यंजनवत्त्वादवतिप्रसंगः। तस्यापि महानसत्वावच्छिन्नवह्निव्यभिचारानुमापकतया तद्देतिपक्षेऽगमस्यादोषत्वात्।
विशिष्टसाध्याव्यापकोपाधिस्थले तु विशेषणाव्यभिचारित्वेन निर्णीते विशिष्टव्यभिचारनिर्णयस्य तु विशेषणव्यभिचारप
र्यवसाने नष्टुद्धसाध्यव्यभिचारासिद्धिसंभवादिति उक्ते व्याख्यायामुपष्टंभकं तस्माह एवंचेति यद्यभिचारित्वेनेत्यादेर्ल
क्षणरूपत्वेनेत्यर्थः। एतत्साधनतानिष्ठेति उ ज्ञापक[redacted] व्यभिचारविशेषणं कथमस्येति। यद्यपि उ ज्ञापकत्वं तद्योग्यता सा च
[redacted] व्याप्तिपक्षधर्मतारूपा तथाप्युज्ञापकतावच्छेदकत्वेनैव तस्याः प्रवेशो न तु न दूष्यतोऽतिभवत्याकांक्षेतिभावः॥

यभिचाराननुमानमपीति। अन्यथा अयमत्रोपाधिरिति उद्भाव नैनैव वादिनियहाद्व्यभिचारानुमानेऽर्थान्तरं स्यादिति भावः। लक्षणं
३३ त्विसस्यापदर्थव्याख्यानमेवाखरसोऽभिप्रायस्त्वित्यनेन सूचितः। संयोगवदन्यत्वेनेति द्रव्यं सत्वादित्यत्र संयोगाभावस्य केवलान्वयित्वा
द्द्रव्यत्वाभावात्साध्यकत्वेपि संयोगवदन्यत्वस्य साध्यकत्वेनोपाधित्ववद्द्रव्यत्वाभाववान्सत्वादित्यत्रापि संयोगाभाववदन्यत्वस्याप्रसि
द्ध्या साध्याभावात्साध्यकत्वेपि संयोगाभावाभाववस्य संयोगस्य तत्साध्यकत्वसंभवात्तस्याप्युपाधित्वमनुचितं एकत्रोभयस्यानयोरेक
स्यैवोपाधित्वेनापरस्य इत्येवंरूपस्य। तस्यापि संयोगाभाववस्यापि अन्यथातथाविधात्वंताभावान्योन्याभावयोरेव साध्यकत्वे
नोपाधित्वे संयोगस्याप्युपाधित्वेन स्यादिति भावः। संयोगाभावस्य साध्यव्यापकत्वात्पर्यवसितेत्यादिलक्षणाव्याप्तिरत आह
लक्षणांत्विति तादृशप्रतियोगिनः प्रमेयत्वादिनोपाधित्वनिवारणाय प्रतियोगितावच्छेदकेति संयोगवदन्योन्याभावे संयोगस्य
प्रतियोगित्वात्तदव्याप्तिरत आह प्रतियोगित्वमिति तादात्म्येन प्रतियोगपेवान्योन्याभावस्याभाव इत्यत आह व्युत्पादितं चेति तादा ३३
त्म्यस्याधिकरण... नियामकत्वात्प्रतियोगिनिप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणतायाः कृप्तत्वात्तस्याभावत्वमात्र कल्पने लाघव
मिति भावः। शेषमितिदृढत्वेनाद्द्रव्यत्वादित्यत्रोनात्पभयथादोनिकक्रेतिव्याप्तिवारणाय साध्यसमानाधिकरणत्वं विशेषणं देयमित्यर्थः।
त्वोर

ननु विशिष्टव्यभिचारित्वेन साध्यतायां कथं शुद्धसाध्यव्यभिचारासिद्धिः व्यापकतावच्छेदकप्रकारेणैव व्यापकस्यानुमितेरभावादत आह
सामान्य इति। विशिष्टव्यभिचारित्वं हि विशेषणविशेष्यव्यभिचारित्वात्मकं तत्रैकविशेषणव्यभिचारित्वरूपैकविशेषबाधेऽविशिष्टव्यभि
चारासिद्धिरेव विशेष्यव्यभिचारित्वत्वेन तद्विषयीकरोतीति प्राचां मते नेदमिति भावः। भावयति जिनयति। ननु साधनवति साध्याभा
वानुमानमेव व्यभिचारानुमानं विशिष्टसाध्यव्यापकाभावेन कथं निर्वाह्यं विशिष्टाभावस्यातिरिक्तत्वेन विशेष्याभावस्य विशिष्टा
भावत्वरूपव्यापकतावच्छेदकानवच्छिन्नत्वादत आह नवातिरिच्यत इति। स्वमते नेति। एकविशेषबाधेपि व्याप्यतावच्छेदकप्रका
रेणैव विशेषाणां परानुमानं न तु विशेष्याभावपि इति स्वमतं तदुद्भूतरूपस्यात्मन्यपहृतित्वेन न तु द्रव्यप्रत्यक्षत्वव्यापकत्वमतः कथं तदभिप्रायेण
दं व्यभिचारानुमानमत आह। प्रत्यक्षसंख्येति। यथाश्रुतमेवेति द्रव्यप्रत्यक्षत्वव्यापकेऽपि पदं यथाश्रुतमेव साध्यमित्यर्थः। नन्वात्मै
कत्वपरिमाणयोरप्रत्यक्षत्वेन यतयोरपि न द्रव्यप्रत्यक्षत्वमत आह आत्मैकत्वादेरपीति इदमुपलक्षणं अर्द्धनिशातकृशादौ
द्वित्वभ्रमजनकदोषस्थले च परिमाणस्यैकत्वस्य चाग्रह एवं तदवालेरात्ययस्य च परं न ग्रहः प्रत्यक्षस्वरूपयोग्यसंख्यादिमत्त्वं वो
पाधिरिति बोध्यं अग्रे तु उद्भूतरूपस्यैवोपाधित्वप्रदर्शनात् तदनुसारेणाह उद्भूतरूपेति। साध्ये हेतौ चेति। साध्ये प्रत्यक्षपदस्य सामा

मं० ३० न्यपरत्वे आत्मादौ व्यभिचारः। हेतौ च सामान्यपरत्वे उद्भूतरूपस्य द्रव्यप्रत्यक्षाव्यापकत्वादसिद्धिरिति भावः। एतत्कल्पे च वायुर्बहिरि
न्द्रियप्रत्यक्ष इति स्यापत्त्यानुबोध्यं अनेकत्रसंकोचकल्पनाभयाद्रूपविभाववन्नाह द्रव्यपदं वेति आत्मन्यपि आत्मत्वादौ व्यभिचार
३८ शंकावारणाय प्रथमस्य उद्भूतरूपद्रव्यप्रत्यक्षत्वाव्यापकत्वादसिद्धिवारणाय द्वितीयस्य द्रव्यपदस्य द्रव्यपदस्य बहिर्द्रव्यपरत्वं
34 बहिः स्व आत्मभिन्नत्वं न न च त्र्यणुकत्वमहत्त्वसामान्यस्य दृष्टान्तत्वं न संभवति तस्यात्मभिन्नद्रव्यत्वाव्यभिचारित्वाभावादत आह म
हत्त्वपदं चेति। जन्यमहत्त्वेति। यद्यपि जन्यमहत्त्वसामान्यस्यापि न दृष्टान्तत्वं घटादिमहत्त्वे उद्भूतरूपव्यभिचाराभावेन हेतुत्वसत्त्वात्तथ
क्षुरादिनिष्ठमहत्त्वपरत्वेन महत्त्वपदस्यैवाहेतुत्वात्तत्परत्वमस्तु किमन्तर्गडुना जन्यमहत्त्वोपवर्णनेन तथापि व्याप्यपदं व्यभिचा
रित्वपदं वा अन्वयितावच्छेदकावच्छेदेनैव साध्यान्वयं बोधयतीति धूमो वह्न्यव्यभिचारीतिवत् द्रव्यं वह्न्यव्यभिचारीत्यप्रयोगात्त
था च महत्त्वत्वरूपेण दृष्टान्त[illegible]गे महत्त्वत्वावच्छेदेन बहिर्द्रव्यत्वाव्यभिचारित्वाभावेनानन्वय एव स्यादतो जन्यमहत्त्वपर
मुक्तं जन्यमहत्त्वत्वावच्छेदेन बहिर्द्रव्यत्वाव्यभिचारस्यैव संभवात्तेन रूपेण दृष्टान्तोपन्यासे नानन्वय इत्यभि सिद्धिः
प्रायेण तथा व्याख्यातमिति भावः। ननु व्यापकव्यभिचारित्वं यदि व्यापकप्रतियोगिकाभाववद्वृत्तित्वं तदा हि ३८

तत्सामानाधिकरण्ये नोद्भूतरूपव्यभिचारस्य

तद्व्यप्रत्यक्षत्वसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभा ४

त्वाद्यवच्छिन्नाभाववमादायतद्भूतत्वाद्व्यभिचारः यदि त्वव्यापकत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं तदासिद्धिः स त्वादेर्दूषितेव्यापकत्वाद्त
आह व्यापकेति तादृशव्यापकतावच्छेदकमुद्भूतरूपवत्त्वं तद्वच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वस्य प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वे सत्वात्रासिद्धिरिति भावः नच
द्रव्यपदेति प्रत्यक्षत्वव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वस्यैव व्याप्यत्वे संभवेद्द्रव्यपदस्य व्यभिचारवारकतयाऽसिद्धिमात्रवारक
त्वादिति भावः विशिष्टाभावस्येति प्रत्यक्षत्वसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्यातिरिक्तत्वादित्यर्थः। प्रत्यक्षत्वव्याप
तद्धहिप कतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभाववद्वृत्तिर्द्रव्यप्रत्यक्षत्वव्यापकतावच्छेदकोद्भूतरूपत्वावच्छिन्नाभावस्यातिरिक्तत्वादित्यर्थ इति तु कश्चित्। तत्तुच्छं।
द्रव्यपदार्थस्यप्रतियोगितावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वाभावेन विशिष्टाभावस्येति ग्रंथविरोधादिति तादृशव्यापकतावच्छेदकत्वेनोद्भूतरूपत्वादे
रज्ञाने प्रकृतहेतोरेव दुर्ज्ञेयत्वेन तज्ज्ञानेन तथैव हेतुकरणमुचितमित्याशयेनाह द्रव्यत्वेति अव्यभिचारश्चेति मूलस्यैतत्परत्वभ्रमं निवारयि
तुं व्याचष्टे द्रव्यत्वाव्यभिचार इति तथा च न दोष वैयर्थ्यमिति भावः ननु शाकपाकजत्वस्य संदिग्धोपाधिमत्त्वे वक्ष्यमाणत्वात् व्यभिचारा
नुमाने हेतोः स्वरूपासिद्धिसंदेह इत्यत आह अनुमानमिति साधनविकलोऽयमिति अन्वयदृष्टांतत्वव्युदासाय साध्यवानिति व्यति
रेकदृष्टांतत्वव्युदासाय। एवमित्रातनयत्वव्यापकत्वस्य सत्वं तार्थत्वे धूमप्रागभाववदिति। व्यभिचारित्वनिष्ठव्याप्ते स्तद्धिने

षणं विना दुर्ग्रहत्वाद्यविच्छेत्पादिन्यायेन नवैयर्थ्यमिति भावः। सामानाधिकरण्येन व्यापकत्वविशेषितं वृत्तिमत्त्वमिति व्य-
भिचारित्वे वृत्तिमत्त्वस्य विशेष्यत्वादिति फलितं इति यत्किंचित्तद्धिकरणनिष्ठात्यंताभावाप्रतियोगित्वबुद्धेः सामानाधिक
रण्य एव बुद्धेः फलत्वादिति भावः। नन्वेवं शाकत्वे व्यभिचारस्तस्यापि मित्रातनयत्वसमानाधिकरणस्य शाकपाक[illegible]जत्वव्यभिचा
३५ रिणः श्यामत्वव्यभिचाराभावा[illegible] इत आह तदेवायमर्थ इति यत्तत्वयोरननुगमान्निष्कृष्या[illegible]ह मित्रातनयत्वेनेति श्यामत्वस्य
३५ मित्रातनयेशाकपाकजत्वव्यभिचारित्वं नास्ति किंतु काकोदरादाविति तत्पुरुषः मतांतरमाह व्यभिचारस्येति शेषः वैयर्थ्यादाह अ
बहुव्रीहिरिति मित्रातनयत्वं अव्यभिचारि व्यापकं यस्येति बहुव्रीहिरित्यर्थः। मित्रातनयव्याप्यत्वं तु फलितार्थः इदं च श्याम व ५
त्वादौ व्यभिचारवारणाय दृष्टांतासिद्धिनिरासायाह यदीति इदं गुणाव[illegible]घटत्वादित्यत्र घटत्वं अघटत्वाव्यभिचारित्वे सति
अघटत्वावच्छिन्नगुणावत्वव्यापकघटभिन्नद्रव्यत्वव्यभिचारि अथ च गुणावत्वव्यभिचारि इत्यत्र घटत्वं दृष्टांत इत्यर्थः।
यथाश्रुताव्यभिचारित्वे नैव सामंजस्यं अव्यभिचारपदस्य व्यापकत्वमर्थं कल्पयित्वा पुनर्बहुव्रीहिणा व्याप्यत्वे पर्यवसानं ३५
संदर्भविरुद्धमित्यस्वरसं आहुरित्यनेन सूचितः विशिष्टसाध्यव्यापकोपाधि[illegible]लिप व्यभिचारानुमानेऽतो विशेषणा

स्व

व्यभिचारित्वे सति त्वस्यविरोषणावतोऽत्यर्थकरणास्यफलमाह मेयत्वादावपीति वायुः प्रत्यक्षः प्रमेयत्वादित्यत्र प्रमेयत्वस्यबहिर्द्र
व्यत्वाव्यभिचारित्वाभावेऽपि प्रमेयत्वं प्रत्यक्षत्वव्यभिचारिबहिर्द्रव्योद्भूतरूपव्यभिचारित्वादित्यनेन व्यभिचारानुमानं सुकरमि
तिभावः। एवमुक्तेऽक्रमे नोपाधित्वं उपाधिव्यवहारविषयत्वं साक्षात्परंपरेति विशिष्टसाध्यव्यापकव्यभिचारेणविशिष्टसाध्य
व्यभिचारः तेन च यावत्किंचिद्विशिष्टेन [redacted] ऽशुध्यसाध्यव्यभिचारः साधनीयइति परंपरयेत्यर्थः। तदुन्नायकेताति शुद्धसा
ध्यव्यभिचारोन्नायकेत्यर्थः। तथात्वे उपाधिव्यवहारविषयत्वे पूर्वबदिति इदं तेजोद्रव्यत्वादित्यादौ [redacted] प्रागुक्तरीत्यव्यभि स्या ५
चारोन्नायकस्पर्शाभावादिवारणायेत्यर्थः व्यभिचारोन्नायकत्वपदं साधननिष्ठसाध्यव्यभिचारोन्नायकव्यभिचारप्रतियोगित्वं
तदासाधनेव्यभिचारीत्यस्यवैयर्थ्यं इत्यतो व्याचष्टे व्यभिचारेति यत्रकुत्रचिदिति साधननिष्ठत्वं न विवक्षितमिति भावः एवं च साध-
-ननिष्ठत्वस्याविवक्षणेऽन्त्वसाधनव्यभिचारित्वस्ययथाश्रुतस्यपृथिवीत्वव्यभिचारित्वाद्रूपवत्वे सत्वादाह बहुव्रीहिरिति साधनं
व्यभिचारियस्येत्यर्थः। एवमपि बहुव्रीहिणा साधनाव्यापकताघटेऽपि जलभिन्नद्रव्यत्वाद्जलत्वादेव्यभिचारवारणायसाध
ननिष्ठमितिरसवत्वनिष्ठं पृथिवीत्वव्यभिचारित्वं नेव उक्तत्वव्यभिचारोन्नायकमिति भावः उक्तविशेष्याददिति साधनविशेष्यक
साध्यव्यभिचारोन्नयनयोग्यव्यभिचारित्वमितिपूर्वलक्षणार्थः तत्रयोग्यतापदार्थमुद्भयासाधननिष्ठत्वंयद्व्यभिचारित्वलक्ष्येऽत्र -

६५ घट१ व्याप्ते २

यसाध्यमनिष्ठं यद्व्यभिचारित्वमिति शब्दादेव तस्य लाभः। उन्नायकत्वमर्थादिति साध्यव्यभिचारित्वव्याप्यत्वमात्रस्य लाभ इत्युक्तिवैचि
त्र्यमिति भावः। तद्व्याप्येति व्यभिचारव्याप्येत्यर्थः। कोटिप्रविष्टेति। उपाधिव्यभिचारित्वस्य साध्यव्यभिचारव्याप्यतायामुपाधेस्तदवच्छेद
ककोटिप्रविष्टत्वादिति भावः। मात्रपदेति न तु व्यभिचारोन्नायकव्यभिचारप्रतियोगित्वेनेत्यर्थः। इत्थं च नोक्तरूपव्यभिचारोन्नायकत्वस्य विव
३६ क्षणो वा स्नेहव्यापकत्वात्। स्नेहसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे सति वृत्तिमत्त्वात्। तेन प्रमेयत्वादिना स्नेहे [illegible] व्यापकत्व
व्यापकत्वस्य सत्त्वे न सत्त्वात्। व्यभिचार इति परास्तं स्नेह[illegible]स्य जले व्यभिचारित्वात् यथा च साध्ये न व्यभिचारित्वेनापि वारणासंभवात् बहुव्रीह्याश्र
36 यणफलं दर्शयितुमुदाहरणांतरमाह घटेनेति जन्यद्रव्यत्वादीति घटत्वव्यभिचारित्वं हि घटत्वाभाववत्समवेतत्वं तत्र चानित्यद्रव्ये तद
भावात् तत्र व्यभिचारवारणाय जन्येति रूपादौ व्यभिचारवारणाय द्रव्येति द्रव्यत्वे घट[illegible]व्यभिचारित्वस्य सत्त्वात् साधनं व्यभिचारि यस्ये
ति बहुव्रीहिराश्रयणीय इति भावः। व्यभिचारोन्नायकस्य तद्व्याप्यकोटिप्रविष्टस्य साध्यसमानाधिकरणेति तेनोद्रव्यत्वादित्यत्र स्पर्श निष्पासमन्
सामान्याभावस्य विरुद्धस्य ताहृशव्याप्यकोटिप्रविष्टत्वाभावेन वारणासंभवात्। उक्तं साध्यसामानाधिकरण्यं च साधनाव्यापकतासंबं ३६
धेन बोध्यं तेन संबंधांतरेण साध्यसमानाधिकरणत्वेपि शब्दादेर्न क्षतिः। एवं च सद्धेतौ साध्यसमानाधिकरणस्य साधनाव्यापकस्य
वारणाय परं व्यभिचारोन्नायकत्वमुक्तं तत्र प्रकृते साधने साध्यव्यभिचारानुमितिजनक[illegible]तावच्छेदकव्याप्यवच्छेदककोटिप्रविष्टत्वं।

नै ३ (साध्यनविच्छिन्नकसाध्यव्यभिचारानुमितिप्रयोजकीभूतव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मिताज्ञानवि
[illegible] नमितिति निष्कर्षः)

मक्तां०

व्यभिचारा ३ मधुरत्व मात्रविशेष्यकाका ६

सद्धेतौ [redacted] साध्यव्यभिचारानुमितिप्रयोजकात्संभवात्तादृशधर्मव्युदासः। इदं गुरुत्वरूपादित्यत्र पृथिवीत्वाभावेति व्याप्तिंप्र
सक्तव्यभिचारं निराकरोति एवंरूपेत्यादिना पृथिवीत्वाभावस्यवारणीयताप्रयोजकं रूपमादर्शयति गुरुत्वेति। गुरुत्वव्यभिचारिप
तेजःसंरूपं तन्निष्ठ [redacted] प्रतियोगिन इत्यर्थः। पृथिवीत्वाभावव्यभिचारिणि पृथिवीरूपे गुरुत्वव्यभिचाराभावात् गुरुत्वव्यभि
चारिणि तेजोरूपे पृथिवीत्वाभावव्यभिचाराभावात् व्यभिचारोन्नायक [redacted] त्वाभावेन तस्यालक्ष्यत्वमिति भावः यत्रेति यत्पृ
करणावच्छेदेनेत्यर्थः। तत्रेत्येतच्छेदेन पृथिवीत्वाभावस्यपृथिव्यवच्छेदेन साध्यनाव्यापकत्वतदवच्छेदेन च न गुरुत्वव्यभिचारद
तितद्व्युदासः। नन्वेवंरूपवान् द्रव्यत्वादित्यत्रापि पृथिवीत्वाभावस्यैसतो [redacted] द्रव्यत्वजलत्व [illegible] धीविशेष्यत्वसतीत्यादि [redacted] प्राभे स्तत ६
तोरीत्या व्यभिचारोन्नायकत्वसस्य वारणमत आह यथा कथंचिदिति यत्साधनव्यक्तीति तत्र द्रव्यत्वस्यैकरादि हेतुरूपस्यसा
धनस्यभेदादिति भावः। [illegible] न्नायकत्वं व्यभिचारोन्नायकत्वे [illegible] त्राभावमात्रस्यानुपाधितापत्तिः वे [illegible] ष्यता तस्यव्याप्यता वच्छे य ४
तदु ४ दककोटावप्रवेशादित्यस्वरसः केचिदित्यनेन सूचितः। मतेऽर्थांतरस्येत्यादि तथा चार्थांतरे [illegible] नैपुरुषस्य दृष्टत्वेपिपर
परया व्यभिचारोन्नायकतयाप्युपाधेरनुमानदूषकत्वं नानुपपन्नमित्यर्थः अर्थांतर [redacted] मपि नास्तीत्याह आभासांतरस्येति
सोपाधौ व्यभिचारादेराभासस्यावश्यकत्वादाभासांतरस्य तत्राभावादित्यसंगतमित्यतः पूरयति दीधितौ तदानीमिति। त

अवच्छ्याभ्युपेये[illegible]ति अवश्याभ्युपेयं दोषभाव त्वयस्येति बुद्ध्यौ हिः। तथाचावश्याभ्युपेयदोषभावत्वेउपाधेरिति शेषः।।

वा४ २२ म

थाव व्यभिचारस्यास्फुरणेपिउपाधिमात्रोद्भावनेन वादिनिग्रहान्तस्यावश्यंदोषत्वमभ्युपेयं तस्तस्यापिदोषत्वेनाकां-

क्षितत्वात्तदुद्भावनेनार्थांतरमित्यर्थः। मूलेभावत्वादिकंदोषइत्यस्य ध्वंसोविनाशीजन्यत्वादि[illegible]त्यादिउपाधेर्दूषण

त्वंहत्वाभासविद्यानिग्रहस्था[redacted]नांतरत्वेनवा आद्ये तद्दोषत्वेव्यभिचारादेरितिउपाधे[redacted]नुमितितत्कारणज्ञानंप्रतिसाक्षाद

३७ विरोधित्वेनहेत्वाभासभावादितिभावः। तेव्यभिचारादिकंतत्साधकस्य व्यभिचारादिसाधकस्य। प्राप्तकालत्वादितितदा अ४

37 नीमनाकांक्षितत्वादितिभावः। परंपरेति व्युत्क्रमसाध्यव्यभिचारसाधकीभूतावच्छिन्नसाध्यव्यभिचारसिद्धिद्वारेत्यर्थः। अवच्छि व्यापक५

न्नेसाध्यव्यापकस्येति उद्भावनइति पूर्वेणान्वीयते नतुसाक्षात्परंपरासाधारणतत्साधकएव तदानीमाकांक्षेत्यत आह

न्यथेति अन्यथातत्साधकपरंपरयाप्यपि तदानीमाकांक्षितत्वे तथात्वमप्राप्तकालत्वं क्वितीयं निराकुरुते नचेति विशेष

इति। तत्साधकपरंपरयानिग्रहस्थानत्वे तोविशेषइत्यर्थः। तथा त्वायोगात्निग्रहस्थानत्वायोगात्। विभाजकेति

प्रतिज्ञाहानिः प्रतिज्ञांतरं प्रतिज्ञाविरोधः प्रतिज्ञासंन्यासोहेत्वंतरं अर्थांतरं निरर्थकंअविज्ञातार्थकमपार्थकमप्राप्त ३७

कालत्वंन्यूनमधिकंपुनरुक्तमननुभाषणं[redacted]

भावादुपाध्येर्नानिग्रहस्थानत्वा

तं ३

[redacted] अग्रति भाविक्षेपो मतानुज्ञा पर्यनुयोज्यो [redacted] पेक्षत्वं निरनुयोज्यानुयोगोपसिद्धांतो हेत्वाभासाश्च नियह
हस्थानानीतिति विभाजकस्य उं एतेनज्ञानरूपासिद्ध्यादीनां नियहस्थानत्वप्राप्तये हेत्वाभासाश्चयथोक्ताइतीति चरमत
त्रस्थ चकारस्यैवानुक्ते समुच्चयपरतया नि आदि व्याख्यानमपाकृतं तत्र यथा क्तस्यैव विभेयतया नियहस्थानत्वस्य वि
भेयत्वादिति [illegible] मिचारस्यवेति उन्नायकस्येत्यत्र उन्नयने ऽन्वयि [illegible] भयेति व्यभिचारोन्नायकमात्र याति ह्युन्नाय
कं च तदुभयं तथा त्वापातात् नियहस्थानत्वापातात् कथकसंप्रदायानुरोधादिति कथकानां तादृशव्यवहारादित्य
र्थः। तदुद्भावकं उपाध्युद्भावकं अप्राप्तकालत्वेन नियहस्थानेन पराभवतः शुद्धसाध्यव्यभिचार एव न तूपाधेः
तत्र शुद्धसाध्यव्यभिचारे क[illegible]तायां कुत इत्याकांक्षायां तद्धेतुत्वेन शुद्धसाध्यव्यभिचारहेतुत्वेन विशिष्टसाध्यव्या
पकस्य परंपरया व्यभिचारानुमानपक्षे त्वाह विशेष्ये[illegible]ति अत्र च विशेषणाव्यभिचारित्वे सति विशिष्टसाध्यव्यभि
चारे हेतौ विशेष्ये विशिष्टसाध्यव्यभिचारे प्रथममप्युपाधेरुपन्यासं समर्थयितुमाह वस्तु[illegible] तेयेति साध्यव्य
भिचारस्य व्याप्यत्वेनोपाधिव्यभिचारस्योद्भावनेऽनुमितिप्रतिबंधौ उक्तरूपेण प्रथममुपाध्युपन्यासः समर्थितो भ
इति।

विशिष्टसाध्यव्या
पकोपाधित्वे
त्वाह [illegible]
विशेषणेति ४

त्वं ३ नेति। आदि ४

वतीतिभावः। व्यभिचारित्वादेः संबंधत्वे विवादात् [struck through] दुपाधिमानित्युपेक्ष्य उपाधिव्यभिचारवानित्युक्तं यत्किंचि
३८ द्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वनिश्चय[■]स्य पक्षेतरेपि सत्वादाह उपाधित्वोपयिकेति स्वानधिकरणीभूतसाध्यनाधिक
रणी वृत्ति धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकं उपाधित्वोपयिकं तस्यानिश्चयादित्यर्थः ननु यत्र कथंचिता हेतौ व्यापकत्वनिश्च
३८ योजातः तत्र सउपाधिः स्यादत इष्टापत्तिमाहानुकूलेति तर्कादिप्रयुक्तत्वतः सिद्धव्यभिचाराग्रहादिपरिग्रहः निश्चितो
ति।उ ५ पाधिरिपाधिनिश्चयो नानुमानदूषकः संदिग्धोपाधित्वस्यापि [■] नीयत्वान्निश्चितोपाधेव्यभिचारप्रायकत्वमस्य स्प
ष्टीकर्तुं निश्चिते त्युक्तं स्वव्याघातकत्वे नानुपाधावितिमूलोक्तयुक्तिं निराकरोति न सत्स्व व्याघातकत्वादिति स्वमनुमान
सामान्ये व्याघातकत्वं तद्दूषणापादकत्वमित्यर्थाभिप्रायेणाह तेषां स्वव्याघातकत्वं हीत्यर्थः साधारणं दूषणा
व्याप्ति २ पादकत्वं तदभावात्तु न च साध्ये व्यापकत्वनिश्चयेन पक्षेतरस्य दूषकत्वाभावात् स्वस्वीयं स्वप्रयुक्तव्यभिचारानुमानं
तद्व्याघातकत्वं [struck through] स्व समानजातीय ३८
न पक्षेतरोतरत्वात दूषणापादकत्वमित्यर्थाभिप्रायेणाह नापीति तद्व्यभिचारेण पक्षेतरव्यभिचारेण धूमो वह्निव्यभिचा

त्वं १ न साध्यव्यापकत्व ३

साध्यव्याप्याव्यापकत्वेन ।८ दाद्व्यभिचारानुमानस्याप्युच्छेदः ३।

रीपर्वतेतरत्वव्यभिचारित्वादित्यत्रापि धूमेतरत्वस्योपाधित्वसंभवइत्यर्थः । एवंद्वयेभावेनोवद्वयंमावनिश्चयेन
तदयोगा[illegible]दुपाधेः साध्यव्यापकत्वनिश्चयेनउपाधित्वायोगाद्व्यभिचारानुमापकव्यभिचारप्रतियोगित्वमुपाधि[illegible]ल
क्षणं पक्षेतरस्योपाधित्वे अनुमानमात्रोच्छेदइति स्वीयस्योपाधिलक्षणस्य व्याघातकत्वात्रेसदुपाधिरिति मिश्रव्याख्या
नमप्रक्षिपति अतएवेति अनुकूलतर्कादिनासाध्यव्यापकताग्रहे व्यापकव्यभिचारी ग्रो व्याप्यव्यभिचारभावेद्वयंभावेन व्यभि
चारानुमानस्यानुच्छेदादेवदूषकताबीजसत्वेपक्षेतरस्यानुपाधित्वप्रवादः किंमूलकइत्यत आह कथकेतिनोद्भाव्यइति स्वार्थानु
मानेदूषणांभवत्येवेतिभावः । निर्युक्तिकथवादेनत्र्यहेयइत्यस्वरसोवदतीत्यनेनसूचितः तत्पर्वतावयववृत्त्यन्य[illegible]तेतरत्वप
र्वतावयववृत्तिपक्षस्यैवेति पक्षस्यव्यावृत्तिः साधनाव्यापकत्वेपयुज्यते पर्वतावयववृत्तिरूपादेर्व्यावृत्तिस्तेन कुत्राप्युपयु
ज्यतइति भावः तथाचोपाधितोपयिकपक्षमात्रीयव्यावृत्तिप्रयोजकविशेषणत्वादितिमूलार्थः केचित्तुविशेषणवत्वादि
तिनमतुप् किंतुतुस्वार्थकोवतिप्रत्ययः तथाचपक्षमात्रव्यावर्तकंविशेषणंयस्यसतथापक्षेतरः साध्यव्यापकताग्र
हेनुकूलतर्काभावेनतन्नुन्यत्वादित्याहुः इदंपक्षमात्रव्यावर्तकविशेषणवत्वंताद्रूशेतिउपाधित्वोपकेत्यर्थः । व्यापक
को०

७२

श्रा ४

२४

३६ ताग्राहकेत्युक्त्वकीभावकस्यैव पूर्वग्रंथे प्रक्रांतत्वात्तत्तत्सामान्यकलासंगतिरतस्तत्प्रतियोगिपरामर्शितया व्याचष्टे अत एवेति अत्र।
समेस्त तत्रेति आर्द्रेंधनत्वेन वह्नित्वेनैव च कारणतातत्वोः संयोगः प्रत्यासत्तिः परस्परप्रत्यासन्नानामेव कारणानां कार्योपधा-
धायकत्वादित्यर्थः। अतः आर्द्रेंधनप्रभववह्नित्वस्य कारणतावच्छेदकत्वखंडनाद्धार्द्रेंधनप्रभवेभवह्नित्वस्य कारणतावच्छेद-
कत्वाभावे किं तेन रूपेण व्यापकत्वं निर्वहति तद्रूपावच्छिन्नव्यभिचारेण व्यभिचारानुमानं वाधितं न हि त्यादि तत्वा धापकताव-
३।६५ च्छेदकत्वात् द्वितीये नैवच्छिन्नेति अतिरिक्ततयेति आर्द्रेंधनत्ववह्नित्वावच्छिन्नाभ्यामतिरिक्ततयेत्यर्थः। वस्तुगतिमनुरुध्यते वे६५
न रूपेण कारणत्वमपि व्यवस्थापयति सत्यपीति विशेषरूपेणार्द्रेंधनप्रभववह्नित्वेन अप्रक्लृप्तेति दाह प्रतिबंधकाभावा-
नां दाहएव कारणत्वस्य क्लृप्तत्वाद्धूमप्रतिकारणत्वस्याक्लृप्तत्वादिति भावः। प्रतिबंधकाभावानामिति बहुवचनेन मणि-
मंत्रौषधिविभेदेन कार्यकारणभावानां बहुत्वं सूचितं। इंधनव्यक्तिभेदेन कार्यकारणभावस्यानंत्यादिति गौरवं दर्शयितुमेकस्यामि- ३८
ति तत्रैवेतद्दिंधनव्यक्तावेव व्यक्त्यंतराद्दाइंधनव्यक्त्यंतरात् संयोगसंबंधेन धूमोत्पाद्दप्रदर्शनेन एते न प्रतिबंधकाभावानां
कार्यस्य संयोगघटितसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या कार्यकारणभावकल्पनयापि गौरवस्य समाधानेन न संभवतीति सूचितं।

तंत्रस्यचेदं मादहत्विसुदेश्यत्वं कार्यस्यच नसंयोगः जन्यताघटकप्रत्यासत्तिः

ननु मण्यादीनां प्रतिबंधकत्वे संयोगः प्रत्यासत्तिर्व्यभिचारात् किं तु व्याप्यकत्वं तथा च पक्षोपधायकतासंबंधेन धूमत्वमवघ्यते तत्र संयोगेन तत्ता
द्रूपेणाहेश्यत्वेन वा मण्यादिमत्त्वयोरभावदूषेव रूपसामान्याधिकरण्यप्रत्यासत्त्या कार्यकारणभावस्य कल्पने कथमतिगौरवं अत एव यत्रे धूने
मण्यादिसंबंधो जातः देवाद्दूमो न जातस्तत्राप्युक्तसंबंधेन सामान्यसामग्रीतो न धूमो सस्तापादनमसंघातादिंधनजन्यधूमस्याप्रसिद्धात्त
क्तकमेण प्रतिबंधकाभावस्य हेतुत्वाकल्पनात् सामान्यसामग्रीतो धूमसामान्योत्पत्तिस्यापानादिति चेत् उपधायकत्वारीनाकार्यतावच्छे
दकसंबंधत्वे मानाभावात् धूमानुपधायकवह्नियुक्तप्रतिरूद्धेंधनव्यक्तेः फलाभावेन विशिष्यहेतुत्वाकल्पनाधूमोपधायकेंधनानावि
शिष्यहेतुत्वकल्पनात्तादृशविशेषसामग्रीविरहेणापि धूमानुत्पादसमर्थनसंभवात् एवं मणिमणिमन्त्रोषधादिभेदे न कार्यकार
णाभावबाहुल्यस्यातिस्फुटत्वाचेति। अत एव वह्नित्वेनार्द्रेंधनत्वेन वधूमं प्रति हेतुतातत्पोऽजेमजनकभावः प्रत्यासत्तिः परस्परप्रत्यास
त्तीनामेव कारणतानाकार्योपधायकत्वादिरूपासंपन्नं धूमजनकतावच्छेदको जातिविशेष एव वह्नित्वंनिष्ठ इति। तत्त्वनाशीत्वादिना
संकरप्रसंगेन तद्व्याजातेरसंभवात् न च तृणजन्यतावच्छेदकतया तार्णत्वादेर्नानात्वप्रसंगदोषात् तार्णत्वादिव्यापकत्वेजात्यसिद्धिरिति वाच्यम्

भा॰वा॰टी नंतानांवैजात्यासानांतदवच्छिन्नप्रसनंतानांकारणतानांप्रतिबंधकतानांचकल्पनेतिगौरवात्।आर्द्रेंधनजन्यवह्नित्वेनैवोपाधिनाकार
४० णत्वकल्पनस्यलघुत्वादेवंविजातीयेंधनजन्यवह्निनापाकेरसविशेषोभवतीतियथाहरिद्रानलेनपक्कोहरिद्राजत्वेनसिक्तोहारीणमा
सउपपद्यतेतस्मात्सपीमारयतितत्रतल्पनायतथारसादिविशेषजनकतावच्छेदकत्वेनैव [illegible]
40 मारयतितत्र [illegible] हरिद्रानलादौसिद्धाजातासंकरप्रसंगात्त्वइति।ज्ञानाक्तौरूपादि
प राहुर्विजातीयाराहवह्निधूमजनकतावच्छेदकोनोरनाभिघाततलादिविशेषरूपेंधनवह्निसंयोगगतजातिविशेषएवकल्प्यतेदाहप्रतिबंध दा५
कत्वेनाभिमतानांचमाण्यादीनांतदवच्छिन्नंप्रत्येवप्रतिबंधकत्वंकल्प्यतेरूपरसादिभेदेनदाहस्यनानात्वात्दाहेवह्नौदोचतत्प्रतिबंधक त्वक्
ल्पनेकार्यकारणभावद्वयाकल्पप्रसंगादिस्याद्भःमूलात्रमारेणपुनर्वत्र तस्मादाहमहतीतिआर्द्रेंधनत्वेनैवधूमंप्रतिहेतुत्वंतदवच्छिन्नप्रकर्षो [redacted]
देवप्रकृष्टधूमोसत्तिर्वाच्यसहकारेतन्मतेत्वेपार्द्रेंधनप्रभवप्रकृष्टस्वत्त्यनुमानेप्रकृष्टधूमानुमारानत्वेनहेतुत्वमितिसमुदायपार्थःदाह
प्रतिबंधकाभावस्यापिसत्वंदर्शापितमाहतत्रभेदेतिबह्येतरेंधनजन्यवह्नौवर्तमानस्यसोद्भावनेतद्धी[illegible]तधूमस्यप्रकर्षोनिनातिवि राम॰
विशेषःकिंतुमहत्त्वातिशयःसचनकार्यतावच्छेदकः।धूमस्यस्वकाष्ठगतप्रकृष्टमहत्त्वस्यचावयवगतवद्धजातिशेषादेवोत्पत्तेरित्यादिक ४०

वह्नित्वेन४ जं२

मितिघटत्वानुक्तमपिमूलतांभगायघटरूपतिआर्द्रेन्धनप्रभववह्निसामान्यमितितादृशेतिआर्द्रेन्धनप्रभवेत्यर्थः अर्थवशात्संपन्नमितिवह्नी
द्रेन्धनयोर्धूमजनकयोर्जन्यजनकभावश्चसामान्येनिरस्तमभिप्रायाफलतइतिआर्द्रेन्धनप्रभववह्नित्वेनव्यापकत्वस्योभयव्याप्तिसंभवादिति भि
तिभावः नाद्दृश्यत्वपोतितिउद्भूतरूपवतएवबहिरिन्द्रियग्राह्यस्यप्रत्यक्षत्वेनतत्तच्छून्यस्यइत्येवमाकारकेन्यथात्वंपुनरितिबहिरिन्द्रियग्राह्यमूर्त्तस्यवाप्रत्यक्ष
३ प्रतिबन्धाद्यवाहेतूतेरूपत्वेनैवकारणत्वंतत्तन्मात्रस्वविषयताख्यपरम्परासमवायसंबन्धेनरूपसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्याविषयस्यसामान्य
तेविषयत्वेनविशेषतस्तत्तद्व्यक्तित्वेनवाप्रत्यक्षेहेतुत्वंनतथावानेवविषयनिष्ठोधर्मस्तत्तेनतादृशप्रागेवोक्तमित्यर्थःमूलेवेद्यकारि
ति।स्थामत्वेशाकाद्याहारयरिणाममस्यप्रयोजकतायावेद्यकेनप्रतिपादनादितिभावः।घटोत्पन्नज्ञानइदैसाक्षिःसमृत्पत्तिध्वंसप्राग
भावेति।जन्यत्वेनविनाशित्वसाध्येघटध्वंसस्यापिध्वंसःप्रसज्येततथाचतत्रानीयघटध्वंसस्यतत्प्रागभावस्यचासत्त्वमुक्तव्याप्तिबलान्न
स्यादसत्त्वप्रसंगइत्यर्थःनवप्रागभावासिद्धि।अन्यथाप्रागभावध्वंसस्यप्रतियोगिनोध्वंसकालेसत्त्वेप्रागभावोत्पन्नज्ञानेस्यादितिनिभा
वः।प्रतियोगिध्वंसोयथाप्रागभावस्यध्वंसस्तथाध्वंसध्वंसोपिप्रतियोगिनांध्वंसकालेसत्त्वेप्रागभावोत्पन्नज्ञानेस्यादितिभावःप्रतियोगिध्व
सोयथाप्रागभावस्यध्वंसस्तथाध्वंसध्वंसोपिप्रतियोगिध्वंसस्तथाचतत्कालप्रतियोगिध्वंसानधिकरणत्वमेवनास्तिइतिनतत्रोत्पन्नज्ञानमि

भा॰वा॰टी॰
५२

तिभावः॥ अप्रामाणिकेति॥ नवजन्यभाववत्त्वायेत्यूपानुपपत्त्या जन्यत्वेनैव ध्वंसं प्रति कारणत्वकल्पने सामग्रीबलात् ध्वंसस्यापि ध्वंसः फलम्
स्यात् गौरवस्य दोषत्वादिति भावः॥ तथापि प्रागभावप्रतियोगित्वरूपाज्जन्यत्वाल्लाघवेन जन्यत्वेनैव ध्वंसहेतुता प्रागुचितत्वान्निमित्तस्य वृष्यो गौरे
रसमवायिकारणनाशाभावानुणादेश्चाश्रयनाशविशेषिगुणयोरभावेन विशेषसामग्र्याविरहेण विनाशोपपत्तेः शकस्यापायित्वरूपा
द्यनावेशकत्वात् ध्वंसस्याजन्यत्वेन हेतुत्वेपि पाकजत्वलतेजोवयविरूपादीनां विनाशः स्यात् एवं कालिकसंबंधेन मत्तावत्त्वापेक्षया समवायेन
तद्धेतुत्वे न लाघवं कालिकसंबंधेन तद्धेतुत्वे ध्वंसाधारणमिति तस्यापि विनाशापत्तेः तदा विशेषसामग्री निरस्येदं स्य जन्या ध्वंसस्य ध्वंसं प्रति
प्रयोजकत्वे जन्यमात्रस्यैव क्षणिकतापत्तिः विशेषसामग्र्यपेक्षणे च द्रव्यादिविषयध्वंसे फलाभावेन विशेषसामग्र्यकल्पनात् तस्य विना
श इति॥ अत एवाप्रामाणिकध्वंसस्य तत्कारणधारेति ध्वंसानन्तत्वेति॥ ध्वंसस्याविनाशित्वमित्यर्थः॥ शाकपाकजत्वादेरकारणस्यापि
व्यापकत्वाय दर्शनात् कार्यकारणयोरेव मे शंकनमनुचितमतो व्यावर्ष्टे कार्यकारणभावग्राहकेति॥ तत्कोटीकृतत्वं निषमत्वस्य ज्ञान
प्रतीतिविषयत्वेन तद्वत् कार्यकारणयोस्तत्त्वयोश्चानन्तमिति भावः॥ मूले तदुपजीव्येति॥ नवद्रव्यत्वेनाणानादेः परिमाणवत्त्वानुमानिकयथका
र्यकारणभावग्रपत्तौ स्यादिति भावः॥ व्यग्राहो परिमाणात् द्रव्यत्वयोर्निरूपाधिसहचारग्रहण एव तादृशव्याप्तेर्मूलत्वात् दोषपरिमाणसमत्वेनाव

नानात्वे समवायत्वस्य

राम॰
५२

पृथगतमहत्त्वगुणादीनां तत्कारणत्वकल्पनमेव मूलमित्यादिरीत्या सर्वत्रैव तस्योपजीव्यत्वादिति। तत्समर्थनेन निरूपाधिसहचारादिकमुपपत्तावेतिवार्य

ःन चाभिहितमेव मूलेस्त्वाघातकत्वमित्याशंक्याहस्त्वाघातकत्वं चेति। निरोकृतमेवेति तद्धि न सर्वानुमानसाधारणव्यभिचारिणां शंकापिशाचिन्या

दिति शंकास्त्वमध्यसर्वत्र संभवितत्वेन पिशाचीतुल्यत्वादित्यर्थः। व्यभिचारशंकाधानप्रयोजकशंकास्तत्वेतत्साधानमावश्यकमित्याशयेनाह तदाहि

तापीति पक्षेतरोपाधित्वशंकाहितापीत्यर्थः पक्षे व्यभिचारशंकेति पक्षे व्यभिचारशंकापध्यानप्रतिबंधिकात् यातदाहितापिशंकानप्रतिबंधिके इत्यर्थः

ःमंगप्रसंगमात्रेति मात्रपदेन कार्यकारणभावादिरूपसहः। अनुमानानां गौणपरिमाणवद्रूपत्वादिमादीनां विलयप्रसंगादिति सर्वत्रैव पक्षेतरोपा मं ग

धित्वशंकायाः संभवे निरूपाधित्वाप्रसिद्धेरिति भावः। अथात्र कोचिदित्यादिना प्रथमकल्पं दूषयति संदिग्धोपाधीति साधनाव्यापकत्वसंदेहे साध्यव्या

पकव्यभिचारित्वस्य साध्यव्यभिचारव्याप्यत्वात् तत्संदेहेन व्यभिचारसंदेहः साध्यव्यापकत्वसंदेहे च साधनाव्यापकव्याप्यत्वस्य साधनाव्यापकत्व र व्या २

व्याप्यत्वात्तत्संदेहे न साध्ये साधनाव्यापकत्वसंदेहस्तत्प्रयोजकरूपसाधननिष्ठसाध्यव्यभिचारव्याप्यसंदिग्धव्यभिचारप्रतियोगित्वं साध्ये

साधनाव्यापकत्वव्याप्यसंदिग्धव्याप्यत्वप्रतियोगित्वपक्षेतरेप्यस्तीत्यर्थः प्रयोजनकृते तेरनुमानविलयरूपापाः। तदाहितापीत्यादिदिति पक्ष

भा॰चा॰टी
४२
५२

ॱं दूषयति व्यभिचारज्ञानत्वेनेति जनकत्वादिकमित्यादिना पक्षीयव्यभिचारसंशयात्मकत्वपरिग्रहः ॥ ननु पक्षेतरोपाधित्वशंकाहितव्यभिचारशंका
सत्वेपि व्याप्तिग्रहप्रतिबंधाभावात्तथा च व्यतिरेकानुविधायित्वमेवमानमत आह ॥ कथममयेति ॥ अत्र यथा पक्षेतरोपाधित्वशंकाधजन
कत्वस्य पक्षीयव्यभिचारसंशयात्मकत्वस्य वा निवेशेनैकरूपवह्निसंयोगमात्रस्य पक्षत्वे संयोगान्तरे पक्षातिरिक्ते व्यभिचारसंदेहे संयोगात्मत्वस्य स्यात्
पक्षतावच्छेदककावच्छिन्नभिन्नत्वरूपपक्षेतरत्वादन्यस्य शुद्धसाध्यव्यापकस्योपाधित्वसंभवादाह सर्वसंयोगो वेति प्रमेयरूपः संयोग
धर्मः ॥ तदतिरिक्तो धर्मो हेत्वधिकरणसंयोगादिर्निरस्तः ॥ संयोगधर्मत्वज्ञानाधीनबाधात् यद्रूपधर्मतावच्छेदकप्रमेयत्वसंयोगधर्मसिद्धिरित्यर्थः ॥ तत्र व्याप्तिग्र
हप्रतिबंधकान्तरस्याभावात्पक्षीयव्यभिचारसंशयपक्षेतरोपाधित्वशंकाहितव्यभिचारसंशयस्यानायत्या प्रतिबंधकोभ्युपेय इति भावः ॥
निरुपाधित्वेपि नित्यावत्तदुत्तरोधानत् पक्षेतरोपाधित्वेन स्वीकर्तव्यमिति भावः ॥ अप्रयोजकत्वादिति कार्यकारणभावादिव्याप्तिग्राहकतर्कशू ण
न्यत्वादित्यर्थः ॥ इतरेषां गगनपरिमाणवत्तद्व्यमसादित्सादीनामनतत्वादप्रयोजकत्वात्तस्यैव चेति पक्षातिरिक्ते साधनवति सर्वत्र साध्यवत्त्वनिर्ण राम॰
य इति भावः ॥ गगनपरिमाणवत्तद्व्यमसादीनामनतत्वादप्रयोजकत्वात्तस्यैव चेति । पक्षातिरिक्ते साधनवति सर्वत्र साध्यवत्त्वनिर्णय इति भावः ॥ तत्र यावानापत्त्या पक्षीयव्य ४२

२ व्यभिचारसंदेह एव तत्र १

प्रतिबंधक इति पक्षेतरस्यानुपाधित्वे पितरद्नुमानाभ्यां निरुपाधित्वं नास्तीत्याह। कश्चायमिति दृष्टांतरेति निर्देशेत्य
र्थः। अंतत इति। हि साध्यव्यापकास्फूर्त्तिदशायामपीति पक्षेति तद्धर्मो वह्निमत्साध्यनाव्यापकत्वरक्षार्थं तद्धर्मो वह्नि
मत्साध्यव्यापकत्वरक्षणाय सपक्षैकदेशेति सपक्षैकदेशवृत्तिधर्मस्य पक्षांतरे भावात्तथात्वं सपक्षवृत्तिधर्मो
वह्निमत्साध्यस्य सर्वत्रैव पक्षे सत्त्वात्साध्याव्यापकत्वपरिहाराय एकदेशेति तादृशोपाधेः पक्षवृत्तित्वे साधन
व्यापकत्वमेव स्यादतः पक्षावृत्तित्वलाभाय सपक्षैकदेशेति यथा गगनं परिमाणवत् द्रव्यत्वादित्यादौ गगनावृ
धिव्यन्यतरत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकं पृथिवीत्वमुपाधिरित्यर्थः। ननु पक्षेतरस्यापि संदिग्धोपाधित्वे पक्षीयव्य
भिचारशंकाया अप्रतिबंधकत्वे पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादिप्रसिद्धानुमानविलयप्रसंग इत्यत आह इत्थं
चेति तादृशशंकायाः प्रतिबंधकत्वे चेत्यर्थः वक्ष्यामह इति अनुकूलतर्कावतारदशायां तत्प्रतिबंधकत्वमि
ष्टमेव तर्कात् शंकानिवृत्तावेवानुमानप्रवृत्तिरिति हेत्वाभासाहो वक्ष्यत इत्यर्थः सर्वत्रैवानुकूलतर्कस्य व्या
प्तिग्रहहेतुत्वमित्यभिप्रायेण शंकते स्वले न्वेवं यत्र उपाधिना उपाधेरिति उपाधेरुपाधित्वे न लक्षणस्यात्मलाभार्थः।
रित्यादि

का तान४

स्वनिष्प्रत्यूयं उपाध्येरूपाधिस्वरूपस्या तत्फलाभार्थं उपाधित्वेन स्वज्ञानार्थमिति गार्थः। अनुकूलतर्काभा
४३ वोपजीवकत्वेतिनो अनुकूलतर्कस त्वे साधने साध्यव्याप्यत्वग्रहात्साध्यव्याप्यव्यापकत्वेन उपाधेः साध्याव्याप
कत्वनिर्णये साध्यव्यापकत्वघटितोपाधित्वस्य ज्ञाने भवनस्यात् तदुपाधित्वज्ञानेऽनुकूलतर्काभावोपजीव्य इत्यर्थः।
अनुकूलतर्काभावस्यापि फले उपाधिरुपजीव्यः साध्यसहचरितहेतौ साध्याभावसामानाधिकरण्यज्ञानेऽनेनाहिते न४
स्यदोषत्वे तज्ज्ञाने च साध्यसंबंधितावच्छेदकं किंचिद्या उपाधिज्ञानमुपजीव्य साध्याभाववत्संबंधित्वविरहस्य साध्यसं
स्याद वोधिवद्धकं ह्रदकभेदे विना अज्ञानादित्युपाधेरात्मलाभार्थमनुकूलतर्काभावस्यैव तस्य फले साध्ये संबंधाभाववोधे
उपाधेरुपजीव्यत्वाद्विनिगमनाविरहादुभयोर्दोषत्वमिति सोपाधावित्यादिमूलस्यार्थः। तद्दूषयितुमाह उपलक्षण
मिति। एतदुपाधेरुपजीव्यत्वाभिधानेनोपलक्ष्यं दूषयति व्यभिचारिणीति उपलक्षणत्वाभिधाने बीजमाह उपजीव्येति अ ४३
संभवादिति उपाधिस्वरूपस्यानुकूलतर्काभावस्वरूपस्य च तत्फलयोर्वा परस्परोपजीव्योपजीवकभावादनुकूलतर्कै
ताहेतौ साध्यव्याप्यत्वग्रहेऽपि तद्व्यापकत्वाप्रतिसंधानदशायामुपाधेः साध्यव्यापकत्वग्रहसंभवात्साध्याभावस

ई३ भा वा २

बंधिनिसाध्यसंबंधस्याविरुद्धत्वेनावधेर्दकग्रहानपेक्षत्वादनुकूलतर्काभावफलेप्युपाधेरुपजीव्यत्वासंभवादित्यपि:
व्याप्यव्यापकभावास्त्विति यद्यप्युपाधेरनुकूलतर्काभावव्याप्यत्वेप्यनुकूलतर्काभावस्य सद्धेतावपि क्वचित्संभवे
न नोपाधिव्याप्यत्वं तथाप्यनुकूलतर्कपदं स्वतर्कविषयीभूतापाद्यव्यतिरेकपरं तदभावस्तु न सद्धेताविति भावः। अ
किंचित्कर इति व्याप्यत्वेनैवोपजीव्यत्वे त्वस्य निर्युक्तिकत्वादिति भावः। ननु स्वरूपसद्दूषकतायां व्यापकस्याधिक
देशवृत्तेरप्यत्र दूषकत्वकल्पने नैवान्यथासिद्धत्वान्न्यूनदेशवृत्तेर्व्याप्यस्य न दूषकत्वं कल्प्यत इत्यस्यैव विनिगम
कत्वमत आह विशेषतस्त्विति एकतराज्ञाने वाऽन्यतरज्ञानाद्व्याप्तिग्रहप्रतिबंधोदयात् नैतद्बीजमिति भावः।
अनुकूलतर्काभावस्यानुमानविघटकव्यभिचारधीद्वारा दूषकत्वमित्यभिप्रायेणाह अनुकूलतर्कस्य व्याप्तिग्रहे कारणा
त्वात्तदभावः कारणाभावतया स्वरूपसन्नेव व्याप्तिग्रहप्रयोजकः इत्यभिप्रायेणाशंकते न चानुकूलेति व्यभिचारशंकाप्र
तिबंधमात्रे प्रयोजकत्वेन तु तस्य कारणत्वं इत्यभिप्रायेणापरिहरति विनापीति तथा चानुकूलतर्कं विनापि व्याप्तिग्रहप्रस
क्तौ तत्प्रतिबंधकीभूतव्यभिचारधीसंपादनद्वारा उपाधेर्दूषकत्वमक्षतमिति भावः। ननु पर्वतो वह्निमान् धूमा
दित्यत्र महानसत्वादावति व्याप्तिः ह्रदो वह्न्यभाववान् ह्रदमहानसान्यतरत्वे सति महानसत्वाभावादिति क्रमेणात

तथात्र १ संबंध ८

व ५

व्या[illegible]वृत्तेरपि कीर्त्तसाध्यव्यावर्त्तकत्वादत आह अत्र पक्षे [illegible]ति पक्षनिष्ठा या साध्यव्यावृत्युन्नायिका व्यावृत्तिस्तत्प्रति
४४ योगित्वमित्यर्थः उन्नायकत्वं तद्योग्यता तेन व्याप्तेर्लाभः। ननु ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादौ तद्धति व्याप्तिस्तेषां व्यभिचारानु
न्नायकत्वादत आह सत्प्रतिपक्षेति तत्र तेषां लक्ष्यत्वमेवेति भावः। तत्र सत्प्रतिपक्षोन्नयनेन नन्वेवं यच्छारत्यासाध्यं नि
वर्त्तत इत्यत एव साम्प्रदायपर्यवसानस्येति व्यर्थम् [illegible] तत्र आह इदं चैर्मि साधनस्येति यत्साधनीयसाध्यं निवर्त्तते तत्सा
५५ धनं सोपाधिरित्येवं परस्परसंवेधलाभायेत्यर्थः केवलपरम्पराधारणे ननु लक्षणे विशेषितमित्यव[illegible]धारणार्थः।
लक्षणे तत्र वेद्मामप्युपादयितुं कल्पान्तरमाह यद्वेति नन्वेवं यद्भावेन साधनवति साध्यं निवर्त्तते इति पूर्वलक्षणार्थे
न पौनरुक्त्यमत आह तथापीति पञ्चमिवारित्वेन त्यस्य तदर्थपरतया व्याख्यानं न कर्त्तव्यमिति [illegible] भावः। ननु पक्षाद
न्यासाध्यं व्यावर्त्तत इति लक्षणमुपक्रम्य साध्यसाधनव्यावर्त्तकत्वरूपतदर्थोपवर्णनेनोपसंहारो विरुद्ध इत्यत आ
ह स्वरूपस्येति तथा चोत्त्र यन प्रकारमात्रकथनेन तु लक्षणार्थोपवर्णनमिति न वि[illegible]रोधः प्रथमव्याख्यानुसारेणाह ४४
पक्ष इति द्वितीयव्याख्यानुसारेणाह कश्चिदिति साधनवतीति एकमिति साधनावच्छिन्न साध्यव्यापकोपाध्यन्तुभेदेन
तत्प्रकारस्याश्रयणा [illegible]यत्वे स्वरूपसाध्य व्यापकस्थलेपि तत्प्रकारः संभवतीत्याशयेनोभयसाधारणी त्रयनक

प्रकार

यत्वमिति भावः। साध्यसाधनसंबंधाभावसिद्धौ कथं साध्याभावसिद्धिरत आह साधनवत्त्वेनेति विशिष्टाभावस्य केवलसंबंधाभा
वस्यापि अनतिरिक्तत्वादिति भावः। ननु साध्यसाधनसंबंधाभावोन्नायकत्वप्रदर्शने प्रकृते कर्तव्ये कुतः साध्याभावोन्नायकत्व
प्रदर्शनमसंगतमत आह संगतमपि तुं चोक्तमवतारयति नन्विति साध्याभावसिद्धेरिति तथा च साध्याभावस्य साध्यसाधनसं
बंधाभावव्याप्यत्वात् व्याप्यव्यापकयोरन्यतरोन्नायकत्वात् तत्त्वमित्याशयेनोपाध्यभावे साध्याभावव्याप्यत्वं दर्शितं कुतः साध्य
पावर्तकत्वमिति भावः। वायोः प्रत्यक्षत्वसाध्ये प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वस्य हेतुत्वेन प्रतिपादनात् द्रव्यत्वे सतीति मूलमनुपपन्न
मत आह द्रव्यत्वस्येति। द्रव्यपदं बहिरिंद्रियपरं प्रत्यक्षपदं वा बहिरिंद्रियप्रत्यक्षपरं ननु क्रमेणोन्नायकतयोपाधेर्दूषकत्वे
यत्र साध्यसाधनसंबंधाप्रसिद्धिः पक्षस्य साधनवत्त्वे ज्ञाने नाव्यापकत्वेन वा उपाधेर्नैतत्प्रकारसंभवः तत्र निरुक्तलक्ष
संगतत्वाद ४ णलक्षस्यासंगतिरत आह अयं चेति प्रायश इति तथा च यथापि कोऽयं प्रकारः सार्वत्रिक इति भावः कुतः साध्याभाव इति साधन
यद्यप्येतेनैवान्वयः अवच्छेदवतीति विशेषणवत्त्वेन ज्ञाते विशिष्टाभावे कुतः विशेष्याभावावलंबितत्वादिति भावः विशि
ष्टाभावस्यातिरिक्तत्वपक्षेप्याह अवच्छेदकत्वविशेषितेनेति प्रायश इत्यस्य व्यावृत्तिं स्पष्टयति अत एवेति गगनं प्रत्यक्षस्य
र्शात्प्रमेयत्वादित्यत्र वहुमेयसंबंधाभाववत्त्वेऽद्भूतरूपाभावादित्यत्र पक्षे गगने स्पर्शात्मकसाधनवत्त्वेन ज्ञाने नाभावप्र

नोक्तक्रमेण उद्भूतसाध्याभावसिद्धिः यथैरस्माभिः। अत्र कश्चित्स्पर्शवतितदुभयसंबंधाभावस्य साधने उद्भूतसाध्याभावोन्नाय
कत्वसंभवाद्द्वितीयहेत्वनुसरणात्तत्रयुक्तादो व्यभिचारात्प्रत्यक्षत्वप्रमेयत्वसंबंधव्यापकत्वाभावाद्द्भूतरूपस्य न तथो
न्नायकत्वमिति चिंता हेतुसाध्याभावोऽत्र बहिर्द्रव्यत्वेनविशेषितेगगने बहिर्द्रव्य[illegible]त्वावच्छिन्ने प्रत्यक्षत्वाभावस्य बहिर्द्र
व्यत्वे सति उद्भूतरूपाभावादिति केचिन्मतं प्रत्यक्षत्वरूप उद्भूतसाध्या[illegible]भावस्योन्नायकत्वमित्यर्थः [illegible] यथाश्रुततया ५४
के बीजमादर्शयितुं यथाश्रुतार्थमाह पक्षे इत्यादिना यत्साधनसंबंधीत्येतावन्मात्रे साधनविशिष्टसाध्याभावोन्नायक
त्वालाभात् तदर्थमाह यत्साधनविशिष्टमिति वैयर्थ्यमुक्तो विपरीतार्थकत्वमप्याह जलमिति तत्र स्पर्शवत्त्वस्य ज
ले द्रव्यत्वाभावानुन्नायकत्वेनालक्ष्यत्वात् गंधविशिष्टद्रव्यत्वाभावोन्नायकत्वे तु लक्षणासत्त्वादित्यर्थः एवमग्रेप्युक्तं। न ४
मेरित्यादिदूषणं पूर्वत्रापि बोध्यं साधनविशिष्टसाध्याप्रसिद्धेरिति साध्यसाधनोभयनिवृत्तेः तद्व्यर्थे तु [illegible]मु ४५
[illegible] यद्यपि नायं दोषः विरुद्धयोरुभयत्वेनाभावस्य सुलभत्वात् तथापि पक्षभिन्नसंबंधेन साध्यसाधनाभा
वस्तत्र सद्धेतौ पर्वतो वह्निमान् एतद्रूपादित्यादौ हेतुतावच्छेदकेन समवायेन साध्यतावच्छेदकेन वा संयोगेन उभया

त

भावस्य केवलान्वयित्वात् तदुन्नायकपर्वतत्वादिरूपव्यतिरेकप्रतियोगिनि पर्वतत्वाभावादावतिव्याप्तिरिति साध्यवत्त्व
प्रकारकप्रमाविशेष्यत्वसाधनवत्त्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वोभयं निवर्त्तत इत्यर्थेन वृत्तिहेतुके तत्साध्यकेवाप्रसिद्धिरि
त्यादिकमहत्त्वेपि यथासंभवमस्थितेः सत्प्रतिपक्षस्य सोन्नायकत्वं लक्ष्यतानियामकमिति पक्षएव निष्कर्षमाह साध्यव
त्त्वेति साध्यवत्त्वप्रकारकः साधनवत्त्वप्रकारको यो बोधस्तद्विरोधिनी बुद्धिर्यस्य एवंभूतो यो भावः साध्यस्य साधनस्य
वाभावः पक्षे तदुन्नायकव्यतिरेकप्रतियोगित्वमित्यर्थः पर्वतत्वाद्यवच्छेदेन वह्न्यभावभ्रमदशायां पर्वतत्वादिबुद्धेरपि
व्यावर्त्तकधर्मदर्शनविधया तादृशविरोधित्वात्तदुन्नायकेतिव्याप्तिवारणाय अभावेति ग्राह्याभावमुद्रयाविलक्ष
ताविरोधित्वप्रापकं अत्र यद्यपि साध्यसाधनघटादिमत्त्वबोधस्यापि तादृशत्वात्तद्विरोधिबुद्धिके घटाद्यभावस्यो
न्नायकेति व्याप्तिस्तथा तद्बाधत्वावच्छिन्नविरोधित्वं चाप्रसिद्धं तन्मात्रप्रकारकबोधविरोधित्वं च साध्यसाध्यतावच्छे
दकाभावाद्यावयित तथापि धर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मितायां तद्भावत्वज्ञाने नियमतस्तादृशावत्त्वबोधप्रतिरोधकस्तदभा
वो विवक्षितः साध्यतावच्छेदकाद्यभावसाध्यादिरूपितयाग्राह्यतामाणएव तादृशबोधविरोधी न तु अन्यधर्मितावच्छेदकेनेति

स्तु. वेर क३

नातिप्रसंगः भ्रमरूपेति एकधर्मिकसाध्यकत्वसाधनवत्त्वबोधस्य तत्र भ्रमैकरूपत्वादिति भावः भ्रमादिरूपेति पाठे एकधर्मिकत्वं
तादृशबोधे न विवक्षितं किंतु साध्यप्रकारकबोधं प्रति समानधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या विरोधित्वं विवक्षितं तत्र वायुः सं
४६ देहवान् रूपं गंधादित्यादौ जलपृथिव्योः स्नेहगंधप्रकारकप्रमामादायापि सुलभं व्याप्तिहेतुके तत्साध्यके वा भ्रममादायैव प्रसि
द्धिरिति एवं वा व्याख्यानेपि साध्यन स्य साध्यमिति यथाश्रुतार्थत्यागाय एव अव्याप्तिहेतुकादि तन्मात्रप्रकारबोधविरोधित्वं
वसाध्ये साध्यतावच्छेदकभावादावपि तथापि धर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मिणीयवदभाववत्त्वज्ञाननियमतस्मात् तादृशावत्त्वबोधप्र
तिरोधकतासमेदभावो विवक्षितः साध्यतावच्छेदकाद्यभाववत्त्वसाध्यादिवत्तितयागृह्यमाणाय एवं तादृशबोधविरोधीत्र
तन्यधर्मितावच्छेदके नेति नातिप्रसंगः भ्रमरूपेति एकधर्मिकसाध्यकत्वसाधनवत्त्वबोधस्य तत्र भ्रमैकरूपत्वादिति
भावः भ्रमादिरूपेतिपाठे एकधर्मिकत्वं तादृशबोधे न विवक्षितं किंतु साध्यप्रकारकबोधं प्रति समानधर्मितावच्छेदक
प्रत्यासत्त्या विरोधित्वं विवक्षितं तत्र वायुः संदेहवान् रूपं गंधादित्यादौ जलपृथिव्योः स्नेहगंधप्रकारकप्रमामादायापि सुलभ्यं ४६
अव्याप्तिहेतुके तत्साध्यके वा भ्रममादायैव प्रसिद्धिरिति एवं व्याख्यानेपि साध्यन स्य साध्यमिति यथाश्रुतार्थत्यागाय एवाव

भ्रं १ त्वं ४ य ३ स्य २

त्ति हेतुकादिस्थले प्रमासंभवेन लक्षणास्या व्याप्तिर्मूले व लक्षणामुक्तासाध्यव्यावर्त्तकत्वमेव सर्वत्र दर्शितं न तु क्वापि साधनव्यावर्त्त-
कत्वमित्यादि स्वरसोपि वदंति स्यां सूचितः अस्मिन्नेव पक्षे सार्वभौमव्याख्यानं दूषयितुमेतु न्यातिव्याप्तिरिति पक्षे साध्यसाधनान्या-
तरव्यावर्त्तकत्वं लक्षणावक्तव्यं तत्र जत्वं गंधवत्त्वप्रमेयात्वप्रमेयवद्वागं वादित्यादौ सत्प्रतिपक्षस्यासिद्धेर्वेतु न्नायके पृथिवीत्वा-
दौ लक्षणागमनाय प्रमेयत्वावच्छिन्नभेदघटितस्यान्यतरस्याप्रसिद्ध्या अन्यथा तन्निर्वक्ति साध्यावृत्तित्वे सतीति तत्र यात्वतिरे-
वताद्दशाः प्रसिद्ध इति ना व्याप्तिः ताद्दशाभावः किं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकसंबंधेन यत्किंचित्संबंधेन वा आद्य-
मित्र ६ ये साहयत्रैभित्रेति पर्वतो वह्निमान् हृतद्रूपादित्यादौ समवायसंबंधेन वह्न्यभावस्यो न्नायके तदवयवत्वादौ संयोगेन रूपाभाव-
स्यो न्नायके व्यतिरेकिणि धर्मिमात्रे इति व्याप्तिग्रन्थमेप्याह अन्यत्रापि यैवेति एकसंबंधेन साध्यसाधनभावेपि वह्निमान् धूमादि-
ना त्यादौ समवायादिसंबंधेन वह्न्यभावस्यो न्नायकौति व्याप्तिरित्यर्थः न च साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्यनिष्ठप्रतियोगि-
ता साधनतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाधननिष्ठप्रतियोगिता न्यतरवदभावो न्नायकत्वोक्तौ नायं दोष इति वाच्यं जलं प्रमेयव-
त्त्व सत्त्वादित्यादौ स्वरूपसंबंधेन साध्यतायां प्रमेयत्वेन सत्त्वस्यापि हेतोः साध्यतया स्वरूपसंबंधेन तदभावो न्नायके तिव्या-

वह्न्यवयवत्वादौ स २

साध्य

भेदे २५ ३ तद्रूपसाध्यान्यतर ४ त ३ ति ३

सिद्धिरिति संबंधेनैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि दूषणं दातुमाह किं चेति साध्यसाधनान्यतर[redacted]वतीति तत्र सत्यपि पक्षस्यासिद्धेर्वो
न्यायके[redacted]व्याप्तिरिति भावः। महानसीयेति न यस्त व्यतावच्छेदकसाधनतावच्छेदकान्यतरावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावो न्यायक
त्वं वाच्यं यत्र भिन्नाभिन्नसंबंधेन साध्यतासाधनतावच्छेदकता तत्र प्राग्गुरुरीत्या तदवच्छिन्नतादृशाभावो न्यायकेऽव्याप्तेः प्रमेयसंप
४७ न्नसाध्यकप्रमेयहेतुके वा तदन्यान्यत्वस्याप्रसिद्धेः अन्यथा तन्निर्वक्तिपक्षावृत्तित्वे सतीति लाघवादाह पक्षसाधनवत्ताविति
पक्षतावच्छेदकस्य साधनस्य वा भ्रमविशेष्यत्वे वह्निव्यावर्त्तकेति व्याप्तिवारणाय प्रमेति तादृशप्रमाविशेष्यत्वं नास्ति काम्यं
गग्राह्निकतयोपादेया। तेन पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ पर्वत धूमवन्तो जलह्रदश्चेति समूहालंबन[redacted]प्रमा विशेष्य
[redacted]ह्रदवह्निव्यावर्त्तके वह्निसामग्र्यादौ नातिव्याप्तिः पक्षतावच्छेदकादेरपि विशेष्यत्वा प
न्नविशेष्यत्वेनेति दोपक्षसाधनवन्तौ तत्र तादृशप्रमाविशेष्यवृत्तिहेतुकेव क्ष्यमाणाव्याप्तिदूषणस्य लक्ष्यत्व निर्णय एव संभवाल्लु
क्ष्यं दूषयितुमाह तत्रेति तत्र तादृशालक्ष्ये दूषकताबीजं लक्ष्यतानियामकमिति विशेषः अप्रेपलमितिसत्त्वतिपक्षोन्नयने साधन
वतः व्यभिचारोन्नयनेन पक्षस्यानुपयोगित्वेनोपा दानं निःफलं स्यादिति भावः। अवृत्तिहेतुकइति जलं वह्निमदाकाशादित्या ४७

। अ ३

पक्ष२ दपी२ अ२ भाव:१

दावित्यर्थः। अव्याप्तिरिति साधनवतो प्रसिद्धानिरुक्तलक्षणासंभवादिति पक्षतावच्छेदकमनुपादायापि पक्षस्यत ॥ द्युक्तित्वेनोपादा
नेऽवृत्तित्वावच्छेदकस्थले व्याभिचारो नायके व्याप्तिर्न संभवतीति सानोकावेत्तिहेतुके सत्वतिपक्षो नायके व्याप्तिमुद्धृत्य प्रकारांतर
मुपन्यस्यति य [illegible] ति पक्षतावच्छेदके साधनेपीति अत्रापि प्रतीतिविशेषो विशिष्यो पादेयः तेन न सम्यग् हालंबनमादाय दोषः यद्यपि
साधनतावच्छेदकस्यानुपादाने द्रव्यं विशिष्टसत्वादित्यत्र सत्ता श्रये द्रव्यत्वाभावेन्नायकेति व्याप्तिः तदुपादाने च तद्भ्रममादा
याति व्याप्तिवारणाय प्रमात्वोपादानमुचितं तथापि तादृशप्रतीति विशेषस्य त ॥ द्युक्तित्वेनोपादाने प्रमात्वेन निविशत इत्याश कश्चिय ५
येन [illegible] प्रमात्वेनोपात्ते तत्रापि तादृशवाक्यार्थेपि अव्रिमतमित्यनेनान्वितेते नेत्यादि द्वितीयांतत्रिकं तादृशाधर्माश्रय इत्यनेन संबध्यते सं
योगेनेति समवायेन हेतौ जलत्वस्य समवायेनाश्रये वह्निव्यापकत्वेन लक्षणासंभवादिति भावः। पक्षतावच्छेदकस्येति तथा च तदाश्रयेसा
न४ ध्यव्यावर्तकत्वेन लक्षणागमनमिति भावः। संयोगेन साधनवतः प्रसिद्धावपि तत्र साध्यव्यावर्तकत्वाभावात्र लक्षणागमनमित्याह संयो
न३ गेन धूमवांश्चेति समवायित्वादाविति पक्षतावच्छेदकता घटकसमवायेन मेयत्वस्यावृत्तेः पक्षतावच्छेदकघटकत्वाश्रये च जातिमत्वस्य
साध्यस्य सत्वनियमादिति अत्रैव कत्वेति व्याप्तिमप्याह। वह्निमत्पर्वतेति निर्वह्निपर्वतपक्षके सत्प्रतिपक्षो नायकत्वेन संग्राह्यत्वा
वह्निमदिति धूमाचव इति तस्य पक्षतावच्छेदकताघटकसमवायेन साध्यनाश्रयत्वादिति भावः। अतएवउक्ता [illegible] स्थलीव्याप्तिः सम्यगे
व॥

वे ६ त २ नञ्य २ स्य ५ दि ४ क ६ मात्रा ६ पा

४८ उपाधिपदवाच्यत्वादिरूपापाद्यस्य नाप्रसिद्धिरतो व्याचष्टे आपाद्यस्येत्यादिना वह्नीति न स धूमाव्यापकः पक्षेतरे वह्निव्यापकत्वात्स्यादि-
त्वेनाप्रसिद्धिरितिवाच्यं व्यतिरेकि धर्मस्य तद्व्याप्यत्वे नापादकत्वादिति। ननु मेवमुक्तेयव्यभिचारित्वे नेत्यादिकमपि नानुमितिप्रतिबं-
धकतावच्छेदकमिति तुल्यएवानुयोगइत्यत आह अस्मदुक्तमिति तदुक्तयनस्वरूपयोग्यमितिपूर्वोपध्यान [illegible] रूपतदुत्रापकत्वस्य व्याप्ति-
ताकूप ४ पक्षधर्मत्वास्मत्वादितिभाव॥ पर्यवसितेत्यादिकंचेति। उपाधिज्ञानेरभाने व्यभिचारविषयत्वसाहित्येनापि साध्यव्यभिचारित्वेन साध्य-
न [illegible] विशेषणादितरथानुव्यभिचारव्याप्यतावच्छेदकसाध्यव्यापकाभावसमानाधिकरणत्वेनावच्छिन्नघटितत्वात्त-
48 दपिप्रतिबंधकतावच्छेदकमितिभावः। व्यावर्त्योपाधिकेन तु दूषकेपक्षेतरत्वस्य धूमेसाध्यव्यापकत्वेनातिव्याप्तिः संभवतीति तदुप-
पादयति यथा धूम इत्यादिना यथा धूमे शुद्धसाध्यव्यापकत्वघटितेवह्निनाशमस्यातिप्रसंगतो [illegible] धूम [illegible] वान्वाहेतियत्नंच
मवत्यर्वेतस्य पक्षतायांपक्षेतरस्य निरुक्तोयद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वोरूपपर्यवसितसाध्यव्यापकत्वाघुपाधिलक्षणाक्रांत- ना ३
तयासिद्धांतिनये लक्ष्यत्वादितिभावः। तदुपेतियत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वघटितोपाधिलक्षणेत्यर्थः। व्यवहारोपयि- ६
कमिदंनतुदूषकमितिब्रूयात्कश्चाह व्यवहारोपयिकत्वेचेति ननुमयापियद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वेतद्धर्मावच्छिन्नसाध्यनाव्या-
यदि २ ज्ञानादि २
तथाहीति साध्यव्यभिचारव्याप्तीत्यर्थः व्यभिचारस्मेतत्साध्यव्यतिहानस्यापिव्याघातोविरोधित्वादितिभावः

नातिप्रसंगः। वह्निमान् धूमादित्यादौ ६ 　 त्य ३ 　 भावः संग्राह्य एवे ५ 　 ६ ऽत्र रूपादित्यत्र पृथिवीत्वाभावो न ६

पकत्वमेव तद्धर्मो वाच्य इत्यत आह पर्यवसित इत्यादीति मतान्तरमाह व्यवहारौपयिकमित्यादिना। व्यवहारौपयिकं सुपाधिव्यव
हारौपयिकं तद्धस्य तावच्छेदकं तेन सत्प्रतिपक्षोत्रायके साध्यन व्यापके वक्ष्यमाणलक्षणाव्याप्तिर्न दोषायेति भावः। ततत्सा
ध्येति धूमसमानाधिकरणात्यसाधि व[illegible]व्यापकत्वमित्यादिकमित्यर्थः। नन्वेवमननुगम इत्यत आह साध्यसाधनेतिल
क्ष्यस्याप्यननुगतत्वादिति भावः। नन्वेवं वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमाव्यापके वह्निसमानाधिकरणे महानसत्वादावतिप्रसंगाह
त्यत आह व[illegible] इति वक्तृगत्या न तु व्यभिचारित्वेन तत्र वैशेषिकेन उपाधिशरीरे भाने व्यभिचारानुमानं न स्यादपत्ते स्यादिति भावः।
नरूपतोत्सादिरूपवत्त्वद्द्रव्यत्वादित्यादौ पृथिवीत्वाँ[illegible]तिभावः। संग्राह्य एवेति भावः। पृथिवीत्वाभावादेरिति तस्यापि उक्तत्वसमा
त्ति॥८ नाधिकरणस्वरूपाव्यापकत्वादिं उक्तव्यभिचारीति तादृशाते जन्मरूपव्यक्ते साध्यव्याप्यत्वात् पृथिवीत्वाभावव्याप्यत्वात्। तद्व्यापके
तिपृथिवीत्वाभावाव्याप्येत्यर्थः। तथा च वृक्षत्वे व्यभिचारिपक्षसाधने तद्व्याप्यव्यापकत्वलक्षणार्थो न तु व्यभिचारितावच्छेदकसाध
नतावच्छेदकावच्छिन्नाव्यापकत्वे नातिव्याप्तिः स्यादिति भावः। दूषणौपयिकत्वेति। दूषणं व्यभिचारोन्वयनादिर्यद्धर्मावच्छिन्नसा
ध्यव्यापकत्वं तद्धर्मावच्छिन्नसाधनाव्यापकत्वं व्यभिचारो न्वये नैपयिकं [illegible] न पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्व

यत ३

सतिपक्षावृत्तित्वेन स [illegible] तिपक्षस्येत्यादिकमित्यर्थः। साध्यतावच्छेदकगर्भत्वे बीजमाह तन्नदिति सकलगुणव्याप्तिचिति यदि कस्यां विद्गुणाव्य
क्तो द्रव्यत्वं निरूपाधिः स्यात्तदा गुणत्वेन निरूपाधि [illegible] व्यवहारस्सेव व्यक्तिविषयकं त्युक्तेर्विपरीहारसंभवे साध्यतावच्छेदकगर्भतानोपा
४८ दीयेत। नत्वेतत्संभवतीति भावः। निरुपाधित्वादिति। तथाच साध्यतावच्छेदकाप्रवेशेन तद्गुणासमानाधिकरणस्य द्रव्यत्वाव्यापकस्य गु
णत्वावच्छिन्नसाध्यकेपि उपाधिव्यवहारः स्यादि [illegible] तिभावः। साधनतावच्छेदकगर्भतायां बीजमाह गुणत्वेन गुणत्वादिना
५१ गुणकर्मान्यत्वे [illegible] तिसाधनतावच्छेदकाप्रवेशे गुणत्वावच्छिन्नसमानाधिकरणस्य सत्ताकोपव्यापकस्य विशिष्टसत्तावच्छिन्नहेतुतायां
मेप्युपाधिव्यवहारः स्यादिति भावः। उक्तातिप्रसंगवारणाय साध्यतावच्छेदकादिगर्भमुपाधित्वं वक्तुं [illegible]
तथा चेत्यादिना अनुगतमिति। तद्रूपावच्छिन्नसाध्यसाधनकयावदुपाध्यनुगतमित्यर्थः। ननु साधनतावच्छेदका [illegible]
गर्भ ४ तद्व्यक्ति [illegible] तायां नरूपेण गुरुत्वे साध्ये पृथिवीत्वाभावादावतिव्याप्तिर्न वा गुणत्वेन गुणे साध्ये सत्तायाः सोपाधित्वं गुणकर्मान्यत्ववि ४८
शिष्टसत्तात्वेन [illegible] सोपाधितापत्तिरित्यादिदोषात आह नत्विति। अननुमानादिति व्यभिचारिसाधनव्यक्तीनां एकव्यक्तिव्यापकस्यापि व्य
त्यंतराव्यापकस्य पूर्णतद्व्याप्यव्यापकस्य उपाधित्वेन तद्व्यक्तिघटितलक्षणस्य तत्तत्साधनकयावदुपाधिसाधारण [illegible] त्वादिति भावः।
रूपत्वावच्छिन्नाव्यापकस्येति। नच्यात्मरूपत्वावच्छिन्नतद्रूपाव्यापकत्वं मेवेति वाच्यं तदुक्तं तथा सति शब्दैकाभावादिति ननु साध्य

मि

वत्यंतरव्यापकस्यापि

भावार्

व्यभिचारिसाध्यसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नं तदव्यापकत्वस्योक्तौ नानुगम इत्यत आह व्यभिचारित्वे नेति उपदर्शितमिति। उपा
धिशरीरभानस्य साधननिष्ठसाध्यव्यभिचारादिविषयत्वसहिष्णुतयामित्यादिना नन्वन्येति रूल्पायन्मतमुपन्यस्तं तत्राविसा
धनाव्यापकत्वस्य उपाधिलक्षणे प्रवेशाद्यतः साधनव्यापकस्य उपाधित्वस्वीकारात् केचित्तित्यादिना तन्मतात्पार्थक्ये नोक्तता
पन्यासोनुचित इत्यत आह उपाधिलक्षणमित्यादिना दूषकतायां सत्प्रतिपक्षोन्नायकतायां आनुकूल्याभावमुक्त्वा प्रातिकूल्यमप्याह
प्र व्याप्तीति। करकापृथिवी कठिनसंयोगवत्वादित्यत्रानुष्णाशीतस्पर्शवत्वादेः साधनव्यापके व्याप्तिकरत्वादित्यर्थः। अभिप्रायं प्रकाश
यति तथा सत्यपि रूल्पायन्मतमुपन्यस्तं तस्यैवाज्ञायप्रकाशनं केचित्तित्यादिना रूतं न तु मतान्तरमेतदिति भावः। धूमसमान्वहेरित्या
दौ साध्यस्याप्ययोगोलककृत्तित्वादिना उपाधित्वात्साध्यतावच्छेदकेति साध्यतावच्छेदकरूपेणापि साध्यव्यापकत्वादिरूपोपा
धित्वस्य सत्वात् न त्वतिप्रोक्ते संगत इत्याह परं प्रतीति साध्याविशेषस्य दूषकताबीजं दर्शयति पक्ष इत्यादिना प्रकृते सत्प्रपन्ना
हेतुरेव पक्षस्तत्र साध्यव्यभिचारसाधनस्य निर्णये अनुमानवैयर्थ्यादनिर्णये च पक्षमेधे तायामपि निर्णयात्तन्यो
नुमानस्यायोगादित्यर्थः नतदुद्भावनं न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्योद्भावनं न तु पक्षानुकूलतर्कादिना हेतौ न साध्यव्यभिचार
संदेहस्तत्रैवानुमानं प्रवृत्तिरित्यतो दूषणांतरमाह हेत्वित्यादिना संदिग्धोपाधिना साध्यव्यापकत्वादिलक्षणोपाधित्वसंदेहेन

कयंसंशयस्येति साध्यस्य व्यापकतायां निर्णीयमानायां साधनाव्यापकतासंदेहे नैव संदिग्धोपाधित्वस्य प्रसक्तत्वादिति भावः। ननूपाधित्वसंदे
हः किंविषयः साध्यव्याप्तिमत्त्वांशे संशयो व्यापकइत्यत आह व्याप्यसंशयस्येति। साधनाव्यापकत्वसंदेहे साध्यव्यापकत्वनिश्चयादस्य साध्यव्य
५० भिचारव्याप्यस्य साध्यव्यापकत्वसंदेहे तु साधनाव्यापकव्याप्यत्वस्य साधनाव्यापकत्वव्याप्यत्वस्य संदेहः। न व्यापकसंशया व्यापक व्यापक४
इति भावः। न तु तेनैव विनासंशयानुपपत्तिरेकत्र मानाभावमित्यत आह कोटिस्मरणादिति इति एवकारेण व्याप्यसंशयव्युदासः तदुपपत्तेः संशयो
50 पपत्तेः। ननु संशयसामान्यस्य व्याप्यसंशयं विनासंभवेपि संशयविशेषे तदन्वयाद्यनुविधानाद्धेतुत्वं भविष्यतीत्यत आह कोटिस्मि न६
तदनुविधानस्य व्याप्यसंशयानुविधानस्य तत्स्मरणात् एव व्यापकत्वद्भावयोः स्मरणएव न तु संशये इति भावः। ननु यत्र यत्साहचर्यंग
हीतं तत्रोचितदनुविधानात्कारणत्वं भविष्यतीत्यत आह तद्ग्रहइति तादृशसाहचर्यग्रह इत्यर्थः। स्मरतामिति। तथा च व्याप्यसंशयस्य
कोटिस्मारकतयानोपयोगाइतिभावः। धर्मिज्ञानादिकारणानां तेरणान्यथासिद्धिं निरसितुमाह पर्वतादिकमपीति आदिपदग्राह्यमाह संशय
१धर्मि वहन्यवत्वेरादिरूपपरिग्रहः। धूमादीति पर्वते धूमादिसंशयस्य भावेन तु तज्ज्ञाने संशयस्य भावः। न त्वरादौ धूमसंशयस्याभावेन वह्निसं ५०
शयस्याभावात् यदर्शनादिति [redacted]त्यर्थः। अतएव व्याप्यसंशयस्य कारणत्वादेव व्याप्यांशोत्कटकोटिकात्संशयात् व्यापकांशेपि उ
त्कटकोटिकः संशय इत्यर्थः। उत्कटकोटिकत्वं चात्र अव्याप्यवृत्तिर्जातिर्विषयता विशेषो वा इति भावः। कारणोत्कर्षतोवेत्येव कारणाका

कत्वेतात्पर्यग्राहकं। वकारस्यनिरर्थकत्वापत्तात्तस्यैवतदर्थकत्वसंभवेपदांतरेलक्षणा न्याय्याः न्याय्येत्याशयेनाह तत्रस्य चकारत्वेति। समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेः

उपलब्ध्य २ व्यव २ [illegible] तत्र

रणो। कर्षस्यव्यवच्छेदः। नन्वेवं सूत्रे व्याप्यसंशयस्य हेतुतादर्शना त्रिविधो पत्यत आह समानेत्यादिसूत्रं त्विति उपलक्षणपरं व्याप्य

संशयेउपलक्षण [illegible] रूपकं [illegible] नुपन्न [illegible] वस्थातः विशेषापेक्षो विमर्शः संशय इति सूत्रे अस्यार्थः समा [illegible] नोनेकोपांतत्कोटितदभाव

कोटिमतां धर्मः तदुपपत्तेः धर्मिनिातद्वत्वज्ञानाद्विप्रतिप [redacted]

तोर्विरुद्धकोटिद्वयप्रतिपादकाच्छब्दो नित्यो नवेत्यादिवाक्यादुपलब्धिरनुपलब्धिश्च तत्को[illegible]ः तथा च यत्र तत्कोटिरूपलब्धिर्यत्र चानुपलब्धि

कोटि अभावोपलब्धिः कारणोपचारो तयोरव्यवस्थात्मभावनिश्चयस्तस्मात्सपक्षविपक्षव्यावृत्त[illegible] धर्मवत्वज्ञानादिति यावदिति शिष्यते व्यापत्त्यं तेवि

शेषदर्शनविशेषो यस्मात्सविशेषो विशेषादर्शनं तत्सापेक्ष इत्यनेन कारणमुक्त्वा लक्षणमाह विमर्श इति एकधर्मिकविरुद्ध भयार्थो विम ग

र्श इत्यर्थः अत्र च शब्दो नित्यो न वेति संशयस्य साधारणादिधर्मदर्शनादितः प्रत्येकं संभवेपि परामर्शोनुमित्यादिवाक्यव्यवहितोत्तरत्वं को

र्यतावच्छेदकी कृत्य हेतुताग्रहः साधारणधर्मस्य धर्मितावच्छेदकत्वेन संशयविषयत्वसंभवेनपि असाधारणत्वस्य स्वरूपसत्त्व साध्य

तदभावनिश्चयपार्मृत्याविप्रतिपत्तेः संशयाऽसंभवादिति प्राभृतमेवसूत्रमुपपादयितुं मतांतरमाह कोटिद्वयेत्यादिना तत्कोटिसह

श्च १ ष्टो नावः १

चरितधर्मवत्त्वाज्ञानं तदभावकोटिसहचरितधर्मवत्त्वाज्ञानं चेत्यर्थः। धर्मस्यैककालमिति कोटिद्वयसहचरितोयएको धर्मः स हेतुत्वाज्ञानत्वेन न
५९ हेतुर्नमित्यर्थः। इत्थमुपलक्षणं कोटिद्वयाव्यभिचारत्वेनएकसंबंधेन धर्मस्य वृत्तित्वमपि नापेक्ष्यते इत्यपिबोध्यं एतावता लिंगसंदेहस्य कथं तत्रो
त्पत्तिर्वस्तुद्वयीयत्ति अवगाहत्वेयति। लैंगिकं वत्तदभावश्चैतयोः सहचरितो साध्यसहचरितं लिंगसाध्याभावसहचरितं लिंगाभावकत्वनित्य
र्थः साधारणधर्मएव तज्ज्ञानएव अस्य व्याप्यसंशयस्य एवं अत्रैवह्निसहचरितधूमान् वह्न्यभावसहचरितधूमाभाववात्रैविशेषो - व४
त्याकारकसंशयाभावेपि धूमवात्रैवेत्याकारकसंशयाद्धेतुसिद्धस्य वह्निसंशयस्यानुपपत्तिः अनुवृत्तत्वव्यावृत्तत्वसंबंधेन वह्नित
दभावसहचरितधूमज्ञानात्संयोगेन वह्निसहचरितधूमवत्त्वावगाहिनः समवायेन वह्न्यभावसहचरित द्रव्यत्ववत्त्वावगाहिनो ज्ञाना
दपिसंशयापत्तिर्व्याख्यातसोनव्याख्यातेन तत्रस्थितः। मिलितयोरिति। अत्रमिलनं नापेक्षबुद्धिविशेषविषयत्वरूपमुभयत्वं तथासति तदु
संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य लिंगतदभावोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य केवलान्वयिनः कोटिद्वयसहचरिततयात त्प्रतियो
गितावच्छेदकसंयोगसंबंधेन लिंगतदभावोभयवत्ताज्ञानस्यासंभवात् असाधारणस्थले यत्संबंधावच्छिन्नाभावस्य कोटिद्वय ५९
सांकर्यंतेन संबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिनः धर्मिवृत्तिताज्ञानस्यैवसंशयहेतुत्वात् अन्यथासमवायसंबं

ष्टा२ वा ले

धावह्निन्यधूमाभावस्य वह्नितदभाववत्साहचर्यग्रहे संयोगेन धूमवत्ताज्ञाने नापि संशयापत्तेः नाप्येकविशिष्टापरत्वं धूम धूमाभाव
योर्विरुद्धत्वं ज्ञाने एकविशिष्टापरत्वेन तद्वत्ता नासंभवात् तस्माद्धूमस्य संयोगेन तदभावस्य च विशेषणतया धर्मिणि संशयत्वे विष
यत्वे अपेक्षाबुद्धिविषयत्वं रूपो भयावह्निसाहचर्यग्रहे तादृशसंयोगविशेषणतान्यतरसंबंधेन तद्धूमवत्वावह्निप्रतियोगिता कत्वेना
भावस्य कोटिद्वयसाहचर्यग्रहाद् वह्निकं धूमवत्संशयोपपत्तिरित्याशयः। टीकाकारेति टीकाकृतामत्र प्रतियत्नस्खले विरुद्धयोर्हेत्वोः प्रत्ये
कमेकैककोटिसाधारणयोरपि मिलितयोरसाधारणविपर्यासंशयजनकत्वस्वीकारात् लिङ्गसंदेहस्थलेतथात्वस्यानुकूलवादनुपि नदृष्टया याप ति प्र
व्यप पि वह्नितदभाववत्सहचरितत्व्यतिरेकप्रतियोगितावच्छेदकोभयत्ववद्धूमतदभाववान् अयमित्याकारकज्ञानाभावेपि धूमवान् वेतिसंश त्रप
याद नुभवसिद्धस्य वह्निसंशयस्यानुपपत्तिरन्यतरसंबंधेनाभाववत्तोनासंभवाद् धूमरूपतादृशज्ञाने नापि [illegible]पपत्तिरित्यस्वरसः॥ नो ४
इत्यंबेति व्याप्यसंशयस्य स्यात [illegible] साधारणधर्मादिज्ञानविधया वा संशयहेतुत्वेत्यर्थः। स्फुटएवेत्युपाधेः साधनसमाना
धिकरणाभावप्रतियोगित्वसंदेहे [illegible] साध्याभाववद्वृत्तित्वसंदेहस्यैव विसंवर्जितत्वात् तस्य साध्यव्यभिचारव्याप्यतया हेतौ साध्याभा-
ववद्वृत्तित्वस्य च साध्यव्यभिचाररूपतया स्फुटत्वादित्यर्थः। साध्यनाव्यापके [illegible]तिसाधनाव्यापकव्याप्यत्वस्य साधनाव्यापकत्व

साधने२

व्याप्यत्वात् साधनं साध्याभाववद्वृत्तित्वस्यैव साध्यसाधनवद्वृत्त्यभावप्रतियोगित्वस्यापि व्यभिचारत्वाद्व्यभिचारसंशयाधायक
५२ त्वापत्तिरिति भावः। मतांतरमाहुरुपाध्येत्यादिना। वदंतीत्यनेन यथा दंडत्वेन पुरुषस्यानिश्चये तैर्पितद्दंडेरक्तत्वसंदेहात्पुरुषो रक्तत्व
दंडवान्नवेति संशयस्तथोपाधिव्यभिचारित्वेननिर्णीते साधने तदुपाधौ साध्यव्यापकत्वसंदेहात्साधनं साध्यव्यापकोपाधिव्य
भिचारि नवेति संशय इत्यर्थः। इत्यमेवेति साध्यव्यापकत्वस्यानिर्णयात् प्रथमप्रकारस्य साधनाव्यापकत्वस्यानिर्णयाद्द्वि
तीयप्रकारस्य च तत्रासंभवादिति भावः। अत्र साध्यव्यापकव्यभिचारि त्वं तद्व्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं साध्यव्या
पकस्य प्रमेयत्वादेः सर्वत्र सं॰॰भवेन तदभावप्रहासंभवात् तथा चार्द्रेंधनत्वे धूमव्यापकतावच्छेदकत्वसंदेहेन व्यभिचारि ८५
त्वेन निर्णीते वह्नौ कथं धूमव्यापकतावच्छेदकार्द्रेंधनत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वस्य संदेहः तादृशपक्षको धुपास्किते साधारणादिधर्म
दर्शनस्य वाभावात् किं च यथार्द्रेंधनं धूमव्यापकं तदा वह्निर्धूमव्यापकव्यभिचारी भविष्यतीति यदि न तद्व्यापकं तदा नेति क्रमेण संश ५२
५२ याधायकत्वं न संभवति संशयकोटितावच्छेदके धूमव्यापकतावच्छेदकार्द्रेंधनत्वानुल्लेखतादृशकोट्यप्रसिद्धेः। आर्द्रेंधनत्वाद्यु
ल्लेखे च धूमव्यापकव्यभिचारी न वेति सामान्यतः संशयस्य धूमव्यापकार्द्रेंधनाद्यभिचारस्य वह्नौ निर्णयेनासंभवादार्द्रें

आर्द्रेंधनत्वावच्छिन्न

विशेषणत्वानवच्छेदकप्रकारकज्ञानस्यैव तुल्यादिति

यहइत्यर्थः उपाधित्वसंदेहेनेति उपाधित्वघटकसंदेहेनेत्यर्थः तथाच साध्यव्यापकत्वसंदेहस्य व्यभिचारसंशयाधायकत्वेन

चनत्वमनुल्लिख्य धूमव्यापकतावच्छेदकपर्याप्तिं किंचिद्रूपावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वस्य वसंशये आर्द्रेन्धनत्वे धूमव्यापकतावच्छेदकत्वसं
देहो प्रयोजक इत्यादिरस्वरसो वदंतीत्यनेन सूचितः उभयत्र संदेहस्थले सोपाधि व्यभिचारस्य साध्यव्यभिचार व्याप्यत्वसंदे
हे तस्य वह्नौ संदेहे विषयस्य संदेहात् कोटितावच्छेदक संदेहात् कचंविद्धेतौ व्यभिचारसंदेह इति भावः अर्थान्तरस्य पुरुषदोष
त्वात्तत्व स्य दोषमाह एकांश इत्यादिना यदि प्रत्येकरूपेण साध्यतायामुभयस्य समूहालंबनरूपानुमितिस्तत्र एकांशेऽपरस्य
ति श्यामत्वांशे शाकपाकजत्वस्य शाकपाकजत्वांशे श्यामत्वस्येत्यर्थः यदि सोभयत्वमेकविशिष्टापरत्वं अपेक्षाबुद्धिवि
शेषविषयत्वं वा साध्यतावच्छेदकं तत्राह एकविशिष्टेत्यादिना मूले तुल्ययोगक्षेमयोरिति सहचारदर्शनव्यभिचारादर्शनरूपव्या
प्तिग्राहकसत्वे तुल्ययोगक्षेमयोः साध्यसाधनयोः साध्योपाध्योरित्यर्थः सित्यादिके सकर्तृके कार्यत्वादित्यस्य सहानु
तस्याह मानत्वात् कथं तत्रोपाधिः संभवतीत्यत आह वस्तुत इति तत्वाग्रहेति सहचारग्रहादर्शने भिदं न तु वास्तविकोपाधिदर्शन
परमिति भावः। दृष्टांतासिद्धिमाशंकते न चाकांतिकत्वेनेति तत्ज्ञानं तद्धीतत्संदेहज्ञानार्थं तदुद्भावनं अनैकांतिकत्वसंदे
होद्भावनं दृष्टांताभिप्रायेण तदुद्भावनस्य सांप्रदायिकत्वादित्यग्रिमोपि न्वयः। व्या[illegible]हृतानस्योद्भावने किमप्यर्थमत आह प्रा ण्ण।

नेर.

तत्संदेहज्ञाने २ पृष्ठ १

वा मिति अत्र तन्मेऽप्यासिद्धेः पि तेषां हेत्वाभासत्वेन अनुमानेन लिंगतया तल्लक्षणानार्थं तदुद्भावनमित्यर्थः। नवीनमतेपि तदु
द्भावनोपयोगं दर्शयति। जिज्ञासादीति अनैकान्तिकत्वसंदेहोद्भावने तद्बीजं जिज्ञासायां साधारणधर्मवादिज्ञानस्य तद्वीजस्यानुसरणीयत्व
स्यापि साधारणधर्मवत्तादिज्ञानं कोटयुपस्थितौ संशयस्यापरीहार्यादिति भावः। जिज्ञासादीत्यादिना कोट्युपस्थित्यादिपरिग्रहः। तदुद्भाव
५३ नस्यानैकान्तिकत्वसंदेहोद्भावनस्य संदिग्धोपाधेरपि निश्चयदशायां सत्प्रतिपक्षे अन्यायकत्वस्य सत्वाद् दूषकतापत्तेरिदमसंगत
मत आह उपाधित्वस्येति सत्प्रतिपक्षोऽन्वयने चोपाधित्वस्य संशये न संभवतीति न दूषकताबीजमिति भावः। जिज्ञासादीत्यादि
साध्यव्यापकत्व संदेहसाधनाव्यापकत्वनिर्णयस्थलेतद्व्यतिरेकस्य पक्षे संदिग्धत्वे अत एव यपति किंचिद्व्याप्यत्वेनेति साध्य
व्यापकत्वसंदेहस्थले पक्ष इत्यस्य व्याख्या कचिदेवेति क्वचित्साधनाव्यापकत्वसंदेहस्थले पक्षधर्मत्वेनेति अत एव बाधावतारादेव
त्वमुपाधिनेति तथा चेष्टापत्तिरिति भावः। व्यतिरेकोऽसाधारण्यादिति हेतुं दूषयति नवेति पक्षस्यैव सपक्षत्वादिति हेतोश्चेत द्यावत्त्वं
दिति भावः। अनवतीर्णे तु बाधे अनुकूलतर्कादिनेत्यादिना स्वतः सिद्धव्यभिचारसंग्रहः। तद्धेसाध्यव्यापकताग्रहेनाद्योऽसौ ररय ५२
क्षतिकरं असाधारणस्यापि साध्यसहचारधीप्रतिबंधे नान्वयव्याप्तिधीप्रतिबंधः। व्यतिरेकव्याप्यादरे तु साध्यतदभावयो
नोपाधित्वं न दूषकत्वं। पक्षेतरांतरवदिति। यथा चक्रिमान् मामित्यत्र पक्षेतरोपाधिः ... अपरे तु माह। साध्यव्यापकताग्रह इति। तथा च पक्षे साध्यसंदेहान्न व्यापक
त्वनिश्चय इति भावः।।२

स्य २ न भ …नेत ५ प५ तत्र भ्र २

रुपितदूषिविशेषात् सत्प्रतिपक्षोदूषकताबीजं। तदुभयमपि अत्र न संभवतीत्याह व्यतिरेके त्वेत्यादिना अन्वयव्याप्तिग्रहस्य किंचित्क

रत्वादित्यभिमानान्वयः। पक्षवृत्तेरविपक्षवृत्तित्वाग्रहदशायां सत्प्रतिपक्षोन्नयनसंभवादाह पक्षेतरेति। पौनरुक्त्यपरीहाराय व्याचष्टे

व्याप्तिविरहेति। व्याप्तिज्ञानाभावप्रयोजकतामिति व्याप्यत्वासिद्धेरिति भाव इत्यग्रिमस्य यथाश्रुतार्थानुरोधेनेदमुक्तं सोपाधित्वज्ञा ६३

नस्य प्रतिबन्धकतायाः पूर्वपक्षिणोऽभिप्रायविषयत्वे न ह्यन्यतरस्येत्यादिदूषणदानमसंगतमतस्तदभिप्रायेणैव व्याचष्टे औ

पाधिकत्वेति तथा च …र्थस्योपाधिकत्वे समन्वय इति भावः। तत्प्रतिबन्धकत्वरूपस्य विघटकत्वस्यासंभवादाह कारणाभाव

रूपेति तादृशज्ञानं सोपाधिकत्वज्ञानं …र्थस्योपाधित्वेन समन्वयं समर्थ्य मतांतरमाह अन्ये तु पाधिकत्वज्ञानस्येत्यादिना वि ५५

नाकारणीभूतेति साक्षाद्विरोधिनो ज्ञानस्य जनकीभूतज्ञानविघटनद्वारैव प्रतिबन्धकत्वादिति केचनीयमिति कारण

त्वमिति पूर्वेणान्वितं सैव सोपाधित्वज्ञानस्य प्रतिबन्धकतैव दूषणे इति न ह्यन्यस्य साध्यव्यापकत्वेत्यादिग्रन्थ इत्यर्थः यथा

श्रुतमेवेति प्रतिबन्धकत्वरूपस्य यथाश्रुतविघटकत्वस्यैव स्वलाभादिति भावः। एतद्व्याख्याने दूषणग्रन्थे … स्वतः प्रतिबन्धकत्व

मित्यत्रास्वरस इत्याह यासंगतिरिति अस्वरसोपि वदंति भाषास्सविततः। व्याख्यानद्वयेव व्याप्यत्वासिद्धेः प्रतीकस्यार्थमाह व्याप्य

न भ५ …५ त्यादि १

त्वासिद्ध इति व्या। ...वाह्लानेउपाधेरं भोकसंभवादाह अंतर्भाव इति साध्यव्यापके साधनाव्यापकत्वं साधने वा साध्यव्यापकाव्या
प्यत्वं इत्यनयोः [illegible] विशेषणाविशेष्यभावमात्रभेदेपितुल्यत्वादेकदूषणेनैवान्यस्यापि दुष्टत्वात्पुनराशंकेनमनुचितमतस्त
५४ त्रशंकाबीजमाह भिन्नधर्मिकत्वमिति नह्यन्यस्येत्यादिना भिन्नधर्मिकत्वमेव प्रतिबंध्यकत्वबीजमुक्तं तदेदपरिहर्तुं पुनःशंके
ति भावः। कारणविघटकत्वाभावेनाप्रतिबंधकत्वाशंकनमनुचितं साक्षात्प्रतिबंधकत्वस्यापि संभवादतस्तदसंभवमाहवि
54 ५५ रोधिविषयत्वेति तदभावतद्व्याप्यावि[illegible]यत्वेनेत्यर्थः। उभयत्वेपीति साध्यव्याप्यव्यभिचारित्वेनेत्यत्र बहुव्रीहिकरणे व्यभिचारः क५
स्यादतः साध्यव्याप्यं व्यभिचारि यस्येति षष्ठीतत्पुरुषा साध्यव्याप्याव्यापकत्वेनेत्यर्थः करणीयः। साध्यव्यभिचारित्वमित्यत्र तदकरणेप्र
कृताक्षतिः साध्यव्यापकत्वादिघटितोपाधितस्याक्षतेरतः साध्यं व्यभिचारि यस्येति बहुव्रीहिणा साध्याव्यापकत्वमर्थः करणी-
य इति भावः। तस्मादिति मूलस्य कूपदूषकताबीजस्याभावादित्यर्थः। ततो दूषकत्वस्यापि संभवाद्धेत्वाभासांतरमिति निष्कारणमनु
चितमतः पूरयति तस्मादित्यादेरिति ननु साध्यव्यापकत्वादिनिश्चयदशायामुपाधेर्दूषकत्वसंदिग्धोपाधेरदूषकत्वप्रसंगात्स्या ५४
त आह निश्चयदशा[illegible]मिति नन्वेवं संदेहदशायां दूषकताबीजस्यैकथनान्न्यूनत्वमत आह यत्रनिश्चयदशेतितत्संशयस्य उपा

रुपमाणे य

धित्वसंशयस्यपदेत्यादिनापोनकत्वमाशंक्याह मानसइतिवाक्षुषादिरूपनिश्चयस्यचसाध्योपाधेर्व्यभिचारनिरूपकाधिक
रणसंनिकर्षाधीनतया तत्संनिकर्षसत्वेपुनापदेवोभयनिर्णयादुपाधिनिर्णयस्यप्रयोजकत्वं नसंभवतीतिभावः यद्यपिउपनीतभा
नात्मकचाक्षुषादिरूप[illegible]त निश्चयेपिउपाधिनिर्णयस्य कथंचिदुपयोगः संभवत्येव तथापिपराभिप्रायेणेदं। तथापयोपाध्यु
पन्यासेपरस्यकथं विद्यमानसंकेविशेषानुमानिके व्यभिचारज्ञानमितिभावः। अत्रपक्षेत्यादिग्रंथे व्यभिचारानुमानाद्व्याप्तिविरहा
नुमानस्यपृथग्भावंदर्शयतिसाध्यसंबंधितेत्यादिना ननुध्वंसत्वादित्यादौगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्वादेः साध्यसंबं
धितावच्छेदकस्यसत्वात्तादृशव्याप्तिविरहानुमानंबाधितमित्यतआह साधनतावच्छेदकइति तथाचसाधनतावच्छेदकमेवपक्षी
कृत्यउपाधिव्यभिचारिवृत्तित्वादिनासाध्यसंबंधितानवच्छेदकत्वमनुमेयमितिभावः। अव्यभिचरितसामानाधिकरण्यंकारणाभि
तज्ज्ञानविषयतावच्छेदकमितिमतमनुसृत्याह साध्यवदन्येत्यादिना स्वत्वस्याननुगतत्वेपि अनुगततत्संभवेतु साधनांतरेतत्प्रसिद्ध्या
प्रकृतसाधनेतदनुमानंसंभवतीतिभावः। कृतार्थत्वादितिवह्निसामानाधिकरण्यात्यंताभावप्रतियोगित्वस्यापिविषयीकृतत्वेनव्य
भिचारधीमुद्रया[illegible]स्येववविरोधित्वसंभवादितिभावः। नन्वेवं व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तावुपाधिज्ञानमकिंचित्करमत

आलंब्याप्तिविरहानुमानेनेति १ धूमत्वग्रहे धूमेवह्निसामानाधिकरण्यात्यंताभावप्रतियोगि २

पत्वाद्

५५ स्तत्प्रतिबंधकत्वाभि[illegible]येत्याह। साध्यव्यापकोपाधीत्यादिना साधनाव्यापकोपाधीत्यितथा र व्याप्तिविरहो ज्ञापक इतीयंथस्य धूमत्वं
वह्निसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकं वह्निव्यापकआर्द्रेन्धनादिव्याप्यतावच्छेदकत्वादित्यनुमानेतात्पर्यमिति भावः। वह्नि
५६ -मान् [illegible] मेऽदित्यादि केवलान्वयिसाधने व्यभिचाराद्यनुमाने साधनाभावस्याप्रसिद्ध्या तद्वृत्तित्वस्य उपाधित्वासंभवादाह व्यतिरेकि
त्वेति अव्यवहितप्रक्रांतव्यभिचारानुमान एवास्योपाधित्वमिति शंका निराकरणायाह व्याप्तिविरहस्येति अतएवाव्यतिगगनादेरपि ह
षणां वक्ष्यति ननु वह्निधूमव्यभिचारी आर्द्रेन्धनव्यभिचारित्वादित्यत्र वह्न्यभाववद्वृत्तित्वस्यागत्या नोपाधिः तस्य साध्यव्यापक
त्वात् साध्यव्यापकत्वघटितउपाधित्वज्ञानादनुमितिप्रतिबंधः स्यादित्यपि न धूमव्यभिचारनिरूपकायोगोलकवृत्तिधर्म एव
धूमव्यभिचारित्वाद्वह्न्यभाववद्वृत्तित्वस्यासत्वेन साध्यव्यापकताया एवायोग्यत्वादित आह व्यभिचारस्फुटेति अयोगोलकवृत्तिधर्मेति ते ५५
-देर्धूमव्यभिचारस्फुरणे वह्न्यभावपि[illegible]सामग्रीकतया व्यभिचारस्फूर्त्तिः स्यात्तदा नैर्व्योपाध्यनुसरणमफलं स्यादिति भावः। अस्य
साधनाभाववद्वृत्तित्वस्योपाधेः। ननु नोपाधिमात्रोच्छेदः। अस्यैवोपाधेः सत्वात् अत आह तेनापीति तेन साधनाभाववद्वृत्तित्वे ५६
न तथाविधेति साधनाभाववद्वृत्तित्वोपाधिना यत्र साधने व्यभिचारोऽनुमेयस्तत्साधना[illegible]भाववद्वृत्तित्वोपाधेः संभवादित्यर्थः।
तथा च धूमाभाववद्वृत्तित्वं [illegible] त्वाहेत त्वयव्यासभाववद्वृत्तित्वमपि वर्त्तते इति तस्य व्यापकत्वमित्यर्थः ३ [illegible] व्यभिचारि वह्न्यभाववद्वृत्तित्व व्यभि
[illegible] मव्यभिचारितत्व [illegible]

[redacted]

नो ते

ननु नोपाधिमात्रोच्छेदः केवलान्वयिसाधनीयोपाधेरेवसंभवाद्व्यतिरेकिसाधने पितथाविधोपाधेरप्रतिसंधानुपाधेः संभ
वादित्यत आह वस्तुतइति व्याप्यव्यापकभावव्याघातेनेति व्यापकव्यभिचारित्वोपि व्याप्याव्यभिचारित्वं व्यापकव्यभिचारनिरूपाधि
करणो व्याप्यसत्व एव संभवेत तच्च व्यापकाभाववति व्याप्यसत्वे कुतो व्याप्यव्यापकभावइति भावः। हेतोः व्यभिचारानुमानहेतोः
आर्द्रेन्धनादिव्यभिचारित्वस्य साध्याव्याप्यत्वेन च मा[redacted]दिव्यभिचाररूपसाध्याव्याप्यत्वेनसाध्याव्यापकत्वगदित्यस्यसाध्यव्या
प्यहेतव्यापकतयेत्यादिः व्यभिचारश्चोक्तो नेऽवृत्तिगगनादेो व्यभिचाररूपसाध्यस्यैवासत्वेन कथं तत्र साध्याव्यापकत्वम
तआह व्याप्यत्वाभावेति तत्रापि साध्याव्यापकत्वं परिहरति साधनाव्यापकत्वस्यपि मूले संयोगादाविति रूपवत्वं संयोगादि
त्यत्र स्यर्त्रेउपाधिस्तेन व्यभिचारानुमाने संयोगो रूपव्यभिचारीस्पर्शव्यभिचारित्वादित्येवं रूपे संयोगाभाववद्वृत्तित्वस्यत्रो
व्यभिचारित्वरूपसाधनव्यापकत्वात्रोपाधिरित्यर्थः। दूषणमप्युद्भाव तिप्रतियोगिव्यधिकरणेति संयोगाभाववद्वृत्ति
त्वस्यसत्वेपिप्रतियोगिव्यधिकरणसंयोगाभाववद्वृत्तित्वस्यासत्वास्साधनाव्यापकत्वमक्षतमितिभावः। प्रतियोगित्व
स्येकस्याभावात्संयोगानधिकरणवृत्तिसंयोगाभाववत्वंफलितं तत्रैवसंयोगाभावांशस्य वैयर्थ्यात्तोऽवआह साध

सं
प्रको

नवदन्येति तथा तासं[illegible]त् साधनव्यापकत्वासंभवात् । यद्यपि व्यभिचारोन्नायकत्वेन तत्सं[illegible]ज्ञापकत्वेन चोपाधेर्दूषकत्वं प्रवक्ष्यापि तंतद्
व्यपित एव वेति । संदिग्धोपाधिरिति निश्चितोपाधिना व्यभिचारनिर्णय इव संदिग्धोपाधिना व्यभिचारसंशयेपि व्याप्यत्वहेतोस्तुल्यबलत्वाभा
५६ बो३ 56 वेन सत्प्रतिपक्षाविच्छेदादिति भावः । तत्कर्त्तव्यस्य संदिग्धोपाधि कर्त्तव्यस्य समाजः संवलनं तेन संदिग्धोपाधिना तथा च प्रतिहेतुसंवलना
धीन व्यभिचारसंशयास्कंदितस्यैवोपाधिसंशयाधीन व्यभिचारसंशया[illegible]स्कंदितस्यैव सत्प्रतिपक्षो न्नायकं स्यात् क्षेत्सत्वे न तत्र संदिग्धो ५५
पाध्युपन्यासस्य दूषण[illegible]ति भावः । सत्प्रतिपक्षे व्यभिचारसंदेहस्यानावश्यकत्वे दूषकता तस्य कथमत आह परस्परेति यथा साक्षाद
नुमितिप्रतिबंधेनैव तस्य दूषकत्वमिति भावः । तत्र सत्प्रतिपक्षे क्व चिदुपाधिसंदेहः वश्या तत्रापि व्यभिचारसंदेहो भवत्येवेत्यत आह आवश्य
मिति । उपाधिसंदेहः कथं सत्प्रतिपक्षविच्छेदः तदाह उपाधीति अनयोरन्यतरं वा व्यमिति क्रमेणान्यतरत्वेन व्यभिचारसंदेहस्य
साधारणस्याप्रतिबंधकत्वे विशिष्य व्यभिचारसंदेहो प्रतिबंधक इत्याह विशिष्येति विशिष्यत हेतुतावच्छेदकं धर्मितावच्छेदकी
कृत्येत्य सत्प्रतिपक्षं प्रतिहेतु[illegible]त्वधीनानुमितिप्रतिबंधकं एकत्र व्याप्त्यादि भंगग्राहकसत्प्रतिपक्षस्य दूषकत्वमिति मतभेदमनुसृत्य ५६
त्याह व्यभिचारशंकोन्मानं चेति । स्वरसत उपाधिसंदेहं विनासाधारणादिधर्मज्ञानेन व्यभिचारादित्यादिना व्याप्तिपक्ष

धर्मित्वादिपरिग्रहः। तथा च सत्प्रतिपक्षस्य व्यभिचारशंकाधानस्य वा प्रसंगादित्यर्थः। नन्वेवमुपाधेर्व्यभिचारद्वारा न सन नद्व
रेव दूषकत्वे तदस्फूर्त्तौ सत्प्रतिपक्षोन्नायकताप्रयोजकव्याप्त्यादिस्फूर्त्तौ ततोनुमितिप्रतिबंधो न स्यादेवमसाधारणे विपर्य
यादीनां वक्ष्यमाणाभासत्वानुपपत्तिः। सत्प्रतिपक्षोन्नायनएव न तदाभासत्वसंभवादत आशयं पूरयति अत्रेत्यादिना। तुल्यबल
मव४ त्वे समानव्याप्तिपक्षधर्मतयोर्ज्ञापकसामग्रीसंहितव्यतिरेकप्रतियोगित्वे तर्कादिसाचिव्यात्प्रतिबध्यपरामर्शाप्रामाण्यप्र
संज्ञक तर्कादिसाचिव्यात् प्रतिबध्यपरामर्शे तर्कादीत्यादिना विशेषदर्शनादिपरिग्रहः। अधिकबलत्वे प्रतिबध्यपरामर्श
प्रामाण्यज्ञानकालीनअप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितपरामर्शविषयव्यतिरेकप्रतियोगित्वे बाधोन्नायकता बाधस्य
साध्याभाववत्पक्षादनुमित्युपधायकं तथा व्यभिचारोन्नायकस्य कथं तदुन्नायकमत आह व्याप्त्यादीत्यादिना पक्ष ख४
धर्मितापरिग्रहः तदुन्नायनस्य सत्प्रतिपक्षबाधान्यतरोन्नयनस्य सत्प्रतिपक्षोन्नयनं च स्वव्यतिरेके साध्याभावनिरूपि
तव्याप्त्यादिबोधजननेऽतस्तदुन्नयनात्परं त्विति इत्थं च व्यभिचारोन्नायकत्वस्य [illegible] सार्वत्रिकत्वेपि मूले तन्मात्रोपदर्शि
नं उपक्षक्षणापरमिति भावः। वस्तुतस्तु उपाधिलक्षणप्रविष्टसाधनाव्यापकत्वदलस्य व्यभिचारोन्नयनएवोपयोगेन

तस्य ५

अ ~ अ ~

तुसत्प्रतिपक्षोन्नयन इतितन्मात्रमुपदर्शितमिति भावः ननु साधारणव्यतिरेकप्रतियोगि नाप्युपाधिना व्यभिचारोन्नयनस्य
५७ = निष्फलत्वसंभवात् कथं तस्याभासत्वमत आह इदमिति [illegible] धासोरणविपर्ययस्याभासत्वाभिधानं न ज्ञापितदाभासत्वं न
संभवतीति शंकते यद्यपीत्यादिना अन्वयव्याप्तिग्रहप्रतिबंधो साधारणस्य दूषकताबीजं नात्र संभवतीत्याह व्यतिरेकि
णीति सत्प्रतिपक्षो ज्ञापकतया दूषकत्वेन संभवतीत्याह सत्प्रतिपक्षे सत्प्रतिपक्षांतरस्येति [illegible]माह स्वेतिरेकिणो पाधेः स व्य८
अ ५ ति ५ त्प्रतिपक्षो ज्ञापकत्वे साधारण्यव्यतिरेकस्यासाधारणत्वं साध्यव्यापकता ग्राहप्रमाणान्तरस्यास्याभासत्वेऽव्यवछिन्नसाध्यव्या
पकस्यापि ज्ञापकजत्वादेराभासत्वं स्या[illegible] ततः प्रतिपक्षोन्नयनोप[illegible]केति प्रतिपक्षः साध्याभाववान् पक्षः पक्षाव वाभि ६
६ ६ च्छिन्नेसत्प्रतिपक्षधर्मावछिन्नसाध्यव्यापकत्वं तदुन्नयनोप[illegible]पिकं यद्यपिपक्षवृत्तावप्युपाधेस्तदस्तितथापि तस्याप्याभा
सतयाएतदंशेर्भाव एवेति भावः उपाध्याभासानामेकोत्तरा आभासताप्रयोजकं रूपमाह तदपमितिय त्रयत्वस्य कय
साध्यकयत्साधनेयाद्दृशोव्यभिचारः सत्प्रतिपक्षो वा सामान्यतोभिहितं उदाहरणविशेषं दर्शयति एवंचेत्यादिना ५७
सामानाधिकरण्येन तन्मात्रेणउ[illegible]द्दिश्याकृतो प्रकृतानुमित्यविरोधितया आभासत्वमिति दर्शयति तद्व्यतिरेके

प्र ~

न्नवेध ६ स्येर साध्य१ साध्यविपर्ययस्येत्यादिना ३

त्यादिना पक्षैकदेशेतादृशोपाध्यभाववति एकदेशान्तरेतादृशोपाध्यभावश्चान्येतथासिद्धिकेदृशतादृशस्य पक्षत्वाप र्कवि
पर्ययस्यएकदेशइति पक्षैकदेशमात्रविषयकतदभावव्याप्यवत्तानिर्णयेत्यर्थः। तादृशासिद्धीतिपक्षतावच्छेदकावच्छेदेनसिद्धी
त्यर्थः। अप्रसिद्धसाध्यविपर्ययस्याभासत्वंमूलेउक्तं तत्राप्रसिद्धिपदस्यासार्थकत्वं आहातावकत्वेदूषणतान्वदर्शयतिसाध्य र्व ३
स्य ४ विपर्ययस्याभासत्वंसाध्यव्यतिरेकप्रतियोगित्वं अनुपाधित्वेप्रयोजकमितिभावः। साध्यव्यतिरेकाप्रतियोगित्वेनिश्चितेसा-
ध्यव्यतिरेकसिद्धेरसंभवादितिभावः। तस्यसाध्यविपर्ययस्य। सिद्धिसंभवादिति। अप्रसिद्धसाध्यव्यतिरेकिसंभवादितिभावः।
पूर्वसाधनव्यतिरेकत्वंनाभासत्वेतंत्रमितिवक्तुं वि शेषबलात्प्रसक्तांदोषां नुक्तामपिनिषेधयतिपूर्वेत्यादिना क्रमे भ्य ६
तादूषणामाह वह्निनेति उपाधित्वनियमेयं धूमवान्वह्नेरित्यत्रनायंधूमवान् आर्द्रेन्धनाभावादित्यत्रवह्न्यभाव
स्याउपाधित्वप्रसंगात्। अनुपाधित्व प्रसंगे नियमेधूमाभाववान् आर्द्रेन्धनाभावादित्यस्यप्रतिहेतौधूमवान्वह्ने
रित्यत्रार्द्रेन्धनाभावात्मकपूर्वसाधनव्यतिरेकित्वार्द्रेन्धनस्यानुपाधित्वप्रसंगादित्यर्थः। उपाधितायाइतिप्रसंगादि
सग्रिमेणान्वयः। सत्प्रतिपक्षमात्रमितिव्यतिरेकिपूर्वहेतोरितिशेषः। तत्संभवात्पूर्वसाधनव्यतिरेकस्योपाधित्वसंभवात्।।

भावा २ ति १

भा २ दृत्या ५

ननु धूमवान्वह्नेरित्यत्र स्थापनायां न धूमवानार्द्रेन्धनाभावाभावादित्यत्र प्रतिस्थापनायां पूर्वसाधनवह्न्यभावो नोपाधिरयो
गोलके धूमाभाववति वह्न्यभावस्यासत्त्वेन साध्याव्यापकत्वादत आह [illegible] स [illegible] त्वेपीति। उक्तोमेगास साध्याव्यापकत्वग्रहे स्थापना
५८ हेतोर्व्यभिचारग्रह एव स्यात् धूमाभाववति वह्न्यभावाभावस्य वह्नेर्ग्रहादुक्तरूपविशेषाग्रह इत्याशयामेव [illegible] प्रतिपक्षोपन्या
६० सस्तु तदानीं साध्याव्यापकत्वा [illegible] ग्रहादित्यर्थः। वस्तुतो वस्तुगत्या तदानीं स्थापनाहेतौ व्यभिचाराग्रहकालेऽतेन साध्या
६ व्यापकत्वेन। यद्यपि धूमाभाववति वह्निरित्याकारकं यत्र ज्ञाने [illegible] न जातं वह्न्यभावाभाव [illegible] कारकं च जातं तत्रैव स्थाप
नाहेतोर्व्यभिचाराग्रहात् साध्याव्यापकत्वग्रहाच्च सत्प्रतिपक्षत्वमुचितमेव तथापि विचारकस्य धूमाभाववतिव ५८
ह्न्यभावाभाववदिति ज्ञानकाले वह्नि [illegible] त्वेनापि ज्ञानसंभवात् तादृशाभिज्ञविचारकसत्प्रतिपक्षोच्छेदो बाध्यः। उ
पन्यासासंभवादिति पूर्वसाधनव्यतिरेकस्येत्यनुवर्तते अतः सत्प्रतिपक्षमात्रोच्छेदापत्ति [illegible] यो च नेवानुवर्तितप्र
तिस्थापनाहेतुव्याप्तिग्राहकानुकूलतर्कादेव [illegible] तेवेत्यर्थः। बलवत्त्वेत्यादिनोद्भाव्य इत्यन्तं कथकसमयस्यैवा

ले भावा ४ भि २

२१८ व्याप्य ३

कोति कथकसमयेपति इत्याकारककथकसमयेत्यर्थः। वक्तादेवोति नव्वा भासादित्येवकारार्थः। असौ पूर्वसाधनव्यतिरे ति २
५८ कः। ननु क्षित्यादिकं सकर्तृकं कार्यत्वादित्यत्र स्वरूपनीय। अनित्यत्वस्य प्रागभाववृत्तेः कार्यत्वाव्याप्यत्वेन नित्यत्वं पूर्व
साधनव्यतिरेको न भवति एवं क्षित्यादिकं न सकर्तृकं शरीराजन्यत्वाद्व्योमवदित्यादौ क्षित्यादिव्योमान्यतरत्वावच्छि
न्नसाध्याव्यापकं नित्यत्वं कादाचित्कत्वव्याप्यसदुपाधिरेवेति कथमाभासमित्युत आह कादाचित्कत्वेनेति। एवं तथा
५९ च क्षित्यादिकं सकर्तृकं कादाचित्कत्वादित्यत्रानित्यत्वं कादाचित्कत्वव्याप्यं तद्व्यतिरेकश्च नित्यत्वमिति न पूर्वदोषः। क्षि
म २ त्यादिकं अकर्तृकं जन्यत्वादिति प्रतिहेतौ क्षित्यादिव्योमान्यतरत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकं नित्यत्वं यथा तथा तदव ५८
च्छिन्नाजन्यत्वरूपसाधनव्यापकत्वमपीति न सदुपाधित्वमिति न द्वितीयोऽपि दोष इति ।। उपाधिवादरहस्यं।।

। उपाधिवादरहस्य

श्लो
१६५०